

***De ecologische gevolgen van het kolonialisme: Urbane ontwikkeling
Casus: Elisabethstad.***

Academiejaar 2006- 2007
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Lieselot Laperre
Verhandeling voorgelegd voor het verkrijgen van de
graad van Licenciaat in de Geschiedenis

Promotor Prof. Dr. Erik Thoen

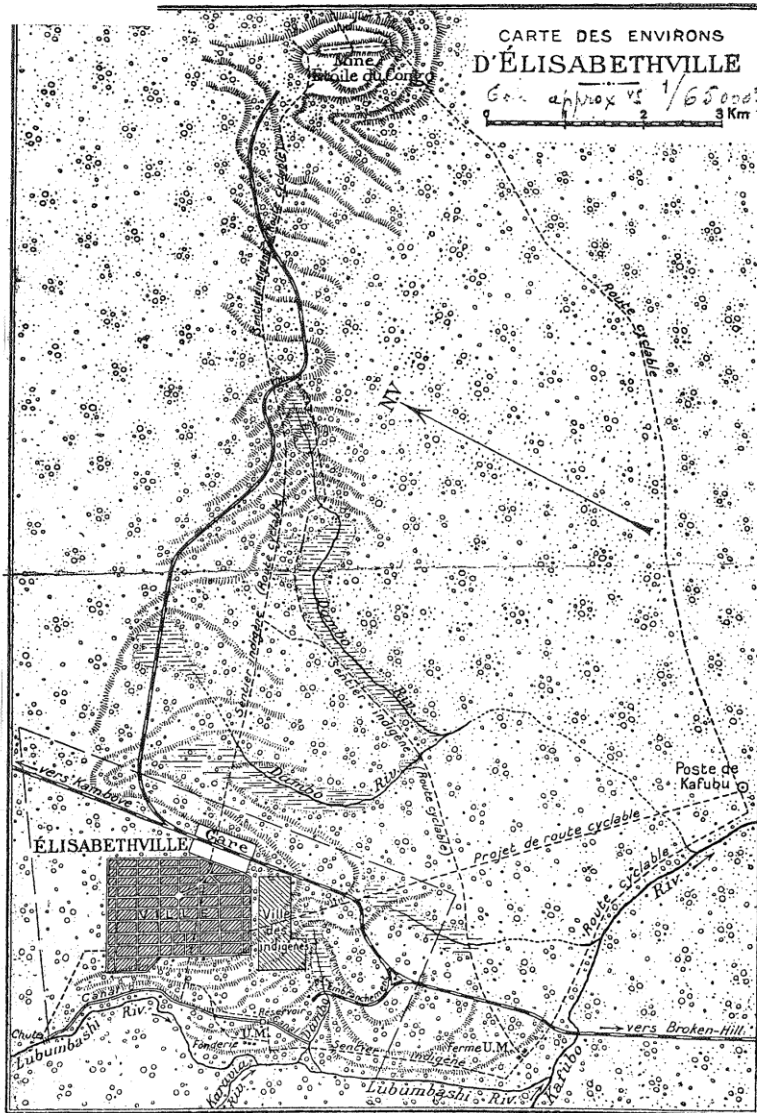

***De ecologische gevolgen van het kolonialisme: Urbane ontwikkeling
Casus: Elisabethstad.***

Academiejaar 2006- 2007
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Lieselot Laperre
Verhandeling voorgelegd voor het verkrijgen van de
graad van Licenciaat in de Geschiedenis

Promotor Prof. Dr. Erik Thoen

Inhoudstafel

Inhoudstafel	IV
Inleiding	VII
Dankwoord	XII
Bronnenlijst en bibliografie	XIII
Lijst der afkortingen	XXII

Deel I: Achtergrond

1. Geografische situering	p. 1
2. Historische situering	p. 4
2.1. Historische situering van Katanga voor de Europese aanwezigheid	p. 4
2.2. De Europese aanwezigheid en invloed	p. 6
2.3. De unieke economische positie van Katanga	p. 9
3. Koloniale politiek	p. 12
3.1. Het verlangen naar een kolonie	p. 12
3.2. Leopolds kolonie (1885- 1910)	p. 17
3.3. Belgische Kongo (1908- 1960)	p. 20
3.4. Druk op de politiek door de Wereldoorlogen	p. 23

Deel II

1. Stadsontwikkeling	p. 25
1.1. Wat vooraf ging	p. 26
1.2. De ontwikkeling van de regio en de keuze voor de inplanting van Elisabethstad	p. 29
1.3. De ontwikkeling van het stadslandschap van Elisabethstad	p. 31
1.3.1. De ecologische determinatie	p. 31

1.3.2. De ontwikkeling en ontwerp van Elisabethstad	p. 34
1.3.3. Zoning	p. 36
1.3.3.1. Fase 1: 1910- 1925	p. 38
1.3.3.2. Fase 2: 1925- 1940	p. 39
1.3.3.3. Fase 3: 1940- 1945	p. 40
1.3.3.4. Fase 4: Post 1945	p. 41
1.3.4. Arbeidskampen	p. 42
1.3.5. Centre Extra- Coutumier	p. 45
1.3.6. Rurale zones	p. 48
1.3.7. Demografische impact	p. 51
1.3.7.1. De blanke populatie	p. 51
1.3.7.2. De autochtone bevolking	p. 58
1.3.8. Impact op het hinterland	p. 67
1.3.8.1. Impact op het landschap	p. 67
1.3.8.2. Sociaal- economische impact	p. 69
2. Landbouw	p. 73
2.1. Wat vooraf ging	p. 73
2.2. Toen kwamen de Europeanen	p. 74
2.3. De inspanningen van de inheemse bevolking	p. 77
2.4. De Europese kolonisten	p. 78
2.5. Missie Leplae	p. 81
2.5.1. Ravitaillering van de inheemse en blanke populatie	p. 81
2.5.2. Producten bedoeld voor export	p. 84
2.5.3. Plan Leplae op aanvraag van het <i>Comité</i>	p. 85
2.5.3.1. Algemene voedselvoorziening van de inheemse populatie	
2.5.3.2. Voedselvoorziening van de dichtbevolkte urbane of industriële centra	
2.5.3.3. Productie van plantaardige grondstoffen, bedoeld voor de Belgische industrie	
2.5.3.4. Kolonisatie en vestiging van talrijke Belgische agrarische kolonisten	
2.5.4. De organisatie van de technische dienst voor land- en bosbouw	p. 98
2.5.5. Evaluatie ‘Programme petite colonisation européenne’ door CSK	p. 100
2.6. Bosbouw	p. 103

3. Infrastructuur	p. 105
3.1. Ten tijde van Kongo Vrijstaat en de eerste jaren na de overgang	p. 107
3.1.1. Spoorwegennetwerk	p. 107
3.2. Na Wereldoorlog I	p. 112
3.2.1. Spoorweginfrastructuur	p. 113
3.2.2. Luchtvaart en telecommunicatie	p. 116
3.3. Water- en elektriciteitsvoorzieningen	p. 117
3.4. Vrije tijd en infrastructuur	p. 118
4. Mijnbouw, industrie en handel	p. 120
4.1. Mijnbouw	p. 121
4.1.1. Het Comité Special du Katanga	p. 122
4.1.2. Mijnprospecties	p. 125
4.1.3. Union Minière du Haut Katanga	p. 127
4.1.3.1. Ontstaan en uitdagingen	
4.1.3.2. Mijnen rondom Elisabethstad	
4.1.3.3. Metaalnijverheid en verwerking	
4.1.3.4. Andere exploitaties van de UMHK	
4.2. Industrie	p. 134
4.2.1. Evolutie industriële activiteit	p. 134
4.2.2. Invloed van de internationale gebeurtenissen	p. 141
4.3. Handel	p. 143
4.3.1. Europese handel in Elisabethstad	p. 143
4.3.2. Inheemse handel	p. 144
4.4. De impact van industrie en handel op de stad	p. 146
4.5. De impact van het milieu op industrie en handel	p. 148
Conclusies	p. 150

Bijlages

Inleiding

“Waarom raakten welvaart en macht zo verdeeld als nu het geval is en niet op een andere manier? Waarom waren het bijvoorbeeld niet de Indianen, Afrikanen en Australische Aboriginals die de Europeanen en Aziaten decimeerden, onderwierpen of uitroeiden?”

De geschiedenis heeft voor verschillende volkeren een verschillende loop genomen als gevolg van verschillen in het milieu van die volkeren, niet vanwege biologische verschillen tussen de volkeren zelf [...]

Natuurlijk heeft de geografie enige invloed op de geschiedenis; de vraag is hoeveel en of de geografie een verklaring kan geven voor het fundamentele patroon van de geschiedenis.”¹

Jared Diamond wist mij meteen te boeien met zijn ‘Zwaarden, paarden en Ziektekiemen. De ongelijkheid in de wereld verklaard.’, mijn aandacht werd getrokken en zijn vraagstellingen hielden me in de ban.

Dit leverde mij een eerste duwtje in de rug in mijn speurtocht naar een voor mij boeiend lijkend thema om een scriptie rond te maken. Daar het ecologische aspect een voordien onbewandelde piste leek, bezorgde mij dit een uitdaging en ging ik eind 2005 aankloppen bij mijn toekomstige promotor.

In deze thesis wil ik, verderbouwend en veel waarde hechtend aan deze opvattingen over de ongelijkheid in de wereld van Jared Diamond, een fase verder evalueren. De ecologische omstandigheden van de verschillende regio's in de wereld waren bepalend voor het historische verloop en lieten deze wereld evolueren tot een imperialistische maatschappij gefragmenteerd in een centrum en periferie. Een centrum die we geografisch wisten te bepalen als zijnde Eurazië, die in de loop van onze geschiedenis nog versmalde naar de West-Europese landen. Deze kwamen er in de vijftiende eeuw, van onze jaartelling, toe hun macht uit te breiden en perifere gebieden te veroveren en te controleren. Wat mogelijk werd gemaakt door zijn technische, militaire en economische overwicht. Dit proces kwam in een

¹ DIAMOND Jared, *Guns, Germs and steel. The Fates of Human Societies*. Utrecht, Spectrum, 2000, pp.13- 32.

stroomversnelling in het tweede deel van de negentiende eeuw, vrijwel geheel Afrika, Oceanië en grote delen van Azië kwamen onder Europees bestuur.

Ook Centraal- Afrika viel dit, weliswaar relatief laat, te beurt. Europeanen bereikten Katanga en stichtten er een stad die zou gaan dienen als centrum voor de exploitatie van de aangetroffen bodemrijkdommen. Vanaf 1910 onstond de ontwikkeling van Elisabethstad.

Ook voor deze urbane ontwikkeling waren de geografische factoren bijzonder determinerend voor zijn ontstaan als voor zijn ontwikkeling. Elisabethstad onstond er enkel en alleen in functie van zijn kopererts die men in waarde wou brengen. Daarom lijkt het bestuderen van de geografische factoren, die voorafgingen aan de stadsontwikkeling, essentieel. Onder hun invloed evolueerde de stad tot wat hij is.

De interactie tussen de mens en deze geografische factoren leidde tot het ontstaan van de stad en zijn ontwikkeling. Dit alles dient in een historisch kader geplaatst te worden gezien urbane geografie een bijzonder en typisch menselijk product is. Alles draait er om de constructies aangebracht door de mens, ter fundament en ter ontwikkeling van een stad. Deze constructies lijken er de originele natuur te bedekken en te veranderen .

We pogen hier een analyse te maken van een wederkerige interactie, binnen een ecosysteem, tussen individuen en het milieu.

De aanpassing aan de geografische omstandigheden blijken echter op een dergelijk complexe manier te gebeuren dat het moeilijk wordt de oorspronkelijke situatie te herkennen.

Deze scriptie oogt erop Afrikaanse urbane geschiedenis te schrijven. Dit historisch genre werd lange tijd links gelaten waardoor het aantal pionierswerken hiertoe vrij beperkt is. Bruce FETTER schoof met zijn werk een model naar voor die de Afrikaanse urbane ontwikkeling in historische termen uitdrukte.² Voorheen werd de Afrikaanse ontwikkeling reeds bestudeerd en beschreven door economen, geografen, antropologen en politicologen uit het perspectief van hun respectievelijke discipline. Deze studies waren bijzonder nuttig voor de historici maar deze visies konden nooit stroken met deze van iemand uit de historiografische discipline.

² Fetter Bruce, The creation of Elisabethville. 1910- 1940. *Hoover Colonial Studies*. Stanford, Hoover institution Press, 1976, 211p.

Hoewel urbanisatie door universele aspecten beschreven kan worden, staat elke stadsgeschiedenis voor een groot deel toch nog in functie van de ervaring van de mensen die het creëerden. Zo zijn historisch studies niet projecteerbaar van de ene naar de andere kant van de wereld. Daarom valt een historicus die onderzoek doet over Afrika veelal terug op meer algemenere bronnen en kan hij zich laten ondersteunen in zijn onderzoek door twee aanleunende disciplines van de geschiedschrijving, namelijk biografiën en politieke geschiedenis. De geschiedenis van een stad is immers een combinatie tussen een biografie en de geschiedenis van een natie en heeft met beide verschillende elementen gemeen. Zoals bij een individu kan de geboorte van een stad gesitueerd worden in de tijd, alsook de prenatale omstandigheden die de latere groei zou determineren. Eens gevormd, is de ontwikkeling van een stad veel complexer dan deze van een mens, gezien deze plots het leven van een veelheid aan mensen zou gaan omvatten.

De geschiedenis van een stad lijkt op deze van een natie op gebied van ontwikkeling maar niet op gebied van oorsprong. De geboorte van een natie is immers niet zo afgelijnd als dat van een stad of individu. Nationale identiteit ontwikkeld zich over een periode die jaren duurt zodat een steeds grotere proportie van de burgerij nationaal bewustzijn verwerft. De groei van een stad moet uitgelegd worden aan de hand van een analyse van de instituties die bijdragen tot urbane ontwikkeling en de individuen die deze stad leken te domineren.

Op basis van deze analyses wordt het ook mogelijk de verschillende componenten van een stad en de interactie tussen deze onderling te reconstrueren. Voor een koloniale stad als Elisabethstad moet dit de relatie van de stad met andere geografische eenheden schetsen. Dit beslaat dus de relaties met het moederland en met zijn hinterland.

De groei van Elisabethstad werd beïnvloed door verschillende externe factoren, zo was er de Europese kolonisatie, technologie en kapitaal maar ook de Centraal- Afrikaanse werkkraachttoevoer. De Europeanen, van verschillende landen, zouden in deze oprichtings- en ontwikkelingsgeschiedenis een grotere rol spelen dan de lokale Afrikanen. De creatie van de stad is zelfs enkel en alleen toe te schrijven aan de Europese politieke en economische macht. De uitbouw was er om te voldoen aan de noden van de buitenlanders en te dienen als centrum voor de exportatie van koper en als zetel van de Belgische koloniale administratie in het koperbekken.

Dit bleef zo tot aan de onafhankelijkheid van Kongo.

Gezien de relatie die de stad onderhield met België- namelijk het voldoen aan zijn noden- woog dit erg zwaar door op zijn relatie met het hinterland. De Europeanen zagen het

omliggende platteland immers enkel en alleen als leverancier van werkrachten en, in mindere mate, van voedsel. Deze parasitische relatie leidde tot ondervoeding van de rurale buurten. Dit gecombineerd met koloniale taks- politiek, die de Afrikanen ertoe verplichte taken te betalen in Europese valuta, leek de bevolking van de omliggende dorpen naar de stad toe te zuigen. De migratie vanuit de rurale zones, die al een lage bevolkingsdichtheid had, leidde tot de verarming van het hinterland maar droeg bij tot de stadsontwikkeling. Dit genereerde voor Elisabethstad een permanente Afrikaanse populatie die continu aangroeide. Toch was het de blanke minderheid die de stad en zijn economie bleef domineren. (het immers vooral invloedrijke leden zoals koloniale ambtenaren, missionarissen, managementpersoneel van de koperindustrie etc.) Gedeeltelijk als reactie hierop zouden de Afrikaanse stedelingen hun eigen organisatie ontwikkelen waardoor hun rol in geschiedenis steeds nadrukkelijker werd.

De vroege geschiedenis van de stad valt duidelijk uiteen in twee secties: een eerste opbouwende sectie, die het eerste decennia beslaat, die volledig door de Europeanen gedomineerd werd; en een tweede sectie waarbinnen de stad als product fungeert van constante lokale en externe interactie. Nooit zullen de lokale krachten echter domineren. De stad bleef bestaan voor het voorzien in de buitenlandse noden eerder dan in de lokale.

Zowel deze tijdsindeling als de maatschappelijke deling zal in mijn scriptie fungeren als een rode draad.

Hoe kon een stad als Elisabethstad zich ontwikkelen op een locatie die aan het begin van de twintigste eeuw nog eenzaam en onbevolkt was? Hoe konden de eerder negatief zijnde ecologische omstandigheden omgebogen worden en toch de basis schenken voor het creëren van een belangrijke stad? Welke andere industrieën bracht deze van metaalnijverheid met zich mee? Welke demografische gevolgen genereerde deze ontwikkeling en hoe kon dit opgevangen worden door het hinterland, van wie verwacht werd de urbane populatie te voeden?

Welke verschuivingen kunnen we zien in het landschap? Hoe snel en op welke manier verandert een verlaten, bebost milieu in een urbane omgeving?

Wat brengt deze stad met zich mee voor de inheemse bevolking? Of worden deze enkel gedomineerd en uitgebuit in functie van de behoeftes van de Europeanen, die toevallig wel het militaire en economische overwicht hadden?

Na een geografisch, historische en politieke situering te hebben gegeven in het eerste deel van mijn scriptie vat ik een tweede deel aan die uiteenvalt in vier grote delen.

In het eerste deel van mijn thesis zal ik de stadsontwikkeling zelf schetsen, de fysische veranderingen van landschap. Op basis van ecologische determinanten zal ik ook duidelijk maken waarom concreet voor deze lokatie gekozen werd

Deze urbane ontwikkeling zie ik op te delen in vier fases, welke ik één voor één in detail ga bespreken aan de hand van kaartmateriaal. De verschillende zones die er binnen de stad ontstaan, met hun respectievelijke functies krijgen ook verduidelijking. Tenslotte had dergelijke ontwikkeling natuurlijk een grote impact op de demografie en op de regio waar de stad ingeplant werd, wat beschreven wordt in de laatste twee puntjes.

Een tweede deel ga ik wijten aan de landbouw, deze kwam immers zwaar onder druk te staan door de continue aangroei van de stedelijke bevolking. De agrarische activiteit diende zich uit te breiden en hiervoor kwamen wederom de Europeanen tussen beiden. *Minister Leplae* en *het Comité Spécial du Katanga* speelden hier een essentiële rol in. Het bosareaal leed natuurlijk onder deze urbane en agrarische ontwikkeling, dit probleem leek aanvankelijk maar weinig aandacht te trekken van het koloniale beleid.

Vervolgens beschrijf ik de infrastructurele veranderingen binnen de stad, die ervoor zorgden dat Elisabethstad opgenomen werd in een uitgebreid communicatienetwerk. Het comfort in de stad zou alsook verhoogd worden door de water- en elektriciteitsvoorzieningen en de infrastructuur bedoeld voor ontspanning.

Tenslotte schets ik de ontwikkeling van mijnbouw, industrie en handel. Deze staan in een wederkerige invloedsrelatie met de stadsontwikkeling zelf en met elkaar. De oorlogen spelen in deze sector een invloedrijke factor.

Dankwoord

Nadat ik een laatste keer mijn werk overlezen heb acht ik het vanzelfsprekend enkele mensen mijn dank te betuigen, zonder hen en hun steun zou deze scriptie nooit tot stand zijn gekomen.

Professor Erik Thoen wil ik graag bedanken voor zijn rol als promotor, de aangereikte informatie en de goede raad die ik van hem ontving. Samen met de copromotoren gaf hij me de kans ook op mijn Erasmusverblijf in Bilbao door te werken aan deze scriptie en via e-mail werd me toch de nodige informatie, opmerkingen en evaluatie doorgespeeld.

Professor Johan Lagae die me bijzonder nuttige informatie aanbracht gezien zijn jarenlang onderzoek omtrend Lubumbashi en zijn medewerker Maarten Liefoghe voor zijn enthousiasme en hulp.

Verder wil ik graag de talrijke medewerkers van het Afrika- archief , in het bijzonder Mr. Pierre Dandoy en Mr. Rafaël Storme, en het Koninklijk Museum voor Midden- Afrika bedanken. Zonder hen zou mijn zoektocht naar het geschikte materiaal veel moeizamer verlopen zijn. Ook de medewerkers van de Universiteitsbibliotheek Gent, de kaartenzaal en de faculteitsbibliotheeken van biomedische wetenschappen, geografie en nieuwste geschiedenis wens ik te bedanken. Ook de mensen van de bibliotheken van de KUL en de UCL hielpen mij erg goed op weg.

Ook wil ik graag mijn ouders bedanken die me uiteindelijk de mogelijkheid geven te studeren en me steunen in deze drukere tijden. In het bijzonder wil ik mijn zus en Bart bedanken voor de tijd die zij opofferden voor het nalezen van mijn werk. Tenslotte wil ik nog een woordje van dank richten aan mijn kotgenoten, mijn medestudenten en andere vrienden die voor de bijzonder belangrijke morele steun zorgden en er waren wanneer het tijd was om de gedachten even te verzetten.

Bronnenlijst & bibliografie

I. Bronnen

1. Onuitgegeven bronnen

- Archief Ministerie van Buitenlandse zaken: het Afrika- archief

- Fonds Régime Foncier:

- 43A (4597): Comité Spécial du Katanga,

- 43B (4598): Comité Spécial du Katanga,

- 43B(4599): Comité Spécial du Katanga,

- 56bis (4111): U.M.H.K.

- Fonds Agriculture:

- 360 (1),

- 360 (2),

- 748 (2)

- Fonds Cadastre

- 4707,

- 4728,

- Annexe 4

- Fonds Cartes

- Fonds Affaire Indigène

- Fonds Gouvernement Général

- Fonds Cartes X

▪ Universiteitsarchief KUL: Tabularium

- 'L' étoile du Congo', 26 mei 1911
- 'L' 'Étoile du Congo', December 1911: christmas annual.

2. Pers

- L 'Étoile du Congo
- Essor Agricole du Katanga. Bulletin de
- Bulletin Agricole du Congo belge, Bruxelles, Ministère des Colonies

II. Literatuur

1. Atlas

- HAYT Franz, GROMMEN Jos, JANSSEN Roger en MANET Albert, *Atlas van de algemene en Belgische geschiedenis*. Lier, Van In, 1993, 168p.

2. Bibliografiën

- BIEBUYCK Daniel P., DUFOUR J., KENNES Y.,
Bibliographie sur la tenure des terres et les problèmes fonciers. Léopoldville,
Commission pour l' étude du problème foncier, 1957, 156p.

- MONHEIM Christian, *Congo- Bibliographie*. Antwerpen,
Veritas, 1942, 211p.

- VELLUT Jean- Luc (dir.), LORIAUX Florence et
MORIMONT Françoise, *Bibliographie historique du Zaïre à l' époque
coloniale (1880- 1960): travaux publiés en 1960- 1996*. Louvain- la- Neuve,
UCL. Centre d'histoire de l'Afrique, 1996, 321p.

- WALRAET M., *Bibliographie du Katanga. 1: 1824- 1899*.
Bruxelles, Institut royal colonial belge, 1954, 136p.

- WALRAET M., *Bibliographie du Katanga. 2: 1900- 1924*.
Brussel, Koninklijke Academie voor koloniale wetenschappen, 1956, 234p.

- WALRAET M., *Bibliographie du Katanga. 3: 1925- 1949..*
Bruxelles, Académie royale des sciences d'outre- mer, 1960, 280p.

- S.a., *Bibliographie géologique du Congo, du Ruanda et du
Burundi*. Tervuren, Musée Royal de l' Afrique centrale, 1963, 206p.

3. Catalogi

- MILIS- PROOST Greta, *Inventaris der kaarten en globes*.
Gent, RUG, 1967, 464p.

- VAN GRIEKEN- TAVERNIERS M., *La colonisation belge en
Afrique centrale. Guide des archives africaines du ministère des Affaires
africaines, 1885- 1962*. Brussel, Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1981.

- VAN SCHUYLENBERGH Patricia, *La mémoire des Belges en Afrique Centrale. Inventaire des archives historiques privées du Musée royal de l' Afrique Centrale. De 1858 à nos jours. Inventaris van het historisch archief. Vol. VIII*, Tervuren, Koninklijk Museum voor Midden- Afrika, 149p.

4. Literatuur

- ADAM Aug. (ea.), *Le Katange: Province belge. Association des Licenciés sortis de l'Université de Liège*, Liège, 1911, 154p.
- BLANCHARD R., *Une methode de géographie urbaine. Revue de géographie alpine*. XVI, 1928, pp.193- 214.
- BLANCHART Charles, DE DEURWAERDER Jacques, NÈVE Georges ea., *Le Rail au Congo Belge: 1890- 1920*. Bruxelles, Blanchart, 1993, 400p.
- BUELENS Frans, *Congo. 1885- 1960. Een financieel- economische geschiedenis*. Berchem, EPO, 2007, 671p.
- BIRMINGHAM David en MARTIN Phyllis M. (red.), *History of Central Africa. Volume two*. Londen/ New York, Longman, 1983, 432p.
- CATTART Christiaan, *Rol van de overheid bij de ontwikkeling van het transportwezen in Belgisch- Kongo*, Gent, s.n., 1958, 98p.
- CHAPELIER Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, 167p.
- COOLSAET Rik, *België en zijn buitenlandse politiek. 1830- 2000*. Leuven, Van Halewyck, 2001, 725p.

- DELEVOY G., *Notes de Sylviculture katanguienne*. Bruxelles, Comité Spécial du Katanga, 1948, 121p.
- DETREZ Louis, Les exploitations minières et métallurgiques de l' Union minière du Haut Katanga. *Bulletin scientifique de l' AEES*, I, 1924, Liège, Debure, 28p.
- DIAMAND Jared, *Zwaarden, paarden en ziektekiemen: waarom Europeanen en Aziaten de wereld domineren*. Spectrum, Utrecht, 2000, 465p.
- DE CADT Roger, *De industrialisatie van Belgisch- Kongo*, Gent, s.n., 1951, VI, 226p.
- DE MEULDER Bruno, *Kuvuande Mbote: een eeuw koloniale architectuur en stedenbouw in Kongo; veertien plannen en projecten*. Antwerpen, Houtekiet, 2000, 293p.
- DE VISSCHER, *Urbanisme in Belgisch Kongo*. Brussel, 1951, 219p.
- DE WILDE J., *Introduction à la géographie du Katanga*. s.l., s.n., 1971, 62p.
- DUVIGNEAUD P. en DENAEYER- De Smet S., Cuivre et végétation au Katanga. *Bull. Soc. R. Belg.*, 96, 1963, pp. 92-231.
- DUVIGNEAUD P., La vegetation du Katanga et de ses sols métalifères. *Bull. Soc. R. Belg.*, 90, 1958, pp. 127-186.
- EECKHOUT L. E., *De bosexploitatie in Belgisch- Kongo*, Brussel: ministerie van koloniën, 1954, 145p.
- ENGELS, Administration directe ou administration indirecte au Congo. *Congo*, I, 1922, 3, pp. 325-326.
- FETTER Bruce, The creation of Elisabethville. 1910- 1940. *Hoover colonial studies*. Stanford, Hoover institution press, 1976, 211p.

- KANGABUA Nsanza, *Degradation d'un ecosysteme: cas de la foret Claire aux environs de Lubumbashi*. Lubumbashi, Université nationale du Zaïre. Institut supérieur pédagogique, 1977, 33p.
- LEBLANC Michel et MALAISSE François, *Lubumbashi, un écosystème urbain tropical*. Lubumbashi, Université nationale du Zaïre, 1978, 166p.
- GRÉVISSE F., Le centre extra- coutumier d' Elisabethville: quelques aspects de la politique indigène du Haut- Katanga industriel. *Koninklijk Belgisch koloniaal instituut. Sectie voor morele en politieke wetenschappen, 21*, Bruxelles, Institut royal colonial belge, 1951, 448p.
- KATZENELLENBOGEN S.E., *Railways and the copper mines of Katanga*. Oxford, Clarendon, 1973, 165p.
- LEKIME F., *Katanga pays de cuivre*. Editions Gerard and co, Verviers, 1966, 205p.
- LEPLAE Edmond, *Les constructions des exploitations agricoles en Belgique et au Congo Belge. Volume I*. Leuven, Librairie universitaire, 1931, 192p.
- LEPLAE Edmond, *Les constructions des exploitations agricoles en Belgique et au Congo Belge. Volume II*. Leuven, Librairie universitaire, 1932, 279p.
- LEPLAE Edmond, Les possibilités de la colonisation agricole belge au Congo. *Institut royal colonial belge. Bulletin des séances*. Bruxelles, Hayez, VII, 1936, 1, pp. 122-149.
- LEPLAE Edmond, Exploitation d' une ferme au Katanga et dans les régions élevées du Congo belge. *Ministère des colonies. Publications de la direction de l' agriculture*. Bruxelles, Ministère des colonies, s.d., 214p.b

- NDAYWEL è NZIEM Isidore, *Histoire générale du Congo: l' héritage ancien à la République Démocratique*. Bruxelles, Ministère de la communauté française. CGRI, 1998, 955p.
- ROBERT Maurice, *Le Katanga physique*. Bruxelles, Montana, 1950, 250p.
- SCHMITZ A. en MISSON A., *Catalogue de l' Arboretum de l' Etoile. Elisabethville (Congo Belge)*. Bruxelles, Comité Spécial du Katanga, 1959,248p.
- SAID E.W., *Cultuur en imperialisme*. Amsterdam, Atlas, 1994, 439p.
- TITZ M., Habitation et urbanisme. In: ,1962, pp. 1121-1134.
- VAN DEN BERGH Jerome, *De koperindustrie van Belgisch- Kongo*, Gent, s.n., 1952, 158p.
- VANDEWOUDE E., Le voyage du Prince Albert au Congo en 1909. *ARSOM*. 1990, pp. 18- 20.
- VAN GROENWEGHE Daniel, *Rood Rubber. Leopold II en zijn Kongo*. Brussel- Amsterdam, Elsevier, 1985,
- VELLUT J.L., Mining in the Belgian Congo, in: BIRMINHGAM D., MARTIN P.M., *History of Central Africa*, Vol II, Essex, Longman, 1983, pp.126-162.
-
- VERMOESEN C., *Manuel des essences forestières du Congo Belge*. Bruxelles, Ministère des Colonies, 1923, 289p.
- WESSELING H. L., *Verdeel en heers. De deling van Afrika 1880- 1914*. Amsterdam, Bert Bakker, 1991, 521p.
- S.a., *Elisabethville 1911- 1961*. Bruxelles, Cuypers, 1961, 265p.

III. Kaartmateriaal

- Federale overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking: Afrika- archief:

- Fonds 'CARTES X':

- N° 683, *Comité Spécial du Katanga plan d' Elisabethville et environs*. 1926, 1/ 5000
- N° 809, *Elisabethville et environs plan de la ville d' Elisabethville, s.d., 3/ 1000*
- N° 1053, *Afrique Elisabethville edition provisoire sud C.35 (Carte Haut- Katanga)*. 1921, 1/ 1 000 000
- N° 1354, *Chemin de fer du Katanga section Sakania- Elisabethville. s.d., 1/ 200 000*
- N° 1497, *Elisabethville proprietes de la compagnie fonciere du Katanga au 31/12/1953*. 1954, 1/ 5000
- N° 1793, *Carte routiere officielle de la province d' Elisabethville (blauwdruk)*. 1940, 1/ 1 000 000
- N° 3469, *Carte régional d' Elisabethville. s.d.*
- N° 4006, *Cartes originaux de Chapelier Alice:*

- Fonds 'CARTES':

- 22 (10) A/ B, *Plan d' Elisabethville et environs*. 1927, 1/ 10 000
- 23 (17), *Carte régionale d' Elisabethville. s.d., 1/ 25 000*
- 24 (13), *Plan d' Elisabethville*. 1912, 1/ 10 000
- 24 (13), *Carte des environs d' Elisabethville*. 1912, 1/ 65 000
- 24 (14), *Elisabethville plan cadastral*. 1921, 1/ 2000
- 24 (15), *Plan d' Elisabethville*. 1921, 1/8000
- 40 (1), *Chemin de fer du Katanga section d' Elisabethville- Kambove, croquis de reconnaissance du traee*. 1910, 1/ 20 000

- 40 (4), *Trace du chemin de fer Elisabethville- Kambove*. 1910, 1/ 10 000
- 40 (27), *Chemin de fer du Katanga. Section comprise entre la frontière et l' Etoile du Congo*. 1926, 1/ 200 000.
- 189 (2), *Congo Belge district d' Elisabethville*. 1930, 1/ 200000
- 189 (3), *Carte fonciere territoire Elisabethville*. 1927, 1/ 40 000
- 224 (5) A, *Elisabethville et environs*. 1913, 1/ 200 000
- 224 (5) B, *Elisabethville et environs*. 1913, 1 50 000
- 224 (12), *Les concessions de terres agricoles dans la banlieue d' Elisabethville*. 1920, 1/ 50 000
- 288 (9), *Carte Regionale d' Elisabethville*. s.d.

○ Fonds 'AFFAIRES INDIGÈNES':

- (Kenya)

○ Fonds 'GOUVERNEMENT GÉNÉRAL':

- N° 18143

▪ Centrale Bibliotheek Ugent, Muntenkabinet en kaartenzaal:

- N° 1681, *Carte du Katanga*. 1940, 1/ 1 000 000
- N° 1682, *Carte Géologique du Katanga*. 1941, 1/ 1 000 000
- N° 2126, *Carte du Congo Belge*. 1929, 1/ 4 000 000
- N° 2244, *Elisabethville*. 1961, 1/ 10 000
- N° 2245, *Etat du Katanga: le pays du bonheur*. 1961, 1/ 2 000 000
-

Lijst van afkortingen

AIA = Association International Africaine

AIMO = Affaires Indigènes et de la Main- d'oeuvre

BCK = Compagnie du Chemin de Fer du Bas- Congo au Katanga

CCCI = Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie

C.E.C.= Centre Extra- Coutumier

CK= Compagnie du Katanga

CSK = Comité Spécial du Katanga

EIC = Etat indépendant du Congo

Ha = hectaren

UMHK = Union Minière du Haut- Katanga

Deel I: Achtergrond

1. Geografische situering

Katanga is gelegen in het Zuidoosten van de Democratische Republiek Kongo. Het gebied distantieert zich van de rest van Kongo door zijn ander reliëf en klimaat. Het heeft er immers te maken met hoogplateaus en een klimaat die droger en koeler is, wat een geografische en klimatologische differentiatie veroorzaakt met het lager gelegen Kongobekken. Dit gebied strekt zich uit over een oppervlakte van meer dan 460 000 km, wat ongeveer vijftien maal de oppervlakte van België is, en dient gelokaliseerd te worden tussen de 5° en de 13° 30' zuiderbreedte en tussen de 24° en de 30° oosterlengte.¹ De belangrijkste rivieren die door dit gebied stromen en het bevoeien zijn de Lomami en de Lualaba. Deze laatste is de bovenloop van de Kongostroom, die aan de grens met Zambia ontspringt. Vandaar stroomt deze verder in noordelijke richting om dan voorbij Kisangani (het vroegere Stanleystad) westwaarts af te buigen en van naam te veranderen. Andere belangrijke rivieren zijn de Lubudi, de Lufira, de Luvua en de Lukuga, die allen uitmonden in de Lualaba en zorgen voor de bevoeiing van het grondgebied. Het grote aantal watervallen op de Lualaba beperken echter het economische belang en de transportmogelijkheden van deze stromingen.

Het territorium van deze provincie is ook rijk aan meren waarvan het bekendste en grootste het Tanganykameer is. Deze vormt in het oosten de grens met het huidige Tanzania. Daarnaast zijn het Bangwelumeer en het Moeru- meer de moeite waard te vermelden gezien hun grote oppervlakte. Vele andere meren en depressies bepalen het landschap van de provincie.²

Elisabethstad, het huidige Lubumbashi, functioneert als hoofdstad van de provincie Katanga.³ Deze stad ontwikkelde zich op een oppervlakte met een kalm reliëf op een hoogte tussen de 1220 en 1240 meter. Deze oppervlakte beslaat een grote meander die

¹ De Wilde J., *Introduction à la géographie du Katanga*. S.l., s.n., s.d., pp.1.

² zie bijlage n° 1

³ zie bijlage n° 2

zich uitstrekt in de richting van het noordwesten naar zuidoosten. Deze oppervlakte is verbonden met een hoogvlakte in het noordoosten door een lichte helling. In het zuidwesten loopt daarentegen een veel sterkere helling naar de *Lubumbashi*⁴ toe. De stad ontstond zo ten oosten van deze rivier. Naarmate de agglomeratie zich uitbreidde werden de randen van de hoogvlakte overschreden en werden ook de hellingen naar de rivier toe in gebruik genomen. Verdere ontwikkeling zorgde zelfs voor het oversteken van de *Lubumbashi*.

De Kafubu, een tak van de Luapula, representeert een andere belangrijke rivier in het landschap van Elisabethstad en zijn regio. De stad is volledig in het zuiden van de provincie te lokaliseren op slechts 30 km van de grens met Rhodesië wat astronomisch gezien samenvalt met 11° 39' zuiderbreedte

Het klimaat van Elisabethstad, dat als halfnat continentaal tropisch omschreven wordt, is gekenmerkt door een regenseizoen, lopende van november tot maart, een droogseizoen van mei tot september en een transitieperiode van twee maanden in oktober en april. De hoeveelheid water die er gemiddeld per jaar valt is rijkelijk⁵, indachtte dat deze hoeveelheid slechts verdeeld mag worden over vijf tot zes maanden. De overige maanden, die het droogseizoen vormen, valt er praktisch geen druppel water. Dit seizoen vormt een grote handicap voor de landbouwmogelijkheden in Katanga.⁶ De gemiddelde temperatuur van dit regionale klimaat valt samen met zo'n 20° C, de koudste dagen vallen in het begin van het droogseizoen, van half- mei tot het einde juli. In de maanden oktober en november worden de hoogste temperaturen bereikt, die kunnen oplopen tot maximum 37, 8°C. Binnen de stad is er echter nog sprake van verschillende microklimaten, die weliswaar wat durven afwijken van de regionale waarden: zo heeft de commerciële wijk een warmer microklimaat dan die van de residentiële wijk, die op zijn beurt warmer is dan die van de hellingen van de *Lubumbashi*- en *Lubwe*- vallei.⁷

⁴ zie bijlage n° 3

⁵ - 1207, 7 mm gemiddeld per jaar, hiertegenover een gemiddelde van 835 mm te Ukkel. In: Chapelier Alice, *op cit.* pp. 18. (cfr. Bulletin Climatologique annuel du Congo Belge et du Ruanda Urundi, gepubliceerd door INEAC)

- zie bijlage n° 4

⁶ Leblanc Michel et Malaisse Francois, *Lubumbashi, un écosystème urbain tropical*. Lubumbashi, 1978, pp. 20.

⁷ - Leblanc Michel et Malaisse Francois, *op cit.* pp. 24.

Gezien de stad een gebied beslaat die hoger gelegen is, maar praktisch vlak is, hebben winden, dragers van een zekere afkoeling, er vrij spel. Elisabethstad bevindt zich in een tropische zone gekenmerkt door passaten, regelmatige en constante winden. Zo'n drie kwart van het jaar waaien deze winden van over de Indische oceaan vanuit het zuidoosten tot noordoosten, hoofdzakelijk uit de eerstgenoemde richting. De overige maanden zijn de winden afkomstig uit het noorden.⁸ De wetenschap van het regime van de winden werd belangrijk voor het vermijden en beperken van de verontreiniging van de stad door de zwavelroken van de fabrieken en het comfort van de inwoners te verhogen.⁹

De combinatie van deze klimatologische kenmerken conditioneren het vegetatietype waarin de stad ontstaat, meer bepaald de bossavanne. Deze vegetatiezone strekt zich uit over het zuiden van Katanga en Noord- Rhodesië¹⁰ en is in het bijzonder gekenmerkt door zijn rijkheid aan een type van peulvruchten, namelijk de *Brachystegia*.¹¹

-zie bijlage n° 5

⁸ Robert Maurice, *Le Katange physique*. Bruxelles, Comité Spécial du Katanga, 1950, pp. 200- 201.

⁹ Leblanc Michel et Malaisse Francois, *op cit.*, pp. 24.

¹⁰ zie bijlage n°6

¹¹ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 208.

2. Historische situering

2.1 Historische situering van Katanga voor de Europese aanwezigheid

Alles wijst erop dat dit gebied al een zeer lange tijd bewoond is. De Vroege IJzertijd werd er aangevangen in de zevende eeuw. In die tijd kende Midden- Afrika vele cultuurgroepen die in de literatuur worden onderverdeeld in een oostelijke en een westelijke stroming. Voor Katanga is vooral de Boven- Lualabacultuur van belang die op zijn beurt deel uitmaakt van de westelijke stroming. Deze stroming zou ontstaan zijn uit de fusie van twee Bantusprekende bevolkingsgroepen. De ene zou een afsplitsing zijn van de Urewecultuur uit de noordelijke zone van het gebied van de Grote Meren en het andere component zou stammen uit het huidige Kameroen, die het kerngebied van het Bantu was. In de zuidwestelijke savannes van Midden- Afrika ontstond zo een nieuwe cultuur ten gevolge van de fusie die ten zuiden van de Beneden- Kongo plaats vond. De Bantu-bevolkingsgroepen die oorspronkelijk ten noorden van de evenaar gevestigd waren wisten zich te verspreiden over het equatoriale en zuidelijke Afrika. Deze streken werden respectievelijk door Pygmeëen en Bosjesmannen en Hottentotten bevolkt.

Door de opgravingen in de Upemba- depressie, aan de bovenloop van de Lualaba, is er meer gedetailleerde informatie over de IJzertijd in Katanga bekend. Te Kamilamba werd een nederzetting, vermoedelijk uit de zesde of zevende eeuw, opgegraven. Aan het Kisalemeer, te Sanga, werd een begraafplaats blootgelegd. Dit soort vondsten vormen geen uitzondering in de regio.

De migratie van de bantu- volkeren volgde de regio van de hoog- plateaus, de zone van de grote Afrikaanse bergkam. Op deze manier werd het grote evenaarswoud vermeden. De stroom migranten bleef de zuidelijke richting volgen, dit tot aan de *Zambèze*. De groepen verspreidden zich over de plateaus van Oost- Afrika, terwijl anderen zich meer richting westen begaven en hiervoor Katanga doorkruisten. Om vandaar door te steken naar grote bergkam van *Benguela*.¹² Deze migranten bevonden zich dus al allemaal veel dichterbij het centrale Kongobekken, anderen Bantus drongen steeds meer zuidelijk door en wisten de Hottentotten en Bosjesmannen meer en meer weg te dringen. Aan het begin van de 18

¹² Zie bijlage n° 7

de eeuw bereikten de Bantus de *Great Key River* en dus Zuid- Afrika.¹³ In 1778 vonden de eerste contacten er plaats tussen de Europese kolonisten en dit volk.¹⁴

¹³ zie bijlage n° 7

¹⁴ Robert Maurice, *Le Katange Physique*. Bruxelles, 1950, pp. 28.

2.2. De Europese aanwezigheid en invloed

De penetratie naar het binnenland van Afrika toe en het in dienst stellen van zijn bronnen tot het algemene welzijn van het continent zijn recent te dateren.

De eerste pogingen tot het binnendringen tot het hartje van Afrika vonden reeds vroeg plaats. De pogingen verliepen noordwaarts vanuit het puntje van Zuid- Afrika, namelijk Kaapstad. Deze penetratie en het in waarde brengen van de binnenlandse zones van Afrika kunnen voorgesteld worden in drie opeenvolgende golven zich verbreidende richting de centraal liggende regio's van het continent¹⁵.

Een eerste golf vertrok aan de Kaap rond 1650, gedreven door een zoektocht naar nieuwe gronden, vredelievendheid en streven naar onafhankelijkheid. Deze golf verspreidde zich echter heel erg traag en bereikte tegen 1835 de uiterste grenzen van de Oranje- stroom¹⁶. Vervolgens ontstond er een tweede golf, volledig verschillend van de eerste door zijn krachtige en onstuimige karakter. Deze stormde af op de bodemrijkdommen van het Afrikaanse binnenland. Vanaf het midden van de 19de eeuw groeit de economische en industriële beweging zienderogen, men zocht overal nieuwe stoffen om te exploiteren en in waarde te brengen. Achtereenvolgens trad Californië en Australië binnen in de cyclus van mondiale activiteiten door de ontdekking van onverhoopte mijnrijdommen. Enkel op één continent bleven regio's geïsoleerd, namelijk het mysterieuze Centraal- Afrika.

Tot wanneer een sensationele gebeurtenis zich voordeed: diamant werd ontdekt in de wilderniszone van Bechuanaland¹⁷. Nog meer dan goudmijnen hadden diamantmijnen een immense aantrekkingskracht: onderzoekers troepten er samen en een stroom van gelukzoekers, aangetrokken door het avontuur en de speculatie, genereerden deze tweede golf. De stroom van mijnwerkers, komende vanuit meer zuidelijke streken, werd steeds groter. Geconditioneerd door het fysische milieu van de tropische regio werden financiële hulpmiddelen en organisatie voor verdere prospectie noodzakelijk. Banken kwamen centraal te staan in het organiseren en leiden van verdere onderzoeken waardoor men het hart van Centraal- Afrika wist te bereiken, tot in Katanga.¹⁸

¹⁵ Robert Maurice, *op cit.*, pp.13.

¹⁶ zie bijlage n° 8

¹⁷ Bechuanaland is het huidige Botswana, en was een protectoraat van Groot- Britannië. Zie kaartmateriaal

¹⁸ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 15.

Wanneer de eerste prospecties beëindigd werden, konden mijnexploitaties opgestart worden. Deze zorgden voor een complete verandering van het Afrikaanse landschap in weinig tijd. Zuid- Afrika werd een land van van goud- en diamantmijnen, Rhodesië werd bedekt met mijnexploitaties en Katanga tenslotte vormde een uitgestrekte kopermijn die actief in waarde werd gebracht.

Zo kwam men in een derde golf terecht, welke in teken stond van het systematisch in waarde te brengen van het continent en zijn rijkdommen. Gekarakteriseerd door een trage ontwikkeling is het moeilijk precies te dateren wanneer de aanvang van deze fase zich voordeed. In 1925 had de derde golf reeds een tijdje de Zambèze¹⁹ overgestoken. In die regio waren de mijnexploitaties er reeds geïndustrialiseerd. Katanga zat daarentegen in die periode nog in een overgangsfase, de periode van het volledig en rationeel in waarde brengen werd reeds ingeluid.

De golf van het exploiteren van mijnen en zijn noordelijke verspreiding werd steeds ondersteund en verbonden met de basis waar alles begon, namelijk de spoorlijn vanuit Kaapstad. Deze verbinding voltrok zich door de mijnzones, zich vastkoppelend aan de mijnen. Ook te Katanga werd de spoorlijn gekoppeld aan mijncentra en bereikte uiteindelijk de Lualaba in Bukama²⁰.

In 1925 is het nog bijna uitsluitend deze opportunistische spoorlijn, ontstaan ten gevolge van de behoeftes van de *'mijngolf'*, die het economische leven van Katanga regelde. Duidelijk is het echter wel dat deze spoorweg niet als de enige factor zou bijdragen tot het organiseren van het leven in dit land gedurende de derde golf.

Om dit stadium te passeren leek het duidelijk dat er een systematische en methodische studie van het land moest komen die met precisie de karakteristieken, mogelijkheden en rijkdommen in kaart moest brengen. Een precieze en gedetailleerde kaart diende dus eerst en vooral gemaakt te worden. Ook kennis van de bodemsamenstelling bleek belangrijk te zijn om onderzoeken te starten die als doel het exploiteren van de bestaande mijnen hadden. Noodzakelijk was het ook het karakter en de relatieve waarde te kennen van de aardoppervlaktes waaruit geconcludeerd kon worden wat de landbouwmogelijkheden waren voor dit land. Bovendien moest de vegetatie, die de regio bedekte, kunnen gekarakteriseerd worden.

¹⁹ Rivier die zijn oorsprong kent in Zambia (zie bijlage n° 8)

²⁰ zie bijlage n° 8.

Zulk breed programma werd toebedeeld aan de *Service Géographique et Géologique du Comité Special du Katanga* bij zijn oprichting in het jaar 1919. Deze werd dan ook opgeroepen actief mee te werken aan alle studies die bijdroegen tot het in waarde brengen van het land.

2.3. De unieke economische positie van Katanga

De provincie Katanga heeft als provincie steeds een vrij grote autonomie kunnen genieten. Wanneer Katanga rond 1890 plots in het middelpunt van de belangstelling kwam te staan, werd er beslist de *Compagnie du Katanga* op te richten. De maatschappij was een filiaal van de *Compagnie du Congo pour le Commerce et l'industrie*, welke in het leven werd geroepen door Léopold II om de uitbating van zijn privé- domein aan te vatten. Deze bezat een kapitaal van drie miljoen. De Compagnie werd geleid door Lippens, de toenmalige burgemeester van Gent, Herman Stern, de onderdirecteur van de Bank van Brussel, Emile Delcommune, de industrieel Jean de Hemptinne, advocaat Jules Borel en Edouard Wiener. Er werd beslist Katanga op te delen tussen de *Compagnie du Katanga* en de Vrijstaat: zo zou de Vrijstaat 2/3 van het grondgebied behouden en zou het overblijvende deel toekomen aan de pas opgerichte compagnie. Het bepalen wie welk deel zou krijgen werd een moeilijker opdracht. De precieze ligging van de minerale rijkdommen was immers nog niet gekend en geen van beide partijen wilde de interessantste gebieden door zijn handen laten glippen. Zo kwam men tot het besluit Katanga op te delen in vierkante percelen van elk 120 km groot, waardoor de kaart van het gebied een dambordpatroon kreeg. Twee derden van de percelen werden vervolgens gereserveerd voor de Vrijstaat, de overige gingen naar de *Compagnie du Katanga*. In praktijk leverde dit echter een moeilijk, duur en tijdrovend werk op om het gebied af te bakenen.

In 1892 werd dan een decreet afgekondigd waardoor Kongo verdeeld werd in economische zones. Dit besluit zorgde voor een belangrijke stap in de overgang van het oorspronkelijke opzet van Kongo als vrijhandelszone²¹ naar een handelsmonopolie. Zo werd het de *Compagnie du Katanga* onmogelijk gemaakt met de ontginning van het gebied aan te vangen. De precare politieke situatie in het gebied werd er bovendien gedestabiliseerd: de Vrijstaat verweet de *Compagnie* te gehaast op te treden en deze, op zijn beurt, beschuldigde de Vrijstaat van het schenden van het vrijhandelsregime. De *Compagnie du Katanga* ondernam dan ook allerlei pogingen om de verloting van de provincie te verhinderen. Voor Noord- Katanga werd dit opgelost door het oprichten van de *Compagnie du Lomami*, een dochtermaatschappij van de laatstgenoemde. Het lot van de mijnregio in Zuid- Katanga bleef echter onbeslist.

²¹ zoals overeengekomen was op het Congres van Berlijn

Deze tweedeling van het gebied diende opgelost te worden, zoniet zou de samenwerking met de Britten die broodnodig was op de klippen te lopen. Zij wisten immers als enigste hoede enigen hoe het moest met de mijnexploitatie als met de spoorlijn. Omwille hiervan werd op 19 juni 1900 het *Comité Special du Katanga (CSK)* opgericht. Het comité had zes directeurs, waarvan vier van de Vrijstaat en twee van de *Compagnie du Katanga*. Dit nieuwe comité onderhandelde snel met Williams' *Tanganyika Concessions (Tanks)*, een maatschappij die in 1899 opgericht werd door de Brit Williams²², waardoor Williams de monopolie kreeg op de exploitatierechten in Katanga. Hun bijdrage in het kapitaal was gelijk maar er werd afgesproken dat zestig procent van de opbrengsten naar het *CSK* ging en veertig naar *Tanks*.

Het *Comité Special du Katanga* werd verder belast met het grootste gedeelte van het bestuur van Katanga, het heffen van belastingen en het organiseren van een politiekorps. In 1902 werd de *Compagnie du Chemin de Fer du Katanga* opgericht, een jaar later de *Benguela Railway Company*. Hierdoor werd vanaf eind 1904 werk gemaakt van een spoorweg vertrekkende uit Angola richting Katanga.

In 1906 bereikte de Kaap- Caïrospoorweg Rhodesië waardoor een betere samenwerking tussen de *Tanganyika Concessions* en het *CSK* noodzakelijk werd. Hiertoe werd in 1906 de *Union Minière du Haut- Katanga* opgericht. Een fusie van de twee maatschappijen met het oog op het uit baten van de kopermijnen. Het *CSK* werd hiervan de belangrijkste aandeelhouder. Tot dan toe had de Vrijstaat altijd al het *CSK* kunnen controleren, maar wanneer in 1906 het onafwendbaar leek dat de Vrijstaat vroeg of laat overgeheveld zou worden aan de Belgische Staat wilde Léopold verhinderen dat de Belgische Staat nu zou profiteren van zijn werk om Katanga te annexeren bij Kongo. Daarom droeg het *CSK* grote delen van zijn territorium over aan de *Union Minière* en het grootste deel van zijn kapitaal aan de *Société Générale*, waar het buiten het bereik was van de Belgische Staat. In 1909 zou de spoorlijn de grens met Kongo bereiken; in september 1910 reed de eerste locomotief door Elisabethstad.²³

Ook van de *Géomines*, de tweede belangrijkste Congolese tinproducent, werd het *CSK* de belangrijkste aandeelhouder waaraan men in 1910 het recht verleende prospecties uit te voeren over een oppervlakte van 900 000 hectare. De *Union Minière* wist geheel Katanga

²² Robert Williams was een vennoot van Rhodes die in Rhodesië rijke koper- en goudaders ontdekte, hij kreeg van de *British South Africa Company* de toestemming deze te exploiteren

²³ Strage Mark, *Cape to Cairo*. London, Jonathan Cape, pp. 192.

te domineren en zou later de basis vormen in de afscheidingsbeweging van de provincie in 1960.

Daarnaast werd Katanga reeds in 1910 voorzien van een vice- gouvernement général op voorstel van de toenmalige minister van Koloniën Renkin, dat Katanga graag een zo groot mogelijke graad van autonomie wou verlenen. Door deze regeling was Katanga niet langer afhankelijk van Boma, de toenmalige hoofdstad van Kongo, maar van Brussel. In 1920 werd er een voorstel ingediend waarbij het gouvernement- generaal naar Brussel zou overgedragen worden zodat dat de schakel tussen de autonome provincie en het ministerie van Koloniën zou wegvallen. In 1933 verloor Katanga echter zijn statuut van ‘vice-gouvernement generaal’ wat zou leiden tot centralisatie ten voordele van Léopoldstad en protest uitlokte bij de Europese bevolking ter plaatse. Van dan af aan zou er steeds sterk gereageerd worden op pogingen tot het opvoeren van Léopoldstads centrale positie.²⁴

²⁴ Gauthier Hebbelynck, *De Belgische dekolonisatiepolitiek: Katanga als case- studie*. Gent, Ugent, 1994- 1995, pp. 41.

3. Koloniale politiek

3.1. Het verlangen naar een kolonie

De afloop van de Frans- Duitse oorlog van 1870 had grote economische verwachtingen gewekt in België. Maar omwille van onverantwoorde investeringen, speculaties op grote schaal en overproductie kwam ons land in een financiële en industriële depressie terecht. Dit leidde tot een vertraagde economische groei, die twee decennia lang zou duren in alle geïndustrialiseerde landen van Europa. Dit vormde de rechtstreekse aanleiding voor de belangrijkste handelspartners en afzetmarkten van België, namelijk Duitsland en Frankrijk, om terug te keren tot een protectionistisch handelsregime.

België leek opnieuw geconfronteerd te worden met het existentiële probleem van zijn beginjaren, namelijk zijn afzetmarkten als sleutel tot maatschappelijke stabiliteit en beveiliging van de politieke en economische belangen van de burgerij. Het moest opnieuw zijn buitenlands beleid inschakelen om een mogelijke binnenlandse instabiliteit te helpen ontladen. De Belgische zakenwereld stapte voor het eerst af van zijn eenzijdige fixatie op nabijgelegen afzetmarkten, die bijdroeg tot de mondialisering van de Belgische industrie en geldwereld. In Afrika verwierf België een geprivilegieerde handelspartner in de vorm van een kolonie.

De koloniale filosofie van Leopold I en Leopold II vertoonde een grote mate van overeenkomst. In essentiële onderdelen was er sprake van een rechtstreekse beïnvloeding van Leopold II door zijn vader, daarnaast bestonden er evenwel ook belangrijke verschillen. Zo was de intensiteit van hun beider koloniale belangstelling zo'n verschil: deze van Leopold I was sporadisch en instrumenteel, terwijl deze van zijn zoon permanent en centraal was.²⁵ Geïnspireerd door het Britse voorbeeld, was de verwerving van koloniale gebieden voor Leopold I een van de middelen om de economische leefbaarheid van zijn land en zo ook de economisch en politieke zelfstandigheid ervan te verzekeren in een internationale protectionistische omgeving. Kolonies waren immers de meest zekere van alle afzetmarkten, dankzij het monopolistische karakter van de commerciële relaties tussen moederland en kolonie. Maar naast deze politiek- commerciële motivatie hadden beide Coburgs ook een dynastieke ambitie gemeen: zij streefden immers naar een

²⁵ Coolsaet Rik, *België en zijn buitenlandse politiek 1830- 2000*. Leuven, 1998, pp.138.

verregaande identificatie tussen natie en vorst om te beletten dat binnenlandse tegenstellingen de positie van de dynastie in gevaar zouden brengen. Leopold I had reeds vastgesteld hoe de Britse kolonisatie de band tussen dynastie en natie gestimuleerd had, maar het was vooral zijn zoon die een enorm groot belang zou hechten aan kolonisatie als middel tot identificatie tussen land en koning²⁶. Deze had het dan ook voortdurend over de ‘grandeur’, het prestige en de verrijking van België, dit mede om het Belgische nationalisme te stimuleren en de interne verdeeldheid als gevolg van de partijstrijd te overstijgen en aldus het voortbestaan van België en de Coburgdynastie te verzekeren²⁷. Ten slotte deelden de beide Coburgs wel het besef dat de Belgische dynastie alleen op zichzelf kon rekenen bij het verwerven van overzeese bezittingen en kolonies, gezien de terughoudendheid van regering, zakenwereld en bevolking. Beiden deden dan ook beroep op een netwerk van eigen vertrouwensmensen en voerden een parallelle diplomatie naast de officiële. In het verlengde hiervan vormde de verrijking van de eigen dynastie voor beiden een leidmotief. Beiden streefden ernaar zich een financiële onafhankelijkheid te verzekeren ten op zichte van de Belgische natie.

Tot op het einde van zijn leven zou Leopold I belangstelling blijven tonen voor koloniale ondernemingen, waarbij hij in toenemende mate kon rekenen op de steun van zijn zoon. Zo financierde hij met eigen middelen een expeditie om in de stille oceaan een Belgische kolonie te zoeken. Vervolgens volgde een expeditie in Mexico die er de voorhoede zou vormen van een omvangrijke Belgische kolonisatie. Dit draaide zoals de voorgaande uit op een mislukking.²⁸

Het uitgangspunt van de hertog van Brabant, Leopold II dus, was zijn België, gezien zijn industriële karakter, van afzetmarkten te voorzien. Hij zag dit als een existentiële voorwaarde voor het voortbestaan van België. In tegenstelling tot zijn vader had Leopold II enkel belangstelling voor overzeese expansie. Volgens hem bood het bezitten van een eigen kolonie de meeste zekerheden. Naast dit economische motief baseerde een ander motief zich op de poging tot nationale mythevorming van de jaren zestig. Volgens Leopold leverde Nederland het ultieme voorbeeld van hoe het bezit van een kolonie

²⁶ “ à la Belgique entière [...] de prouver qu’elle est aussi un peuple imperial, capable d’en domineer et d’ en éclairer d’ autres.” (cfr. Van Zuylen P., *L’ échiquier congolais ou le secret du Roi*. Brussel, Charles Dessart, 1959, pp.19.

²⁷ Coolsaet Rik, *op cit.* pp. 139.

²⁸ Coolsaet Rik, *op cit.* pp.

bijdroeg tot het creëren van nationale rijkdom voor het moederland. Op de tweede plaats verraadden zijn motieven toch telkens de dynastieke inslag van zijn koloniale filosofie. Aan de hand van aspecten ervan werd duidelijk dat hij enkel interesse had voor het koloniseren van gebieden met een grote inlandse bevolking die, onder het beheer van Europeanen, aan het werk kon gezet worden ter verrijking van de metropool²⁹.

Maar Leopolds talloze initiatieven kenden even weinig succes als die van zijn vader. Zowel de regering als de zakenwereld was van oordeel dat kolonies een dure, politiek hachelijke en vooral nutteloze aangelegenheid was. De Belgische industriëlen leefden in de overtuiging dat, zolang België goedkoop kon produceren en de vrijhandel overeind bleef, de afzet verzekerd was en het niet nodig was een uitgebreid overzees verkoopnet op te bouwen³⁰. Doch, na zijn mislukte pogingen in Azië ging Leopold II zich richten op Afrika.

Hij doelde op het Kongobekken, dat in tegenstelling tot de gebieden waarop hij zich tot dan toe gericht had, hetzij voor het verwerven van een kolonie hetzij voor het vestigen van handelsmaatschappijen, nog in grote mate ‘*terra incognita*’ was. De Europese aandacht werd echter hierop gevestigd sinds de ontdekkingsreizigers die de gebieden verkend hadden, in het speciaal dank zij H.M. Stanley die er in 1872 in geslaagd was tot in het hart van Afrika door te dringen en er Livingstone te ontmoeten.

Vanwege de klassieke koloniale afkeer van de Belgische burgerij en zijn vroegere constatering dat hij in het Kongobekken snel geconfronteerd zou worden met tegengestelde nationale jaloeziën, groeide bij Leopold het idee om gebruik te maken van een internationale vereniging met een wetenschappelijk en humanitair doel dat de mogelijkheden van het betrokken gebied in kaart zou brengen. Zo ontstond *Association Internationale pour réprimer la traite et ouvrir l’Afrique centrale*, wat afgekort werd tot *Association Internationale Africaine* (AIA). Deze associatie werd opgericht tijdens een door Leopold georganiseerde Internationale Aardrijkskundige Conferentie te Brussel in september 1876. Leopold stelde de AIA voor als een soort universele filantropische organisatie vergelijkbaar met het Rode Kruis.³¹ Het had immers de bedoeling “*de planter définitivement l’ étendard de la civilisation sur le sol de l’ Afrique centrale*” via de oprichting van een reeks permanente posten met zowel medische, wetenschappelijke als

²⁹ Coolsaet Rik, *op cit.* pp. 143.

³⁰ Coolsaet Rik, *op cit.* pp.145

³¹ Coolsaet Rik, *op cit.* pp. 146.

rustbevorderende doelstellingen. Om dit programma te realiseren werden in de verschillende landen nationale comités opgericht die onder leiding zouden staan van een internationaal uitvoerend comité met zetel in Brussel en waarvan alle sleutelposten in Belgische handen waren. Dit bood Leopold een volledige bewegingsvrijheid waardoor hij niet gehinderd werd door constitutionele beperkingen. Het duidelijke persoonlijke karakter dat hij gaf aan het project werd ook snel duidelijk, uiteindelijk was de Belgische vorst er enkel op uit om als particulier zoveel mogelijk eigen bezittingen in Afrika te verwerven. Vanaf mei 1877, wanneer de eerst AIA- expeditie werd opgezet, ging Leopold op zoek naar de meest aangewezen politieke structuur om zijn persoonlijk bezit in Centraal- Afrika te realiseren en te exploiteren. Hij diende echter ook rekening te houden met de ambities en belangen van de overige Europese mogendheden die reeds aanzienlijke koloniale gebieden en claims op het Afrikaanse continent bezaten. Gezien dit gegeven was Léopold genoodzaakt openlijker de verwerving van de soevereine rechten over het Kongobekken als doelstelling naar voor schuiven. Hij opteerde ervoor dit uit te voeren onder de vorm van een territoriale staat waarover de *Association Internationale du Congo* (AIC), het omgedoopte AIA, soevereiniteit zou uitoefenen.

In 1885 vond er een belangrijke conferentie plaats te Berlijn. Duitse zakenlui vreesde immers dat het Kongobekken in handen zou vallen van een protectionistische mogendheid, waardoor handelsvrijheid het belangrijkste topic werd van deze conferentie. In de slotakte van 26 februari 1885 werd het Kongobekken en de Kongo- monding vastgelegd als een neutrale vrijhandelszone, zonder invoerheffingen, die aan alle mogendheden dezelfde handelsvoorwaarden bood. Daarnaast behelsde de akte het streven naar de uitroeiing van slavenhandel, naar vrije scheepvaart op de Kongo- stroom en de Niger en bepaalde ook dat elke bezetting in Afrika voortaan effectief moest zijn. Leopold vroeg op 15 april bij monde van de regering aan het parlement de toestemming om hoofd van de nieuwe Afrikaanse staat te worden, nadat hij reeds ruime internationale goedkeuring had verworven. Zonder enthousiasme keurde men een resolutie goed waardoor Leopold de toestemming kreeg soeverein te worden van de nieuwe Kongostaat, opgericht door de AIC. Enkel een personele unie zou België en de nieuwe staat binden.

Op 1 augustus 1885 maakte Leopold bekend dat de bezittingen van de AIC in het Kongobekken voortaan de naam ‘Onafhankelijke Kongostaat’ zouden dragen en hijzelf de titel soeverein³².

³²Wauters A.J., *Histoire politique du Congo Belge*. Brussel, Van Fleteren, 1911, pp.57.

Dankzij de instemming van de Belgische kamers met een personele unie, was Leopold terzelfder tijd een constitutionele vorst in België en een absolute monarch over de onafhankelijke Kongostaat.

3.2. Leopolds kolonie (1885- 1908)

Leopold beseftte van bij het begin van dat zijn Kongostaat financiële moeilijkheden zou kennen en dat zijn eigen financiële middelen en de inkomsten uit de ivoorhandel niet zouden volstaan om het voortbestaan van de Kongostaat te verzekeren. De eerste vijf jaren bestonden er dan ook uit middelen te zoeken om de door velen voorspelde bankroet te verkomen³³. Zo kondigde de eerste ordonnantie van de nieuwe staat, op 1 juli 1895, aan dat alle braakliggende gebieden aan de staat toebehoorden en eigende Leopold zich het ivoor toe van de op de gebieden rondtrekkende olifantenkuddes alsook het sap van de rubberbomen. Deze beslaglegging werd pas gereguleerd in 1889, wanneer ook de ambtenaren van deze Kongostaat werden aangemaand een zo hoog mogelijke productie na te streven. Verder stuurde hij aan op het bekomen van in- en uitvoerheffingen en ging hij toch ook bij de Belgische regering aankloppen voor financiële steun.

Het was ook Leopolds doel zo'n groot mogelijk grondgebied te controleren, waardoor ker een confrontatie kwam in oostelijke richting met gearabiseerde swahilihandelaars. Deze vormden concurrentie voor het beheer van belangrijke inkomstbronnen en waren bovendien een hinderpaal voor voet aan wal te krijgen op de Nijl. Hierop volgde de Belgisch- 'Arabische' oorlog (1892- 1894), die in het voordeel van de eerste werd beslecht. Om zijn doel te kunnen bereiken en dit te kunnen financieren moest Leopold overgaan op een 'dominiale politiek', wat inhield dat er een volledige staatsmonopolie op alle economische activiteiten werd ingevoerd. Door deze 'dictature léopoldienne'³⁴ keerden echter veel van zijn nauwste medewerkers zich van hem af. Deze dominiale politiek werd dan ook in een nieuw jasje gestoken door de Onafhankelijke Kongostaat op te delen in drie zones: een privé- eigendom, waarbinnen zijn agenten het leiden van de exploitatie op zich namen, een tweede die voorlopig ook aan de staat werd toegewezen en een derde die openstond voor privé- maatschappijen. De eerste twee zones werden vervolgens bij elkaar gevoegd en volgens verschillende methodes geëxploiteerd: zo werd Katanga, waarvoor Leopold aanvankelijk bitter weinig belangstelling had omdat hier geen snelle winsten konden gerealiseerd worden, vanaf 1900 beheerd door een Comité Spécial du Katanga (CSK). Een soort concessiemaatschappij naar Brits model dat een deel van de soevereiniteit van de staat uitoefende over het door haar gecontroleerde grondgebied.

³³ Van Groenweghe Daniel, *Rood Rubber. Leopold II en zijn Kongo*. Brussel- Amsterdam, Elsevier, 1985, pp.89.

³⁴ Coolsaet Rik, *op cit.* pp. 152.

Ondanks de dominiale politiek, Leopolds privé- kapitaal en de financiële steun van België zou de Kongostaat wellicht bankroet zijn gegaan indien de excessieve rubberexploitatie door de groeiende vraag naar deze grondstof voor de groeiende auto- industrie, niet opgang was gekomen. Dit leverde voor Leopold de middelen op die hem in staat stelden zijn dynastieke ambities te financieren, zowel in Afrika als inzake de verfraaiing van het land en de expansie van België in Azië en dit zonder dat hij hiervoor aan eender wie rekenschap diende af te leggen.

Zonder scheiding der machten, met agenten die zowel administratieve als productieve verplichtingen hadden en soms premies kregen op basis van de productiecijfers leidde de dominiale politiek tot wantoestanden, vooral in de gebieden gecontroleerd door de concessiemaatschappijen³⁵. Terreur en dwangarbeid werden voor het eerst gerapporteerd in 1895 door Britse missionarissen, in 1897 werd de situatie in Kongo voor het eerst besproken in het Britse parlement en vanaf 1900 nam de kritiek steeds meer toe. In 1904 werd de Congo Reform Association opgericht onder leiding van E.D. Morel³⁶, welke in de Angelsaksische wereld een snel groeiende anti- Congolese campagne op poten zette. Door de omvang van deze campagne en de aanhoudende Britse druk werd Leopold er toe gedwongen een onderzoekscommissie naar Kongo te sturen. Zo verscheen er in november 1905 een rapport van deze commissie. Dit bevestigde in grote mate de teneur van de beschuldigingen. Ook al richtte het onderzoek zich enkel tot de gebieden van de concessiemaatschappijen en bleef het Kroondomein buiten beschouwing³⁷. Minder dan drie maanden later verscheen een studie van Félicien Cattier³⁸, welke een toonaangevend specialist was inzake koloniaal recht³⁹, wiens impact groter was en samen met de socialistische oppositie in het parlement en het werk van de jezuïet Vermeersch⁴⁰ ervoor zorgde

³⁵ Van Groenweghe Daniel, *op cit.* pp. 252- 254.

³⁶ Georges Eduard Pierre Achille Morel de Ville (°10 juli 1873- + 12 november 1924) was een Britse journalist, auteur en socialistische politicus. Hij voerde campagne tegen slavernij in de Kongo Vrijstaat via kranten zoals zijn *West African Mail* in samenwerking met onder andere Roger Casement en de *Congo Reform Association*.

³⁷ Van Groenweghe Daniel, *op cit.* pp. 220.

³⁸ Cattier Félicien, *Étude sur la situation de l' Etat Indépendant du Congo*. 1906.

³⁹ Coolsaet Rik, *op cit.* pp. 154.

⁴⁰ Vermeersch A., *La question congolaise*. 1906. Dit boek was tegelijk een kritiek van de Staat en een verdediging van de missionarissen aan wie verweten werd niet tijdig geprotesteerd te hebben en zich zelf schuldig te hebben gemaakt aan uitbuiting van de inlandse bevolking, o.m. door recruitering voor scholen en kapelhoeven. (cfr. Endriatis R., *Het missiewerk in Belgisch Kongo*.1960, pp. 12- 13.

dat de enige manier om een einde te brengen aan het 'rubbersysteem', de onmiddellijke overname van Kongo door België was.

3.3. Belgisch Kongo (1908- 1960)

Zo komt Kongo- Vrijstaat op 14 november 1908 in handen van de Belgische Staat en werd België een koloniale mogendheid. De naam van de kolonie veranderde in Belgisch Kongo wat zo bleef tot aan de onafhankelijkheid in 1960. Bij wet van 18 oktober 1908 wordt het *koloniale handvest* afgekondigd: deze behelsde de grondwettelijke rechten van de Kongolese individuen en samenlevingen⁴¹. Daarin werd respect van de eigen gewoonte, in zijn juridische dimensie, uitgedrukt maar tegelijk werd de juridische mogelijkheid geschapen om er in tussen te komen. Tussenkomen in de inlandse samenlevingen werd hier dan ook formeel beschouwd als een aspect van de kolonisatie welke moest leiden tot de verbetering van hun morele en materiële levensvoorwaarden⁴². In het ‘beschavingswerk’ werd samenwerking van de Staat met religieuze, wetenschappelijke en caritatieve instellingen breed opengesteld. Een paternalistische instelling kwam tot uiting in de concrete realisatie hiervan. De opvoedende voogdijinstanties achtten zich immers gemachtigd en bekwaam om de evolutie van de inlandse samenlevingen zowel in haar stadia als in haar modaliteiten uit te stippelen⁴³.

De kolonie kende een opmerkelijke institutionele stabiliteit wat verzekerd werd door het beheer van de kolonie bouwend op koloniale ondernemingen, missies en het koloniale bestuur, wat de ‘*koloniale drievuldigheid*’ werd genoemd⁴⁴. In Brussel was de besluitvorming inzake Afrika gecentraliseerd rond het ministerie van koloniën en de grote koloniale ondernemingen waardoor de eigen kolonisten in Kongo bitter weinig autonomie hadden. Ook het ministerie van buitenlandse zaken had een opmerkelijk kleine rol inzake Afrika, doelbewust stuurde het ministerie van Koloniën niet of nauwelijks aan op samenwerken.⁴⁵ Voorts werd in Brussel de koning bijgestaan door een koloniale raad, bestaande uit veertien leden waarvan zes parlementariërs. In de kolonie zelf werd hij vertegenwoordigd door een gouverneur- generaal die op zijn beurt bijgestaan werd door

⁴¹ Charte coloniale. Loi sur le gouvernement du Congo (18 octobre 1908) in Piron P.- Devos J., *Codes et lois du Congo belge*. 7e éd. 1954, pp. 9.

⁴² Beghin Paul, De inheemse politiek in Belgisch Kongo. *Politica*. XXI, 1971, pp. 199.

⁴³ Beghin Paul, *op cit.*, pp. 218.

⁴⁴ Coolsaet Rik, *op cit.*, pp. 421.

⁴⁵ Coolsaet Rik, *op cit.*, pp. 421.

een vice- gouverneur en provinciegouverneurs. Daaronder stonden de districtadministrators en de territoriale administratie met daaronder de plaatselijke chefs. Deze inlandse hoofden werden verondersteld de gewoonten te handhaven om de uitvoering te verzekeren van de nieuwe verplichtingen vanwege de koloniale administratie.

In 1922 werd een raadgevend orgaan ontwikkeld in Leopoldstad, de *Conseil du Gouvernement*, bestaande uit dienstchefs. Ook op provincieniveau werd dergelijk orgaan ontwikkeld en belichaamd in het *Comité Régionale*. De *Force Publique* moest op zijn beurt de openbare orde pogen te bewaren, vertegenwoordigd door vrijwilligers die aangevoerd werden door Belgische officieren. Een deel hiervan vormde de politie, een ander deel het leger. Hier maakten ook zwarten deel van uit, deze voormannen moesten zowat de brug vormen tussen de blanken en zwarten.

Gezien de institutionele stabiliteit van de kolonie en de uiterst gecentraliseerde besluitvorming besteedde de Belgische politieke elite doorgaans nauwelijks aandacht aan de overzeese gebieden. Voor Ruanda- Urundi, op de vredesconferentie van Versailles als mandaatgebied aan België toegewezen, was de belangstelling zelfs nog kleiner dan voor de kolonie zelf. De lage interesse was mede te wijten aan het feit dat men toch ook zoveel mogelijk zaken in de kolonie wenste af te handelen. Zo was Kongo ook financieel onafhankelijk, het had een eigen begroting en was zelfbedruipend. De economische macht in de kolonie was nagenoeg uitsluitend in handen van enkele grote koloniale ondernemingen vooral uit de groep van de *Société Générale*. Deze was ook tot na de Eerste Wereldoorlog terughoudend tegen over koloniale activiteiten, maar vanaf 1920-1921 begon de groep aan een duurzame en winstgevende investeringspolitiek in Kongo. In 1928 versterkte de groep haar controle door de overname van de bedrijven die destijds waren opgericht door Leopolds ordonnansofficier Albert Thys. Het beheer van de Kongolese Frank was tot en met 1952 toevertrouwd aan de privé- bank die ook onder controle van de *Société- Générale* kwam, namelijk de *Banque du Congo Belge*. Deze kreeg in 1911 het emissierecht verleend door het ministerie van Koloniën. Zeker in Katanga, het economische hart van de kolonie, gedroegen de koloniale ondernemingen zich als proconsuls⁴⁶. De vertegenwoordigers van de *Union Minière* zagen zichzelf als de echte verdedigers van de Belgische belangen en zij behandelden de Belgische consul-generaal in Elisabethstad en diens staf met overduidelijke minachting.

⁴⁶ Coolsaet Rik, *op cit.*, pp. 422.

De hele maatschappelijke structuur van de kolonie was in essentie gericht op het nastreven van financiële belangen. De rol van de Belgische staat was er één van de onderaanneming, wat inhield dat de koloniale ondernemingen ondersteund werden in de vorm van infrastructuurwerken, rekrutering en omkadering van de arbeidskrachten en de opleiding van werknemers. Het ministerie van Koloniën duidde de vertegenwoordigers van de Belgische staat aan die van rechtswege zitting hadden in een reeks koloniale ondernemingen. Wie minister van Koloniën werd, werd verondersteld binnen de bedding te blijven van deze politiek van onderaanneming⁴⁷.

⁴⁷ Coolsaet Rik, *op cit.*, pp. 422

3.4. Druk op de politiek door de wereldoorlogen

De wereldoorlogen werden niet alleen in Europa uitgevochten maar ook de kolonies werden hierbij betrokken, doordat in 1914 een Duits gezant naar Kongo trok om de Belgische houding tegen over de oorlog na te trekken. Wanneer deze onder bewaking werd geplaatst, zag men dit als een vijandige daad en het uitlokken van oorlog. De Duitsers reageerden hierop door de Kongolese haven te verwoesten. Waardoor ook Kongo in de Wereldoorlog betrokken raakte en moest overschakelen op een oorlogseconomie. De opbrengsten van de mijnen en rubberteelt werden nu in de wapenindustrie gebruikt.

De mijnbouw kende hierdoor gouden tijden, doordat de opbrengsten van de mijnen en rubberteelt in de wapenindustrie gebruikt worden stijgde immers het vraag en aanbod. Vooral in Katanga deed er zich een economische bloei voor. Na deze Eerste Wereldoorlog worden de Duitse kolonies verdeeld over de andere koloniale mogendheden, deze gebieden werden geen kolonies maar bezette gebieden. Zoals hoger reeds vermeld kreeg België door de Volkenbond Ruanda- Urundi toegewezen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog geloofden velen in de kolonie in de overwinning van Duitsland, en gingen daarom niet unaniem akkoord zich achter de geallieerden te scharen. Kongo volgde een eigen politieke koers, los van het verslagen en bezetten België, die op eigen kracht stand hield. Er heerste een klimaat van nationale fierheid, die echter loyaliteit ten aanzien van het moederland niet in de weg stond. Voor het eerst groeit het idee van zelfbestuur, een gevoel de Belgen niet langer nodig te hebben en bewust te zijn van hun eigen kunnen. België wordt niet langer meer als almachtig gezien: de Belgische regering in ballingschap kan op weinig respect rekenen en het land werd tot twee maal toe bezet door de Duitsers. De superioriteit van de kolonisator brokkelt af.

Dit groeiende zelfbewustzijn van de Kongolezen vormt de voornaamste oorzaak van een opkomend nationalisme. Dit versterkt door een politieke nonchalance betreffende de toekomst van het gebied bij alle actoren die decennialang een rol hadden gespeeld in de kolonie, zorgt voor een concrete nationalistische campagne vanaf 1956. Zowel de Kerk, koloniale ondernemingen als het koloniale bestuur waren door de gebeurtenissen verrast en gedesoriënteerd⁴⁸. Pas in 1958 reageert dit koloniale bestuur met een eerste poging om een expliciete Afrikabeleid te ontwerpen, dit op initiatief van de toenmalige minister van

⁴⁸ Stenger J., *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*. Paris/ Louvain-la-Neuve, Duculot, 1989, pp. 180-182.

Koloniën Pétillon⁴⁹. Een werkgroep werd opgericht, bestaande uit parlementsleden van de drie grote politieke partijen, met oog op het uitwerken van een dekolonisatieprogramma. Men kwam immers tot de consensus dat het geen zin had zich te verzetten tegen de nationalistische eisen van de kolonie.

*“La Belgique se propose d’ établir au Congo belge un Etat autonome, bénéficiant d’un régime démocratique, dans le respect des droits de l’homme et des valeurs africaines”*⁵⁰

In augustus 1958 kreeg het ministerie trouwens bij Koninklijk Besluit een nieuwe en meer aangepaste naam: ministerie van Belgisch- Kongo en van Ruanda- Burundi. De resultaten van de werkgroep verschenen pas in januari 1959, net wanneer er rellen uitbraken in Léopoldstad. In Brussel besliste men snel om Kongo onmiddellijk onafhankelijkheid te verlenen wegens de erg snel radicaliserende nationalistische eisen en een campagne van burgerlijke ongehoorzaamheid. Onder druk van de socialistische oppositie startte in 1960 daartoe een Ronde- Tafelconferentie met Congolese en Belgische delegaties. Al snel moest men de gekoesterde hoop, dat zij de sleutelsectoren zoals defensie, diplomatie en financiën in handen van België zou kunnen houden⁵¹, op bergen. Op 30 juni 1960 werd Kongo onafhankelijk.

⁴⁹ Pétillon was slechts één jaar Minister van Koloniën, in 1958 dus.

⁵⁰ Coolsaet Rik, op cit.. pp. 425.

⁵¹ Stengers, op cit.. pp. 260.

Deel II

1. Stadsontwikkeling

De geschiedenis van een kolonie komt voort uit de interactie tussen twee verschillende naties, namelijk deze van de kolonisator en die van de gekoloniseerde. Opvallend is dat er binnen deze beide naties regio's zijn die meer dan anderen geconfronteerd en beïnvloed worden door deze interactie. Zo ook in Kongo: er zijn delen van het land die quasi niets van veranderingen ondergaan door de Belgische aanwezigheid, dit tegen over andere delen die een enorme transformatie kennen. Ook binnen België zijn regionale verschillen qua beïnvloeding bekend, maar wat als een paal boven water staat is dat de impact van het hele proces steeds groter zal zijn op de gekoloniseerde dan op de kolonisator⁵².

In een korte tijdsperiode van zo'n dertig jaar wist Elisabethstad uit te groeien van een mijnbouwkamp tot een koloniale stad⁵³ waar dertigduizend mensen permanent gevestigd waren. Europees opgelegde stedelijke instituties bereikten de Afrikaanse savanne. Bij het begin van de twintigste eeuw was het urbaniseren van niet- Europese rurale gebieden een algemene tendens binnen de gekoloniseerde wereld. De ontwikkeling van Elisabethstad maakte dus deel uit van een universeel proces, maar was toch gekenmerkt door enkele unieke factoren.

De periode die de stad doorliep van 1910 tot 1940 valt als het ware uiteen in twee grote fases: een eerste periode van vorming tussen 1910 en 1920 gevolgd door een periode van consolidatie lopend van 1920 tot 1940. Deze eerste fase, die slechts tien jaar omvat, was bijzonder kritisch voor het overleven van de stad: de omstandigheden van deze jaren determineren de richting van de verdere ontwikkeling van Elisabethstad. Belgische administratoren maken de stad Belgisch, gezuiverd van de voorheen sterke Britse invloed.

⁵² FETTER Bruce, *The creation of Elisabethville 1910- 1940*. Stanford University Press, California, 1976, pp.12.

⁵³ een stad wordt hier gezien als een organisme gevormd door residentiële en commerciële wijken voor Europeanen en voor de autochtone bevolking, voor industrie en agrarische exploitatie die deze wijken omringen en hen bevoorraden. (cfr. Blanchard R., Une methode de géographie urbaine. *Revue de géographie alpine*. XVI, 1928, pp.193- 214.

Daarnaast zorgen Belgische bankieren en ingenieurs, die de Union Minière hoofdzakelijk vertegenwoordigen, voor een lucratieve koperindustrie.

Voor deze eerste periode was de vestiging van een Belgisch koloniaal regime binnen Katanga de meest belangrijke factor voor de stadsontwikkeling. Het betrof niet alleen het kiezen van een stad tot het hoofdkwartier van de nieuwe provincie door een handvol administratoren, maar het Belgische regime legde ook de grondslag voor de transformatie van een volledige geografische regio⁵⁴. Europese technologie zorgde ervoor dat de mineraalrijke gronden van Katanga in een industrieel productieproces opgenomen werden. De Belgische administratie zorgde alsook voor een demografische transitie doordat zij massaal inwoners van de regio als werkkrachten naar de mijnen brachten.

1.1. Wat vooraf ging

Op vraag van Léopold II werd de *Compagnie du Katanga* (CK) in het jaar 1891 opgericht door Adjudant Albert Thys met als taak de exploratie, bezetting en ontwikkeling van Katanga te verzekeren. Op deze manier kon Cecil Rhodes de pas afgesneden worden, wiens hoop er uit bestond Katanga te annexeren bij Noord-Rhodesië. De CK kreeg in ruil één derde van het ingenomen stuk Katangees territorium, waarvoor dit gebied met kwadranten werd opgedeeld in een geografisch raster⁵⁵. Twee derden van deze blokken bleven in handen van de *État Indépendant du Congo* (EIC)⁵⁶, de overige blokken kwamen in het bezit van de CK. De eerste tien jaar genereerde de CK niet meer dan destabilisatie en oorlog en leverde het bezit dus niet veel op. De exploraties onthulden echter wel al de enorme bodemrijkheid maar het ontbrak de CK aan voldoende kapitaal en middelen om het territorium effectief te exploiteren en rust te brengen in het territorium. Ook de afwezige transportmogelijkheden en de gespannen verhouding die er was met de Kongo-Vrijstaat, op het moment dat Léopolds ‘nieuwe economische politiek’ van

⁵⁴ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 168-169.

⁵⁵ Amerikaanse wijze van territoriale indeling.

⁵⁶ Het territorium over welke Koning Léopold II van België een soevereiniteit uitoefende van 1885 tot 1908.

staatsmonopolies zich ook op het terrein liet gevoelen, bestendigden de stilstand in de effectieve ontwikkeling van Katanga.⁵⁷ De uitvoering van de oorspronkelijke afspraken tussen de CK en de Kongo- Vrijstaat werden steeds moeilijker, dit ondermeer te wijten aan de technische problemen veroorzaakt door het bepalen van de kwadranten. In plaats van ontwikkeling te brengen, plaatste de *Compagnie du Katanga* een zware hypotheek op de ontwikkeling van de regio.⁵⁸ Pas wanneer de entourage van Cecil Rhodes opnieuw komt opdagen, dit maal onder leiding van R. Williams, en deze in 1899 de CK op de hoogte brengt van de aanwezigheid van goud in de bovenloop van de Lufira⁵⁹, denken beide partijen plots weer aan samenwerken. Dit resulteerde in de oprichting van het *Comité Spécial du Katanga* (CSK). De CK en de Kongo- Vrijstaat brengen hier hun rechten met betrekking tot Katanga onder in deze nieuwe maatschappij, Katanga zal vanaf dan ook als één geheel en voor gemeenschappelijke rekening uitgebaat worden door het CSK. Het blokkensysteem werd zo ook voorgoed opgedoekt. De CK bezat nu één derde van de aandelen in het CSK, Kongo- Vrijstaat twee derde. Niet langer de staat maar het CSK werd nu verantwoordelijk voor administratie, politie, belastingen, vergunningen, enzovoort. We kunnen spreken van een koloniale chartermaatschappij, die tegelijk overheid als privébedrijf was.

De oprichting van het *Comité Spécial du Katanga* bracht een tweede fase met zich mee in de exploitatie van Katanga. In deze fase zou een omvangrijke politiemacht en een uitgebreid kader van Europese agenten het territorium systematisch bezetten. Militaire expedities, beter bekend als ‘pacificatie- opdrachten’ in het koloniale jargon, en het vestigen van posten zorgde voor de onderbouw van het systeem.⁶⁰ De gewapende strijd tegen de aanhoudende munitierijen bleven bestaan tot de Belgische overname in 1908.

Deze tweede fase van opgevoerde machtsontplooiing is echter ook gekend voor het op gang komen van de economische exploitatie.⁶¹ De *Compagnie du Chemin de fer du Katanga* werd er in 1902 opgericht om er de Zuid- Afrikaanse spoorweg over Katangees grondgebied te verlengen tot aan een bevaarbaar punt op de Lualaba. Vervolgens werd in

⁵⁷ De Meulder Bruno, *Kuvuande Mbote. Een eeuw koloniale architectuur en stedenbouw in Kongo*. Antwerpen: Houtekiet, 2000, pp. 72.

⁵⁸ De Meulder Bruno, *op cit.*, pp. 72.

⁵⁹ Zie bijlage 9

⁶⁰ In 1910 waren er al reeds 28 posten in Katanga (cfr. De Meulder Bruno, *op cit.*, pp. 72.)

⁶¹ Rosenthal S., *Le développement économique du Katanga*. Bruxelles: Société belge de librairie, 1911, pp.181.

1906 de *Compagnie du Chemin de fer du Bas- Congo au Katanga* (BCK) opgericht, welke zorgde voor de verbinding van Katanga met de oceaan⁶², en de *Union Minière du Haut- Katanga* (UMHK).

In 1908 nam de Belgische overheid het bestuur over de Kongo- Vrijstaat over, gevolgd door het ontnemen van alle politieke bevoegdheden aan de CSK in 1910. Deze behield zo enkel zijn economische ontwikkelingsfunctie.⁶³

Naarmate de regio meer gepacificeerd raakte, de infrastructuur zich uitbreidde en de eerste mijnuitbatingen werden opgestart door de *Union Minière* nam het aandeel van de Europese bevolking in Katanga gestaag toe en ontstond er een draagvlak voor een stad⁶⁴. Het probleem was dat de bevolking hoofdzakelijk uit Engelsen en Zuid- Afrikanen bestond. De spoorweg, komende uit Zuid- Afrika, zorgde immers voor de grote aanwezigheid van de met goudkoorts besmette gelukzoekers. Daarnaast waren hiervoor zowel historische⁶⁵ als pragmatische⁶⁶ verklaringen te vinden. De Belgische kolonie toonde zich bezorgd over het grote Britse component, zeker ook door hun grote vertegenwoordiging in het mijnpersoneel. Er ontstond als het ware een anglofobie, met de vermeende rol van Engeland in de internationale campagne tegen het EIC- regime in het achterhoofd houdend.

In deze context beslist de Belgische administratie een stad te stichten, welke een pronkstuk moest zien te worden van een nationalistische manoeuvre en van een Belgisch kolonisatie- offensief die ook landbouwkolonisatie (zie verder: missie Leplae) en een nationaal gerichte mijnbouwpolitiek omvatte.

Hierdoor brak Katanga categoriek met de EIC- politiek en onderscheidde zich van de rest van de kolonie daar de bouw van steden boven aan de agenda kwam te staan.

⁶² De mijnregio in Katanga wordt verbonden via spoor met Lobito, een havenstad in Angola, en zo ook met de Atlantische Oceaan. + kaartmateriaal

⁶³ “On voudrait aujourd’hui supprimer le Comité: ce serait une grave erreur! Il faut dsitnguer soigneusement les pouvoirs politiques du Comité et sa fonction économique. En ce qui concerne les pouvoirs politiques, la question est résolue. [...] Au point de vue de l’ intérêt économique et de l’ intérêt general de la Colonie, le Comité Spécial doit être maintenu; s’ il n’ existait pas[...] il faudra le créer” Minister J. RENKIN in Kamer van volkvertegenwoordigers (15- 12- 1910), aangehaald in: S.n., *Comité Spécial du Katanga 1900- 1950*, Brussel, 1950, p.67

⁶⁴ De Muelder Bruno, *op cit.* pp. 73.

⁶⁵ De betrokkenheid van R. Williams bij B.C.K. en U.M.H.K. is immers niet te negeren.

⁶⁶ De beschikbaarheid van geschoold en inzetbaar personeel, de nabijheid, de loonniveau’s , etc.

1.2. Ontwikkeling van de regio en de keuze voor Elisabethstad

Naast de reeds aangegeven redenen bracht de bloei die de regio kende, de administratie en de *Comité Spécial du Katanga* (C.S.K.) ertoe een stad in het leven te roepen die als hoofdstad kon fungeren. Tot dan toe werd deze functie vervuld door Lukonzolwa, gelegen aan het Moero Meer, maar deze kon niet langer handhaven gezien alle transport via Kaapstad en Beira begon te lopen.⁶⁷

Aanvankelijk bleek Elisabethstad helemaal geen voordelige situatie te genieten.

Reeds in 1908, het jaar van de Belgische overname, diende Kapitein Tonneau, vertegenwoordiger van het *Comité Spécial du Katanga*, de oprichting van een belangrijke agglomeratie in de toekomstige mijnregio voor te bereiden. De *Union Minière du Haut-Katanga* (U.M.H.K.) werd in het jaar 1906 immers gecreëerd (zoals hierboven reeds vermeld) met als doel de mijnafzetting van Haut-Katanga in waarde te brengen. Met zicht op het aansluiten van de regio op de spoorlijn, komende uit Zuid-Afrika en die reeds de grens van Katanga naderde, zorgde de U.M.H.K. voor het in gereedheid brengen van de mijn “L’ Etoile du Congo”⁶⁸ met het oog op de exploitatie ervan.

Als locatie ging de voorkeur strategisch gezien dan uit naar de omgeving van het snijpunt van de Katangaspoorlijn en de toekomstige lijn naar Lobito, die de verbinding bracht met de Atlantische Oceaan in Angola.

Tonneau’s⁶⁹ voorkeur ging er naar uit om de nieuwe hoofdstad dicht bij Kambove op te richten. Gezien de aanwezigheid van mijnen, waarop in die periode de grootste hoop werd gericht, gezien zijn centrale ligging in de ruimere mijnregio en gezien zijn situering vlakbij het snijpunt der spoorlijnen leek dit een logische optie.

Tonneau’s opvolger, Emile Wangermée, C.S.K.-afgevaardigde en vice-gouverneur-generaal van Belgisch Kongo, koos echter resoluut voor een zo omvangrijk mogelijke

⁶⁷Zie bijlage n°8

⁶⁸ Deze mijn werd reeds geëxploiteerd door de inheemse bevolking, ze is te situeren in het uiterste zuid-oosten van ‘faisceau plissé mineralisé’ in het deel dicht bij de eerste stopplaats van de spoorweg in Haut-Katanga... (Cfr. Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, 1950, pp.108.)

⁶⁹ Commandant Tonneau was vertegenwoordiger van de C.S.K. in Afrika. In een rapport geadresseerd aan Brussel staft hij zijn keuze. (Cfr. *Comité Spécial du Katanga, 1900- 1950*. gepubliceerd door de C.S.K. editie Cuypers, pp.40)

nederzetting dicht tegen de Rodesische grens.⁷⁰ De internationale erkenning van koloniale territoria was sinds de conferentie van Brussel (1890) immers afhankelijk van de effectieve bezetting van het land.⁷¹ Wangermée besloot hieruit dat het dus strategisch noodzakelijk was de Belgische aanwezigheid in de regio zo dicht mogelijk tegen zijn zuidelijke grens te vestigen. Een tweede motivatie kwam voort uit de plannen van de UMHK tot het vestigen van een eerste smelterij gelegen nabij de Lubumbashi- rivier, wat een grote tewerkstelling van Engelsen met zich zou meebrengen. Wangermée had zich immers steeds voorgenomen het doen en laten van ‘vreemde’ bevolkingsgroepen nauwlettend in het oog te houden⁷² en er een minstens even grote Belgische bevolkingsgroep tegen over te plaatsen⁷³.

Deze locatie had ook nog enkele andere troeven: slechts enkele kilometers verderop lag *L’ Etoile du Congo*, wat de meest zuidelijke mijn van de UMHK was; zijn centrale ligging met betrekking tot mijnexploitatie van de gehele regio, zijn faciliteiten tot wateraanvoer en het aankomstpunt zijnde van de spoorlijn die vanuit het zuiden cokes aanvoerde.⁷⁴ Deze factoren lieten nog twijfel bestaan over het uitbouwen van de hoofdstad hetzij aan de oevers van de Lubumbashi hetzij vlakbij *L’ Etoile du Congo*, die in het voordeel beslecht werd van deze eerstgenoemde in overeenkomst met enkele ingenieurs.⁷⁵ Voor Wangermée ging het niet langer meer om het oprichten van een willekeurige post. Deze man zag het groots en droomde van het creëren van een echte stad voorzien van alle vereiste condities met betrekking op hygiëne, doorkruist met grote straten en geschikt voor ontwikkeling. Voorzieningen voor drinkbaar water, riolering van regenwater, opvang van huiswater en vuilnis werden een van de vele werkpunten. Elisabethstad zou een grensstad, industriestad, spoorwegstad en administratief centrum worden.

⁷⁰ De Meulder Bruno, *op cit.* pp. 75.

⁷¹ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 16.

⁷² “By 1909 British engineers were already building a smelter on the Lumbumbashi, so the Belgian chief executive in Katanga, Major Emile Wangermée, situated the new city adjacent to the copper company’s camp. In that way Wangermée and his staff could keep a close watch on the English- speakers- Britons, South Africans and even a few Americans- who constituted a majority of the Europeans already developing the mines and the railroad in the copper belt.” (Cfr. Fetter Bruce, *op cit.* pp. 3)

⁷³ De Meulder Bruno, *op cit.* pp. 75.

⁷⁴ Robert M., *Le Katange Physique*. Bruxelles, 1950, pp.108.

⁷⁵ MM. Halewijck en Horner, respectievelijk directeur en ingenieur van de U.M.H.K. en Itten, een Zwitserse ingenieur en directeur van openbare werken

Eenmaal de keuze gevallen was op de nabijheid van de nieuwe UMHK- fabrieken langs de Lubumbashi, werd het bepalen van de exacte site relatief eenvoudig. Essentieel hierbij was de cognitie van het ontwerp van de nieuwe spoorlijn, de positie die deze zou gaan innemen in het landschap en zijn ligging tegen over *L'etoile du Congo* en de fabrieken van de UMHK.

Zo liet Emile Wangermée zijn keuze vallen op een locatie, die de aan alle eisen leek te voldoen: een relatief groot plateau, in het westen abrupt afgebroken door de vallei van de Lubumbashi, die ingenomen was door de *Union Minière*, en in het oosten begrensd door de spoorlijn. In een brief van Wangermée geadresseerd aan de voorzitter van het CSK werd deze locatie officieel voorgesteld, een tweetal maanden later vroeg hij het reserveren van extra ruimte voor het creëren van een park en een verbindingsweg tussen dit park en de stad.⁷⁶ Het plan voor Elisabethstad liet Wangermée uitwerken door de Zwitserse ingenieur Itten. De krachtlijnen ontstonden door een wisselwerking tussen de UMHK, het CSK en de koloniale administratie.

Deze voorstellen werden goedgekeurd door Horner en Hallewyck⁷⁷ met de toevoeging van enkele suggesties met betrekking tot de waterafvoer van de stad, opdat deze de watercaptatie van de UMHK niet zou vervuilen en omgekeerd.⁷⁸

Op stedenbouwkundig vlak werd al snel geopteerd voor het gebruik van een raster⁷⁹, een model die ook werd gebruikt in de belangrijkste steden van Zuid- Afrika en Rhodesië die Wangermée bezocht had en waar hij vol lof over sprak.⁸⁰

⁷⁶ brief Wangermée, 14/02/1910

⁷⁷ brief van M. Horner geadresseerd aan M. Hallewyck: 20/02/1910

⁷⁸ Chapelier Alice, *Élisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, 1957, pp.12.

⁷⁹ “Suite à votre honorée du 24 février 1910, relative à la fondation d’Elisabethville, j’ai l’honneur de vous faire savoir que j’ai chargé l’un de mes ingénieurs de dresser un projet de plan d’une ville et sur lequel sera indiqué la disposition est calquée sur le système des rues des villes nouvelles de l’Amérique du Sud, qui, comme ce sera le cas pour l’Élisabethville, ont pu être érigées de toute pièce. Ce système qui est celui du damier n’exige qu’un numérotage des avenues latérales, il est à mon avis le plus pratique, le plus simple et dispense l’étranger de tout plan et de tout guide” E. Hallewyck aan E. Wangermée: 5/03/1910 (Cfr. Chapelier Alice, *op cit.* annexes pp.55.)

⁸⁰ De Meulder Bruno, *op cit.* pp. 76.

1.3. De ontwikkeling van het stadslandschap van Elisabethstad

1.3.1. De ecologische determinatie

“La géographie urbaine est la plus humaine qui soit, puisque tout est ici construction des hommes, attachés, en fondant et en développant une ville, à masquer la nature, é en transformer les éléments jusqu’ à les défigurer, à poursuivre l’ adaption à cette nature d’ une façon si complexe qu’ elle n’ est plus immédiatement visible”⁸¹

Deze zinnen hebben een concrete betrekking op hoog- Katangese steden. Deze steden ontstonden immers enkel door de wil van enkele personen, in een regio die nooit dergelijke belangrijke steden kon voortbrengen indien de ondergrond niet zo’n rijkdom aan grondstoffen gekend zou hebben.

Het bestuderen van de geografische factoren van deze streek is enorm belangrijk gezien deze factoren vooraf gaan aan de ontwikkeling van de stad. Onder invloed van deze determinanten werd hun bestaan pas mogelijk.

Met zijn astronomische ligging van 11° 39’ zuiderbreedte, bevindt Elisabethstad zich op slechts 30 kilometer van de zuidelijke landgrens, helemaal in het zuiden van de hoog- Katangese regio. Provinciaal gezien ligt deze dus niet centraal, wetende dat de provincie Katanga zich noordelijk uitstrekt tot aan Albertstad.⁸² En ook militair strategisch gezien spelen zijn geografische kenmerken niet echt in zijn voordeel: hoewel deze zo’n 1220 meter boven de zeespiegel ligt is zijn landschap behoorlijk vlak, het grootste fysische reliëf werd veroorzaakt door drie meter hoge termietenheuvels.⁸³ Deze maakte de stad tot een kwetsbare open basis voor militaire operaties.

Grote wereldsteden kunnen, onafhankelijk van de nationaliteit, geclassificeerd worden aan de hand van gelijkheid in oorsprong. Een eerste groep van steden ontstaat aan de kust van zeeën of oceanen zoals bijvoorbeeld Kaapstad en Marseille; een andere groep ontstaat op de oever van een rivier waar ook communicatiewegen samenkomen zoals bijvoorbeeld

⁸¹ Blanchard R., Une methode de géographie urbaine. *Revue de géographie alpine*. XVI, 1928, pp.193- 214.

⁸²Zie bijlage n° 10

⁸³ Fetter Bruce, *op cit.* pp.1-3.

Rome en Léopoldstad. Tenslotte ontstaan er ook steden als product van de industrie: deze steden ontwikkelden zich allereerst dankzij het exploiteren van mijnen of door de creatie van industriële ondernemingen zoals bijvoorbeeld Manchester en Essen. Ook Elisabethstad valt onder deze laatste categorie, als vrucht van de industrie die opgewekt en gestimuleerd werd door de spoorlijn die er aankwam in november 1910.

Voor deze aankomst wisten noch Britse mijnwerkers, noch de Belgische administratie veel impact te hebben op het lokale ecosysteem.

Tot voor het moment dat de gouverneur van Katanga besliste op deze site Elisabethstad als hoofdstad van de provincie op te richten, werd er nooit een Afrikaans dorp gebouwd. Deze locatie bleek ontoegankelijk voor de Afrikaanse standaard van de negentiende eeuw. De stad werd immers geplaatst in het midden van onvruchtbare graslanden, die de autochtone bevolking toch liever links liet liggen. Hun voorkeur ging uit naar rivier valleien waarvan de alluviale vlaktes beter gecultiveerd konden worden. Ondanks het feit dat ook door Elisabethstad een stroom loopt, de Lubumbashi, kon deze de landbouw in de streek niet stimuleren gezien zijn oevers zo onvruchtbaar waren. De grootste vestiging in deze streek was er aan de Union Minière ‘s *Étoile du Congo*- mijn aan de Ruashi- stroom, zo’n tien kilometer ten oosten van de toekomstige lokatie van Elisabethstad.⁸⁴ Maar ook deze bleef beperkt tot de komst van de spoorlijn.

Ook vanuit economisch standpunt had de locatie van Elisabethstad geen enkel particulier voordeel. Het had inderdaad kopervoorraden, maar deze waren helemaal niet uitzonderlijk in deze provincie.

De locatie was dus niet geschikt voor nederzettingen in de prekoloniale tijden maar dit werd anders door de aankomst van de spoorweg in 1910. De streek werd geïncorporeerd in het Zuid- Afrikaanse uitgebreide communicatienetwerk en bracht al het noodzakelijke met zich mee om urbanisatie te ondersteunen en mogelijk te maken⁸⁵.

Deze streek had dus een reeks van Europese beslissingen nodig om de stadsontwikkeling op gang te brengen, de ecologische factoren op zich waren niet determinerend. Deze

⁸⁴ Zie bijlage n° 9

⁸⁵ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 3-4.

ontwikkeling bracht op zijn beurt dan de ontwikkeling van zijn hinterland op gang waardoor Elisabethstad het urbane centrum van een bredere regio werd.

1.3.2. Ontwikkeling en ontwerp van Elisabethstad.

Het innemen van de site, gekozen voor de stad, gebeurde zeker niet ongestructureerd maar op basis van een plan dat tot in de puntjes uitgewerkt was door M. Wangermée en Hallewyck zoals hierboven reeds vermeld. Een vierhoek van tweehonderd hectare werd ontruimd, het hele gebied werd ontdaan van bomen en termietennesten om er een rasterontwerp te kunnen projecteren. Deze originele vierhoek vormde het uitgangspunt voor het dambordpatroon, welke zich steeds uitbreidde naar het noorden tot aan de weg richting Kambove.⁸⁶ De lijnrichting van het raster werd bepaald door het ontwerp van de geplande spoorweg. De enige voorziene afwijking van het uniforme raster was de centrale as, de *Avenue Royale*, die het station verbond met de centrale *Place Royale*, de kathedraal met voorplein en het paleis van de gouverneur.⁸⁷ Deze centrale as zorgde ook voor het opsplitsen van de nieuwe stad in twee gelijke delen, en de *Place Royale* werd door Wangermée opgevat als het centrum, het kloppende hart, het handels- en uitgaanscentrum hiervan. Het gros van de percelen werd echter door de koloniale administratie gereserveerd voor publieke diensten als het justitiepaleis, de post en de *Cercle Royale*. Tijdens de realisatie van het ontwerp werd het spoorwegtracé om technische redenen licht gewijzigd waardoor er een kleine hoekverdraaiing ontstond tussen het spoor en het raster van de stad.⁸⁸ Deze afwijking werd gebruikt om de inplantingsplaats van het station meer zuidwaarts te situeren. Vervolgens moest er een licht gebogen, diagonale as het station verbinden met de *Place Royale* en werd deze laan als een handelsroute uitgewerkt. Tegen eind september 1910 was het definitieve plan, dat een oppervlakte van ongeveer 450 hectare besloeg⁸⁹, voor de Europese stad Elisabethstad klaar en konden de eerste percelen verkocht en gekocht worden. Dit was werkelijk een blanke realisatie te midden van de

⁸⁶ Zie bijlage n° 11

⁸⁷ Zie bijlage n° 12

⁸⁸ Zie bijlage n° 12

⁸⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 26.

brousse. Wangermée trof aanvankelijk ook geen enkele voorziening voor de inlandse bevolking, deze bestond voor hem gewoon niet.

Elisabethstad was op de eerste plaats een verkavelingoperatie. Elke bouwblok, 120 op 140 meter, bevat 16 gelijke en erg grote percelen van 30 op 55 meter⁹⁰: met deze dimensionering introduceerde Emile Wangermée de door Georges Moulaert ingevoerde traditie van riante percelen, een keuze die passend werd bevonden omwille van de koloniale levensstijl en de levenscondities in de tropen. Hygiëne en privacy vormden de grootste bekommernis.⁹¹ Vervolgens werd de achterzijde van elk perceel ontsloten door een *sanitair steegje*⁹², een principe die ditmaal werd overgenomen van de Zuid-Afrikaanse steden.

Het raster had ondanks zijn rechthoekige vorm geen hoofdrichting, er was geen hiërarchie. Het was een quasi perfect raster. Dit verhinderde niet dat er een functionele zonerings werd doorgevoerd in de stad. Het beperkte aantal ingrepen in het uniforme raster vormden voor Wangermée aanknopingspunten om binnen dat raster een aantal specifieke, gespecialiseerde zones te doen ontstaan. Deze percelen hadden een andere vorm en een bijzonder tarief.⁹³

Het *Comité Special du Katanga* was de grondbezitter. Zij maakte de plannen op en verkocht of verhuurde de gronden. Dit vormt als het ware de enige overgebleven bestaansreden van dit orgaan: zorgen dat de economische ontwikkeling mogelijk was en het op gang brengen ervan door de bouwrijp gemaakte percelen te verkopen. Dit gebeurde via de uitvoering van hun *travaux de mise en valeur*. Deze taak zorgde op zijn beurt ook voor de legitimatie van het verdere bestaan van het CSK. Vreemd was hierbij dat alle kosten voor de wegeaanleg aan de staat werden overgedragen. Het CSK incasseerde dus enkel en participeerde economisch gezien helemaal niet in de ontwikkeling van het territorium. Slechts één thema slorpte alle aandacht op in de jaarverslagen, namelijk het *plan parcellaire* wat de financiële resultaten van de grondverkoop en – verhuur inhield.

⁹⁰ Zie bijlage n° 12

⁹¹ De Meulder Bruno, *op cit.*, pp. 76- 77.

⁹² = ruelle sanitaire

⁹³ De Meulder Bruno, *op cit.*, pp. 81- 82.

1.3.3. Zoning

Er ontstond een *stad*. Een organisme gevormd door residentiële en commerciële wijken voor Europeanen en autochtonen, omringt door industrie en een aureool van landbouwexploitaties die deze wijken dienden te voorzien in voedsel.

Dit geheel vormde werkelijk een eiland in de brousse.⁹⁴ Dit eiland was op zijn beurt nog eens gemakkelijk onder te verdelen in districten op basis van elkeens plan, doel, situering ten opzichte van het centrum en zijn oorsprong zelf.

Het stadplan resulteerde uit de opgelegde bepalingen van het *Comité Special du Katanga* gezien dit organisme instond voor de verkoop van alle loten.⁹⁵

Met de aankomst van het spoor in 1910 en bijgevolg de aanvoer van al wat noodzakelijk was om de urbane ontwikkeling te ondersteunen (ondermeer voedsel, steenkool, machines en consumptiegoederen) werden de eerste mogelijkheden gecreëerd en gestimuleerd. Een stad werd gevormd door de koloniale administratie en de lokale industrie en stimuleerde de ontwikkeling van zijn eigen hinterland, waarbinnen deze als centrum zou fungeren.⁹⁶

De groei van de stad tot halverwege de twintigste eeuw kunnen we in vier fases opdelen. Op de figuur die deze aangroei duidelijk weergeeft zijn drie concentrische cirkels aangebracht: dit respectievelijk op 3, 6 en 9 kilometer van het centrum van Elisabethstad. Tot in 1925 bleef de stadgroei beperkt tussen de spoorweg en de *Lubumbashi*, pas in de tweede fase (1925- 1940) werden beide limieten overgestoken. De stadsuitbreiding zal zich pas uitstrekken tot in de derde concentrische cirkel vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw.⁹⁷ En dat zal zich hoofdzakelijk pas volstrekken na de onafhankelijkheid van Kongo. Een periode die in dit werk niet meer besproken zal worden.

De groei van Lubumbashi⁹⁸

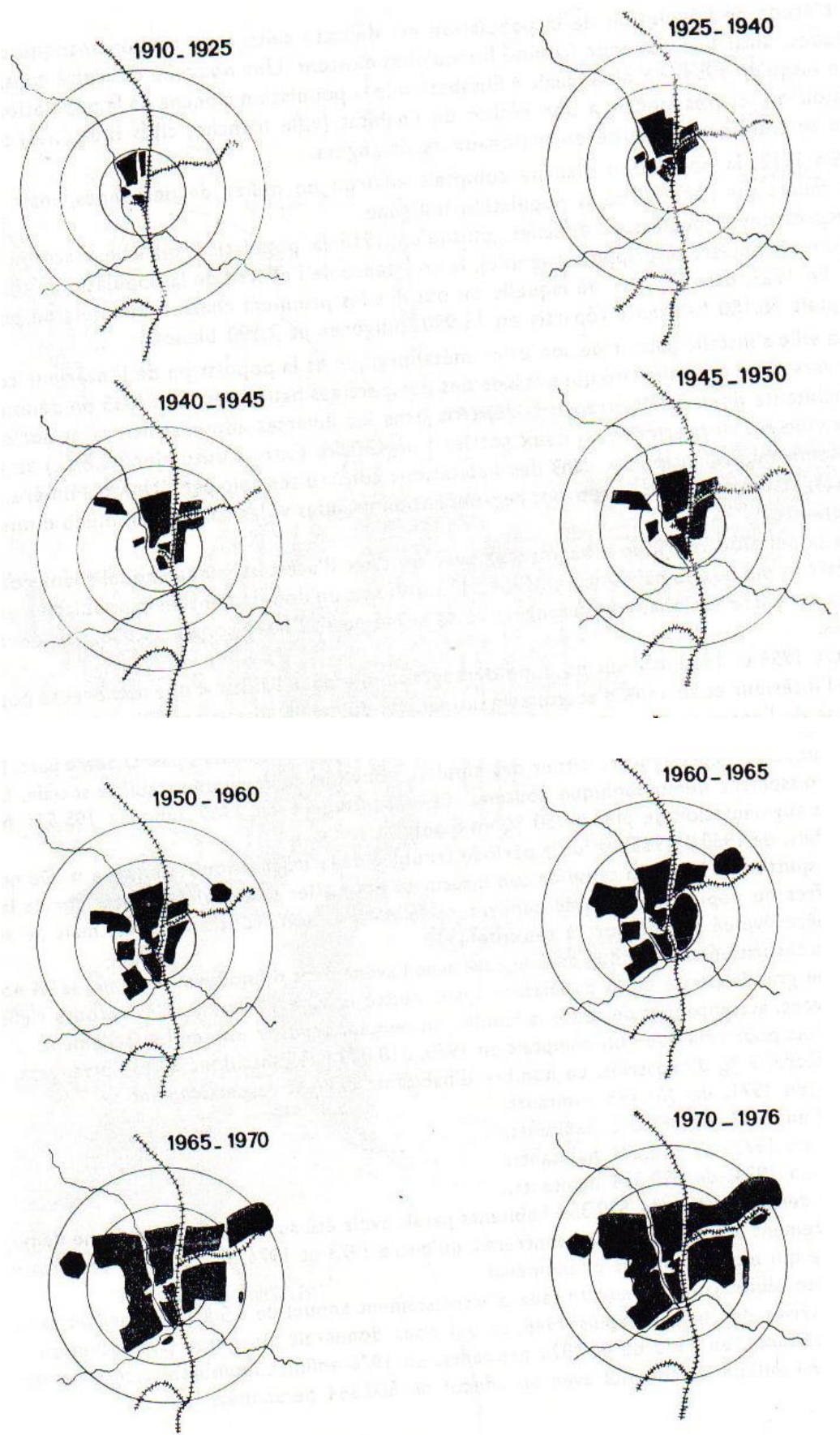
⁹⁴ Chapelier Alice, *op cit.* pp. 5.

⁹⁵ De Meulder Bruno, *op cit.* pp. 80.

⁹⁶ De relatie tussen Elisabethstad en zijn hinterland mag echter niet te rooskleurig opgevat worden. Fetter Bruce, *op cit.* pp. 1- 11.

⁹⁷ Leblanc Michel et Malaisse Francois, *Lubumbashi, un Ecosysteme urbain tropical*. Lubumbashi, Université Nationale du Zaïre, 1978, pp. 48.

⁹⁸ Bron: Leblanc Michel et Malaisse Francois, *op cit.* pp. 47.

1.3.3.1. Fase 1 : 1910- 1925⁹⁹

Het bouwen van een station en het parallel hiermee inplanten van de stad volgens het dambordpatroon leverde de eerste veranderingen in het landschap op. Het raster besloeg het stadsgedeelte voor de Europeanen en kreeg een centrale ligging tussen de spoorweg en de vallei van de *Lubumbashi*. In de plannen van Wangermée betreffende de stadsontwikkeling ging geen aandacht naar de autochtone bevolking. Tactisch gezien werd de commerciële zone geplaatst in het zuidelijkste deel van het raster, in de dichte nabijheid van het station, in het noorden begrensd door *Avenue du Katanga* en in het westen door de *Avenue Léopold II*. Handel enkel voor de autochtone bevolking gereserveerd of handel in ruilmiddelen was weinig aanwezig in deze commerciële zone, ze liggen er wel verspreid maar zijn zelden te situeren boven de *Avenue Moero*. Ten zuiden van deze avenue en buiten het raster was de aanwezigheid veel duidelijker.¹⁰⁰

Naast de commerciële zone behelsde de agglomeratie van Elisabethstad ook tal van publieke gebouwen zoals scholen, een ziekenhuis en gebouwen met administratieve of culturele functies.¹⁰¹ Hier rond werden de andere zones ingeplant.

Gelijklopend ontstond *Quartier Lubumbashi*, deze was gescheiden van de stad door de sterk hellende glooiing ten oosten van de gelijknamige rivier. Maar gezien de uitbreiding van de stad in de toekomst dergelijke proporties aannam werd de aaneenhechting van beide delen snel verwezenlijkt (zie fase 2 en 3). De uitbouw van deze wijk gebeurde volledig op de kosten van de *Union Minière* maar werd echter zwaar gedetermineerd door zijn reliëf. Zo werden zijn hoofdstraten niet aangesloten op deze van de stad gezien de wil de grootste hellingen te vermijden. Daarnaast besliste men ook, gezien het regime van de dominante winden, deze wijk ten oosten van de fabrieken te bouwen zodat deze geenszins ongemakken zou ondervinden.¹⁰²

⁹⁹ Zie bijlage n° 5

¹⁰⁰ Zie bijlage n° 12

¹⁰¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 30.

¹⁰² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 28.

Ten zuiden van de Europese stad werd er een *Centre extra- coutumier*¹⁰³ ingericht, gescheiden van elkaar door een neutrale zone, en in het zuiden afgebakend door de vertakking van de spoorlijn naar de fabrieken van de *Union Minière du Haut- Katanga*.

1.3.3.2. Fase 2: 1925- 1940¹⁰⁴

De eerste opvallende ontwikkeling in de stad was de aaneensluiting van de Europese stad met *Quartier Lubumbashi* door een noordoostelijke uitbreiding van deze laatste. Daarnaast kende de stad van Wangermée in deze periode een uitbreiding: richting oosten tot tegen de spoorweg, richting noorden en richting zuiden. Deze zuidelijke uitbreiding betekende het vergroten van de commerciële buurt, tussen de neutrale zone en de spoorweg te situeren. Nog meer zuidelijk, ten oosten van de spoorweg werd nog meer ruimte gecreëerd voor de handelszone. Men bleef strategisch dicht bij de spoorweg, wat immers de broodnodige communicatie en mobiliteit mogelijk maakte. Tenslotte ontstond er een industriële zone langsheen de oostwaarts vertakte spoorweg richting de *Étoile*, met daar rond de eerste vestigingen van een nieuwe residentiële wijk ten zuiden van deze spoorweg. Deze zou als *Quartier Est* uitgroeien.

¹⁰³ Een Centre extra- Coutumier is een entiteit die beschikt over een eigen budget, eigen inkomsten en uitgaves, een eigen beleid, een eigen politie,... Men zou het een soort van gemeente kunnen noemen: een administratief geheel. Een *cité indigène* is daarentegen een deeltje van ander geheel: van de stadsadministratie of van het district.

¹⁰⁴ Zie bijlage n  13

1.3.3.3. Fase 3: 1940- 1945¹⁰⁵

De wijk in dambordpatroon breidde zich in deze korte periode wederom uit, ditmaal in westelijke richting, de riviervallei naderende. *Quartier Lubumbashi* hechtte zich volledig aan de voornoemde wijk door zijn laatste noordelijke uitbreiding. We kunnen vaststellen dat deze twee stadsgedeelten gevormd werden bij het prille begin van de uitbouw van de stad en verder mee evolueerden volgens een strak uitgewerkt plan. Andere residentiële wijken ontstonden er spontaan ten gevolge van de verkaveling van grote domeinen als suburbane terreinen.¹⁰⁶ Zo ontstaan er vanaf 1940 echt veel nieuwe zones. Zo is *Quartier de la Lubwe* te situeren ten noorden van de stad van Wangermée, noordelijk ten opzichte van de weg richting Jadotstad en rond de bijrivier van de *Lubumbashi*, de *Lubwe*. Dit terrein is gekenmerkt door een lichte helling richting deze rivier en omvat een gebied van een honderdtal hectares die onderverdeeld werd in zo'n 150 percelen van erg variabele oppervlaktes.¹⁰⁷ De verkaveling strekte zich initieel uit langsheen de weg naar Jadotstad, om vervolgens uit te breiden aan weerskanten van de *Lubwe*. De hiervoor ontboste strook zorgde voor een belangrijke toegangsweg.

In deze periode was er alsook een wijk op de rechteroever van de *Lubumbashi* in ontwikkeling: landbouwgebied werd er gedeeltelijk verkaveld voor enkele grote buitenverblijven en gezellige plattelandshuizen op de oever van de rivier. De weg van de *Karavia* verbond deze wijk met het stadscentrum.¹⁰⁸

Alsook werd de vestiging van een nieuwe *Centre extra- Coutumier* bewerkstelligd, dit ten zuiden van de eerste C.E.C. Ten westen van deze eerste ontstond er ook een nieuwe industriële zone.

Een laatste uitbreiding kwam er met de expansie van *Quartier Est*. Deze werd in het noorden begrensd door de spoorweg richting *L' Etoile* en in oosten door de helling die de riviervallei van de *Naviundu* vormde. Deze oppervlakte is dus gekenmerkt als lichthellend in zuid en zuidoostelijke richting.¹⁰⁹

¹⁰⁵ zie bijlage n° 14

¹⁰⁶ Chapelier Alice, *op cit.*. 30.

¹⁰⁷ Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 32.

¹⁰⁸ Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 33.

¹⁰⁹ Ibidem

1.3.3.4. Fase 4: post 1945¹¹⁰

Tenslotte expandeerde het Europese stadsgedeelte in het noorden tot aan de weg naar Jadotstad en kwam er hierdoor aansluiting met *Quartier de la Lubwe*. Ook in de oostelijke richting was er sprake van uitbreiding tot aan de spoorweg en na 1950 ook hier nog voorbij. Deze oostelijke uitbreiding zorgde voor het creëren van extra ruimte voor industriële activiteit, de noordelijke schonk extra residentiële ruimte.

De bewoning van *Quartier de la Lubwe* werd steeds meer aaneengesloten en de percelen werden verbonden door private wegen. Ten noorden van deze wijk, boven de *Lubwe*, voorzag het stedenbouwkundige plan de belangrijkste uitbreiding van de Europese stad.¹¹¹

De wijk ten westen van de *Lubumbashi* zou zich zuidelijk uitbreiden tot aan de *Karavia*, langsheen de hoofdrijver. Er rond heen zouden enkele agrarische exploitaties overblijven.

Het nieuwe Centre extra- coutumier, die de naam *Kenya* toebedeeld kreeg, ging zich verder zuidwaarts uitstrekken om door de *Kafubu* begrensd te worden. Na 1950 ontstond er een derde Centre extra- coutumier helemaal aan de zuidelijke grens van Elisabethstad, net onder de bijrivier van de *Lubumbashi*, de *Katuba* waarnaar dit centrum genoemd werd.

Tenslotte zorgde het verkavelen door particulieren van de terreinen ten oosten van de spoorweg voor de volledige ontwikkeling van *Quartier Est*. Deze vrij heterogene wijk besloeg in het noorden, langsheen de spoorlijn richting *L'Étoile*, een strook voor zowel inheemse handel, Europese woningen, militaire kampen zoals het kamp van de *Compagnie du Chemin de Fer du Bas- Congo au Katanga* (BCK). Ten zuiden van deze spoorlijn werden praktisch alle percelen ingenomen door woningen, slechts enkele werden gewijd aan het kweken van planten, groenten en teelt van kippen en konijnen. Binnen deze wirwar van vestigingen van *Quartier Est* werden wegen aangelegd lopende van west naar oost, waarvan *La route de l'Étoile* de belangrijkste was. *L'avenue des Abattoirs* vormde de belangrijkste vertikaal- lopende weg, die in verbinding stond met de weg naar het C.E.C. Tenslotte werd dit stratenplan aangevuld met allerlei kleinere wegen en paden.

112

¹¹⁰ zie bijlage n° 15

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 34.

1.3.4. Arbeidskampen

Ten gevolge van een ordonnantie, die in het jaar 1922 uitgevaardigd werd, waren grote werkgevers ertoe verplicht kampen op te richten dit met de bedoeling zijn werknemers huisvesting te geven. Deze ontstonden echter reeds veel vroeger, kort na de Belgische overname van de kolonie.

De twee belangrijkste te Elisabethstad waren deze van twee grootste werkgevers, namelijk de *Union Minière du Katanga* (UMHK) en deze van de *Compagnie du Chemin de Fer du Bas- Congo au Katanga* (BCK) die elk zo'n 800 mensen herbergden. Daarnaast was er ook een groot militair kamp.

Het kamp van de UMHK lag volledig buiten het Europese stadscentrum, en is te situeren op de linkeroever van *Lubumbashi*.¹¹³ Ook links ingepland ten opzichte van de fabrieken, die op de rechteroever lagen, waardoor dit arbeidskamp het grootste deel van het jaar compleet in de rookpluimen ervan lag (gezien het regime van de winden: zie hoger). Dit kamp diende zich ook aan te passen aan de hellingen van de riviervallei.

Het kamp van de BCK en het militaire kamp sloten dicht aan bij de Europese stad, ingeplant op een hoogvlakte, en wisten ook mee te genieten van de voordelen van dit vlakke reliëf. Deze kampen werden ook volledig geïncorporeerd in de Europese buurten omwille van zijn aanpalende ligging¹¹⁴, alsook door de ontwikkeling van *Quartier Est* die een erg divers landschap had door de combinatie van Europese residentiële wijken, kleine tuinbouwondernemingen, ambachtelijke en industriële percelen etc.¹¹⁵

Deze kampen werden bevolkt door gerekruteerde Afrikaanse mannen uit de rurale omgeving. Het soort werk dat deze mensen moesten verrichten was compleet anders dan wat zij gewoon waren in hun dorpen. Ook waren ze plots gebonden aan een door Europeanen opgelegd tijdschema, die veel strikter was dan het weinig gestructureerde werkpatroon van het dorp. De werkdag begon dan ook al voor zonsopgang, men werd er gewekt door een luid fluitsignaal. Kort daarop moest men in een rij gaan staan om zo ingedeeld te kunnen worden in ploegen, die elk een specifieke taak toebedeeld kregen

¹¹³ zie bijlage n° 16

¹¹⁴ zie bijlage n° 16

¹¹⁵ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 34.

voor die werkdag, die tussen acht en twaalf uren duurde. Zat de taak er niet op moest er langer doorgewerkt worden.¹¹⁶

Aanvankelijk logeerden in dergelijke industriële kampen enkel arbeiders, vanaf 1922 kwam daar echter verandering in. De werkgevers gingen de arbeiders aanmoedigen om zich te laten vergezellen door hun vrouw, met als doel het personeel te verankeren met de regio. De infrastructuur, bestaande uit kamertjes, gericht op alleenstaande mannen moest dus plaats maken voor individuele woningen. Ook ontstonden er binnen deze kampen ziekenhuizen, kraaminrichtingen, kinderverblijven, peuter-, lagere en middelbare scholen, soms avondschole voor volwassenen, sociale opvang, sportterreinen etc. Deze diensten waren er aanwezig in verhouding met de belangrijkheid van het kamp, de stabiliteit en vitaliteit van de exploitatie. Dit weerspiegelde zich ook in het comfort van de huizen. Grotere werkgevers, zoals bijvoorbeeld de *Union Minière*, konden het zich veroorloven om grote hoeveelheden proviand uit het zuiden te kopen en zo voldoende wekelijks rantsoen te garanderen aan hun werknemers. Deze grotere financiële bronnen brachten ook een betere huisvesting en medische zorg met zich mee. Kleinere werkgevers moesten daarentegen mondvoorraad zien te kopen op de onstabiele markt van Elisabethstad. Aan de andere kant was het een feit dat alle kampen primitieve hygiënefaciliteiten ter beschikking stelden, maar hadden de kleinere, en dus minder bevolkte, kampen minder epidemies en dus een lager sterftcijfer.¹¹⁷

De kampen van Elisabethstad werden al snel geassocieerd met pestilentie en dood. Het eerste jaar na de opening van de spoorweg, meldde het hoofd van de Katangese medische dienst dat het sterftcijfer van dat jaar voor de Afrikaanse bevolking in de stad op 24 procent lag. Ondanks het feit dat dit jaarcijfer daalde tot 10 procent per jaar tegen het einde van Wereldoorlog I, werden deze kampen door de autochtone bevolking nog steeds gelinkt met epidemies als tyfus en pneumonie.¹¹⁸ De alledaagsheid van ziekte en dood maakte de Afrikanen erg bang en werkte vluchten in grote getalen in de hand. Bronnen hieromtrent zijn zeldzaam, maar die enkele zijn welbespraakt.¹¹⁹ Zo zou in de laatste drie maanden van het jaar 1912 bijvoorbeeld 45 procent van de Afrikanen, die naar de *Union*

¹¹⁶ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 35

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ De spaanse griep slachte de bevolking af in de twee laatste maanden van 1918. Zie bijlage n° 17

¹¹⁹ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 35.

Minière werden gestuurd door een semi- officiële rekruteringsinstantie *Bourse de Travail du Katanga*, weggelopen zijn. Een even grote proportie verliet de stad bij het uitbreken van de Spaanse griep op het einde van het jaar 1918.¹²⁰

Algemeen gezien was de fysionomie en de levensstijl van en in dergelijke kampen gelijklopend.¹²¹ Fysionomisch gezien waren de kampen van Elisabethstad gekenmerkt door een betrekkelijk nadrukkelijke vegetatieve inkleuring. Zo stonden het kamp van de BCK en de militaire kampen bekend voor zijn groenheid, dit te danken aan talrijke aanwezigheid van mangobomen met hun rijkelijk gebladerte. De vegetatie van het kamp van de UMHK leed echter onder de rook die de 150 meter hoge schoorsteen uitstootte. Een algemene trend met betrekking tot de levensstijl was dat een burgerlijk leven niet voor hand lag: er was praktisch geen mogelijkheid tot differentiatie en hiërarchie, er waren geen openbare plaatsen en er mocht niet aan handel gedaan worden binnen de woningen. Meestal leefde men samen met leden van de eigen etnische groep. Soms zonden de plaatselijke leiders, die instonden voor het inzamelen van werkkrachten voor de mijnen, hun eigen opzichters naar de kampen om zijn onderdanen in de gaten te houden. De leiders van de kampen erkenden de autoriteit van deze opzichters in de hoop dat de plaatselijke leiders zouden blijven doorgaan met het voorzien in extra werkkrachten. Het waren veelal de werknemers die meer weerstand boden.

De ongewillige arbeidsrekruten hadden twee manieren om hun haat ten toon te spreiden tegen over hun voormalige leiders en hun afkeer voor hun arbeidscondities. Ten eerste, zoals hierboven reeds aangehaald, sloegen er velen op de vlucht. Een tweede en meer effectieve vorm van verzet was het vormen van gesloten actiegroepen, deze omvatten een religieuze cultus die onafhankelijk opereerde van de prekoloniale politieke hiërarchie. Ingewijden moesten trouw beloven aan de functionarissen van de cultus die zo een zekere vorm van politieke autoriteit verwierf. Deze nieuwe leiders stonden ook in voor het invullen van de vrije tijd van de mannen na het werk en op zondag. Naast de religieuze rituelen, organiseerden zij ook de voedselverdeling en -bereiding en de ziekenzorg.¹²² Ook tegen over de leiders en hoofdmannen, die hen selecteerden en verplichtten om naar de werkkampen in Elisabethstad te gaan, bestond er een gevoel van wrok. De gesloten actiegroepen die vanuit hun dorpen overgeplaatst werden in het urbane milieu verschaften

¹²⁰ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 35- 37.

¹²¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 54

¹²² Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 37.

hen een mogelijkheid tot protest. Men gehoorzaamde in de kampen liever aan hun cultusleiders dan aan de representanten van de hoofdmannen.

1.3.5. Centre Extra- Coutumier

Vóór 1911 vermengden de inheemse arbeiders, die aangetrokken waren door het ontstaan van de metaalindustrie, zich onder de Europeanen op de locatie waar Elisabethstad zich zou moeten ontwikkelen. In mei 1911 werd het plan getekend voor een eerste *cité indigène* en de realisatie ervan was in voorbereiding.¹²³ Deze strekte zich zuidwaarts uit en parallel met de vierhoek van de Europese stad waarvan ze gescheiden werd door een neutrale zone. In het oosten werd deze begrensd door de spoorweg. De oppervlakte die geschikt was voor de vestiging van dit stadsgedeelte was te beperkt in omvang: een helling van een kleine vallei die zich zuidwaarts uitstrekte. Daarnaast ontbrak dit stadsgedeelte ook aan wegen en vooral aan water. Wanneer Wereldoorlog I voor andere problemen zorgde, was dit stadsgedeelte volledig op zichzelf aangewezen. Na afloop van de oorlog zou deze door de Gouverneur- generaal als “salet  repoussante” omschreven worden en daarbovenop had men de grens men de *Avenue Limite Sud* overschreden waardoor het Europese en inheemse stadsgedeelte in elkaar leken te lopen.

Om die reden werd in 1922 besloten een nieuwe *cité indigène* te construeren welke zich zou uitstrekken tussen de voornoemde vallei en de spoorweg. Nu zou er alsook een uitgestrekte neutrale zone zijn die deze scheidde van het urbane district. Deze nieuwe *cité* vormde de zone van het *Centre Extra- Coutumier* die gekend is onder de naam *ancien C.E.C.*¹²⁴ Deze wijk besloeg een oppervlakte van 86 ha en 55 are te situeren in een zone die door twee rivieren begrensd werd: westelijk de Lubumbashi en oostelijk een andere zijrivier van de Kafubu.¹²⁵ De stad werd voorzien in water door de eerst vernoemde.

¹²³ Grévisse F., *Le Centre extra- coutumier d' Elisabethville. Quelques aspects de la politique indigene du Haut-Katanga.*

¹²⁴ - zie bijlage n  16

- De *cité indigène* werd pas vanaf 1932 als *centre extra- coutumier* benoemd door een ordonnantie die uitgevaardigd werd op 18 augustus 1932. Het belangrijkste verschil werd gevormd door twee verschillende vormen van beleid (zie voetnoot 102)

¹²⁵ zie bijlage n  16

Dankzij zijn zuidelijke situering zorgde deze C.E.C. niet voor ongemakken ten opzichte van de Europese stad gezien de dominante winden hoofdzakelijk vanuit het oosten en het noorden waaiden. De C.E.C. zelf had ook praktisch geen last van de door de fabriek uitgestoten rook, gezien zijn oostelijke ligging. Deze wijk werd bij het begin opgedeeld in blokken van 115 meter op 110 meter die begrensd werden door een vuilnisbelt van 8 meter doorsnee. Deze uniforme en monotone rastervormige indeling, die de realisatie diende te vergemakkelijken, werd gevestigd zonder rekening te houden met het reliëf. Hierdoor behielden alle straten dezelfde oriëntatie in de gehele wijk en werden verschillende wegen uitgestippeld volgens een lijn met een erg grote helling, vooral in het noord- oostelijke gedeelte. Dit genereerde afwatering met maximale erosie tot gevolg.¹²⁶ Vanaf 1923 gaan de bestuurlijke autoriteiten mogelijkheden zoeken voor de uitbreiding van deze zone. Aan het begin van het jaar 1929 ziet men zich genoodzaakt het terrein te kiezen onder de spoorweg.¹²⁷ Deze buurt zorgde aanvankelijk voor een uitbreiding met 60 hectare. Gezien de toeloop van extra arbeiders, door de industriële inspanning voor de oorlog, breidde deze zone zich erg snel uit voorbij de grenzen van de aanvankelijk voorziene oppervlakte. De vestiging liep uit tot op de sterk aflopende hellingen van de Lubumbashi en de Kafubu. Deze zone werd als C.E.C. *Kenya* benoemd en bereikte een omvang van 230 hectare.¹²⁸ Deze oppervlakte werd ingericht volgens dambordpatroon, dit op een erg strikte manier wat dezelfde problemen met zich meebracht wat betref de waterafvoer. Voor beide *Centres* was het ontbreken van groen ook erg opvallend. Terwijl de uitbreiding van de *Centres* extra- coutumiers zuidelijk verliep, oriënteerde de Europese industriële zone zich duidelijk op het noorden. De afstand die afgelegd diende te worden door de arbeiders die gehuisvest waren in de C.E.C. werd dus steeds groter. Daarom dacht men na over het creëren van een nieuw *centre* in de nabijheid van deze industriële zone. Om de continu aangroeiende bevolking uiteindelijk te herbergen stak men de Lubumbashi over. In 1950 werd er een akkoord bereikt tussen de C.E.C. en de *Union Minière* die 446 ha en 48 are van zijn terrein afstond. Een gebied begrensd door

¹²⁶ Grevisse F., op cit.. pp.

¹²⁷ - Zie bijlage n° 16

- verscheidene lokaties werden onderzocht: Karavia, de boerderij Marie- José, de Kasonta, de Luano: door hun relatief grote afstand van het centrum van Elisabethstad vielen deze af. Men ging zo de streek rond de Kapemba viseren maar gezien men niet beschikte over de geschikte financiële middelen was het niet mogelijk de Europese bezetting tegen te gaan.

¹²⁸ Grevisse F., op cit.. pp.

drie rivieren, namelijk de Katuba in het noorden, de Kafubu in het zuiden en de Lubumbashi in het oosten. *Quartier de la Katuba* strekte zich uit over een gebied met kalm reliëf.¹²⁹ Deze buurt werd op zijn beurt nog eens in drie zones onderverdeeld, wat drie kleine sociale entiteiten creëerde die van elkaar gescheiden werden door groene zones. Het urbanisatieplan van deze zones maakte zich los van het dambordpatroon. Elke zone had zijn eigen plan die zo goed mogelijk aangepast werd aan de reliëfcondities.¹³⁰

Pas in 1955 slaagde men erin een extra *centre* te creëren in de nabijheid van de meer noordelijk georiënteerde industriële stadszone. Een laatste C.E.C. werd aangelegd in de *Arboretum*, te situeren ten noorden van spoorwegvertakking richting de *Etoile*-mijn. Deze strekte zich uit over een relatief vlakke oppervlakte.¹³¹

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Grevisse F., *op cit.*, pp.

¹³¹ - Chapelier Alice, *op cit.*, pp.
- zie bijlage n° 16

1.3.6. Rurale zones

Aanvankelijk werden arbeiders die zich slecht aanpasten aan de regio of aan het werk teruggebracht naar de hun dorp van herkomst. Velen wilden echter liever niet terugkeren naar hun eigen milieu en wisten de bewaking van het beleid te slim af te zijn en te vluchten in de Katangese brousse, in de buurt van de stad. In 1912 besliste de overheid echter beschikbare gronden aan deze inlanders toe te wijzen indien deze zich wilden inzetten voor de landbouw en zich wilden binden aan het in waarde brengen van deze gronden op een termijn van één jaar.¹³²

Net op het moment wanneer men wou overgaan tot het uitvoeren van dit programma, in het jaar 1915, wees het *Comité Spécial du Katanga* (CSK) op het innemen en het systematisch ontbossen van suburbane terreinen, die bedoeld waren voor Europese kolonisatie, door Afrikaanse groepen. Zelden betrof het Kongolezen en hadden ze al helemaal geen recht op deze ingenomen gronden gezien het territoriale gezag hen de vergunning tot nederzetting gaf in 1912 en 1913 zonder een voorafgaand beraad met de inlandse geïnteresseerde chefs. Men besloot tenslotte deze verschillende kleine groeperingen samen te plaatsen onder één leider die op zijn beurt ondergeschikt was aan de chef van de chefferie. Men oriënteerde zich op vier hoofdgroeperingen respectievelijk te situeren langs volgende stromen: de Karavia, de Kilobelobe, de Kiswishi en de Luano.¹³³ Zo ontstonden er vier rurale buurten en dacht men eraan, vanuit politiek opzicht, deze het statuut te schenken van een inlands dorp en hen te benoemen als landbouwdorpen.

De moeilijkheden die de economische crisis van het jaar 1930 met zich meebracht deed echter de aard van de problemen veranderen. Nu wou de talrijke werkloze autochtone bevolking, die actief was in de stad, niet terugkeren naar hun oorspronkelijke milieu. Hierop poogde men deze mensen aan te trekken naar de landbouw. Men bood hen de kans zich te vestigen in de landbouwgemeenschappen. Zo telden deze landbouwstreken steeds meer en meer werklozen, afkomstig van de *centre extra-coutumier*. Om de politieke en de administratieve eenheid te bevorderen tussen al deze inlandse buurgroeperingen werden

¹³² Chapelier Alice, *op cit.*, pp.50.

¹³³ zie bijlage n° 18

deze landbouwgemeenschappen, volgens een decreet in 1935¹³⁴, ‘*de rurale buurten van de centre extra- coutumier*’.

Deze rurale buurten lagen op een afstand van 6 à 12 kilometer verwijderd van het stadscentrum en besloegen een oppervlakte van ongeveer 7000 ha.¹³⁵ Zoals hierboven reeds vermeld, werden deze gemeenschappen, net zoals de Europese landbouwexploitaties, steeds ingeplant in de nabijheid van een rivier. In een streek die een droogseizoen kent tot zeven maanden vormt water immers het belangrijkste element. Deze buurten bevonden zich naast de landbouwexploitaties van de Europese kolonisten, maar de manier van in waarde brengen van de gronden gebeurde op een totaal andere manier. Ondanks het feit dat de overgrote meerderheid van de bevolking gevormd werd door mannen en dus potentiële werkkrachten, werd er slechts bebouwd om aan de eigen behoeftes te voldoen. Er werd slechts een beperkte hoeveelheid groenten voor de Europese markten en maniokbladeren en sorghum voor de autochtone bevolking van de C.E.C. geproduceerd. Er werd geen enkele inspanning gedaan om aan veeteelt te doen, de enkele kippen buiten beschouwing gelaten.

De ontbossing hield echter aan waardoor de complete degradatie van de bodem op korte termijn toch veroorzaakt werd.

De inwoners leefden relatief verspreid tot zelf geïsoleerd van elkaar: elk hadden ze een perceel van 4 à 5 ha met een aanpalende berm van 30 tot 100m, de huizen vormden een rij parallel met de as van een weg of pad. Het comfort binnen deze zones was echter bijzonder laag, zo waren er bijvoorbeeld geen waterputten en moest voor alle behoeftes water uit de rivier geschept worden.¹³⁶

Tenslotte mag gesteld worden dat deze buurten op geen enkel vlak wisten te voldoen aan de opzetten waarvoor deze werden gecreëerd. Oorspronkelijk werd van hen immers verwacht in de levensmiddelen te voorzien van de urbane buurten. De landbouwers verkozen echter weinig te produceren maar tegen erg hoge prijzen te verkopen waardoor de oppervlakte die bebouwd werd erg beperkt was. Deze vrij luie manier van leven wist vele arbeiders uit de industrie aan te trekken. Het bood immers een leven aan waarvoor minder inspanning nodig was en die geen noodzakelijke vervreemding van hun

¹³⁴ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 51. (Cfr. decreet n° 48 van 13 juli 1935)

¹³⁵ zie bijlage n° 18

¹³⁶ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 52

oorspronkelijke leefomgeving, namelijk de *C.E.C.*, tot gevolg had. Deze rurale buurten vormden zelfs het ideale vluchtoord voor de gemakzuchtigen en alleenstaande vrouwen.¹³⁷

¹³⁷ Chapelier Alice, *op cit.* pp. 53.

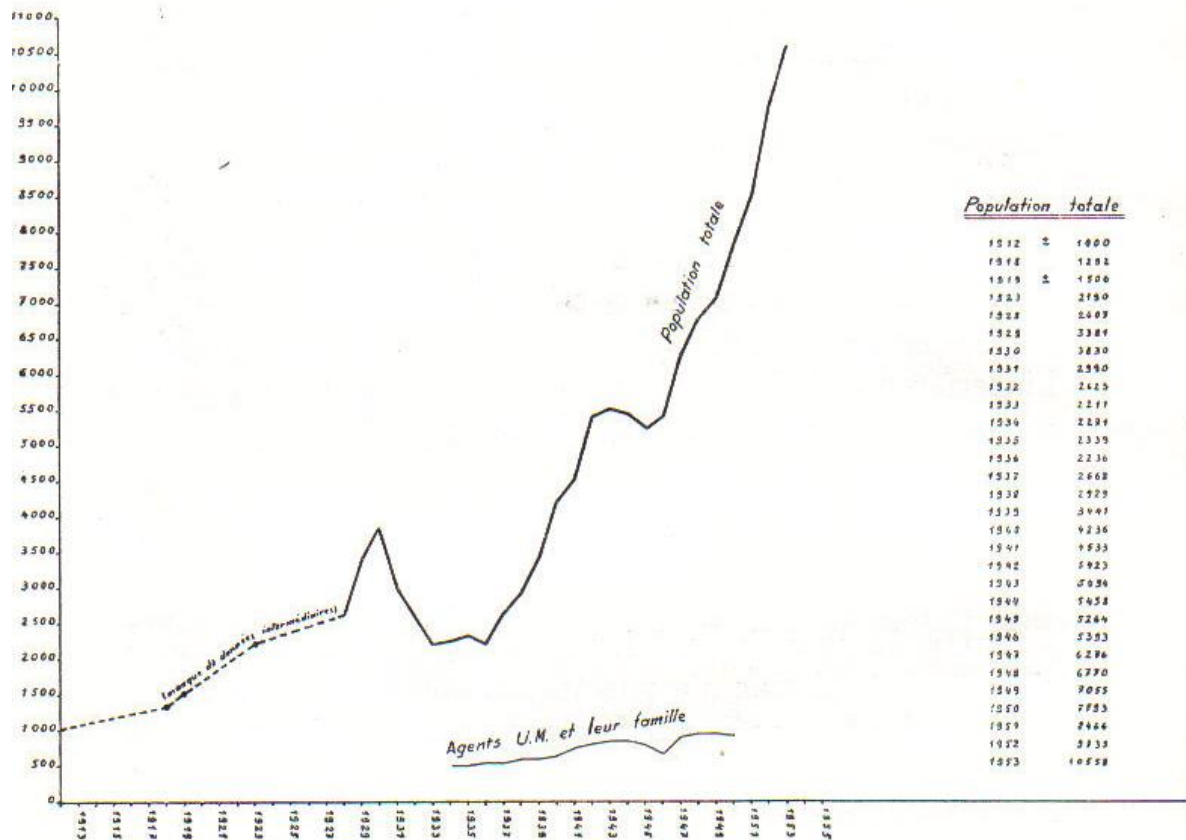
1.3.7. Demografische impact

Om de impact van de stadsontwikkeling op de demografie van de stad in beeld te brengen leek het noodzakelijk twee populaties apart te behandelen gezien hun gescheiden vestiging in twee verschillende buurten en hun ongelijke levensstijl, hoewel hun respectievelijke rol in het stadsleven het praktisch niet toe laat hen te scheiden.

1.3.7.1. De blanke populatie

Elisabethstad werd door de Europeanen gezien als een moeilijke opdracht. Er was immers geen ertslaag van goud of diamant aanwezig zoals in Zuid- Afrika of Zuid- Rhodesië, welke onmiddellijke rijkdom met zich mee kon brengen. Vele zaken moesten eerst in exploitatie gebracht worden door de grote bestaande corporaties: de *Union Minière du Haut Katanga*, de *Compagnie du Chemin de fer du Bas- Congo au Katanga* en het *Comité Spécial du Katanga*. Deze laatste beheerste het land en maakte het onmogelijk voor ondernemers winst te maken met vastgoedspeculatie. Daarenboven lag het sterfterisico, tijdens de eerste jaren van het bestaan van de Belgische kolonie, vrij hoog door veelvuldige epidemies zoals tyfus, de koorts die het veroorzaakte en buikloop.

De blanke populatie van Elisabethstad¹³⁸

De aanwezigheid van blanken kwam door de bovenstaande redenen pas gestaag op gang, desalniettemin had de stad tegen 1912 zo'n duizend blanke inwoners. Deze groep zou in een tijdspanne van een goede veertig jaar expanderen tot ruim 11000 leden. Deze expansie verliep echter niet volgens een regelmatig schema, de curve die deze evolutie aantoont toont bewegingen aan die corresponderen met economische fluctuaties. Tegen 1918 telde de Katangese stad reeds 1292 inwoners van het blanke ras, desondanks het uitbreken van de Spaanse griep, die echte ravages veroorzaakt had. Op het einde van datzelfde jaar zorgde de naoorlogse bloei voor een bevolkingsaan groei die de 1500 naderde in 1919. Vanaf dat moment werd het tempo van de groei steeds hoger en hoger, tussen 1920 en 1930 bevinden we ons dan ook in een periode van economische bloei. In het laatste jaar van dit decennium werd Elisabethstad reeds bevolkt door een 3800- tal blanken. Hierop volgde de grote economische crisis die voor een snelle terugloop zorgde. In het jaar 1933

¹³⁸ Bron: Chapelier Elisabeth, *op cit.* pp. 76.

werd een dieptepunt bereikt met nog slechts 2211 blanke vertegenwoordigers. Door de jaren van stagnatie moeten we wachten tot in 1936 om opnieuw een aangroei te mogen noteren waardoor aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog het bevolkingscijfer van 1930 weer bereikt werd. Deze aangroei bleef duren tot in 1943, corresponderend met de industriële krachtinspanningen tijdens de oorlog en bereikte een maximum van 5494 inwoners. De volgende jaren werden gekenmerkt door achteruitgang, mede door het interval tussen het begin van de afvloeiingen en het begin van het herstel, om na de oorlog weer een nieuwe bloei te noteren tot een piek van 12000 halverwege de jaren vijftig.¹³⁹

Tegen het begin van het jaar 1912 vormden de Belgen, met zo'n 42 procent, de grootste nationale groepering binnen de kolonistenpopulatie maar vormden geen absolute meerderheid.¹⁴⁰ Zij werden gevolgd door de Britten, Italianen, Zuid- Afrikanen, Grieken, Russen, Duitsers en Turken in mate van relatieve belangrijkheid. Later in datzelfde jaar vormden de Belgen een meerderheid binnen de blanke bevolking van Elisabethstad. Belgen hadden immers de niet- Belgische gelukzoekers vervangen die de stad inmiddels verlaten hadden. Tegen 1913 was meer dan de helft van de Europese bevolking van de Katangese hoofdstad Belgisch.¹⁴¹ Deze opgaande beweging van het Belgische aandeel zorgde voor een erg ruime meerderheid in de jaren vijftig: 76, 4 procent van de blanke inwoners van Elisabethstad waren Belgen.¹⁴²

Het beklemtonen van de herkomst van de blanken is vrij belangrijk gezien de niet- Belgen er over het algemeen een andere levensstijl op na hielden.¹⁴³ De Belgen buiten beschouwing gelaten, waren alle andere nationale groeperingen geneigd zich te specialiseren in één of twee bezigheden. Zo waren de Grieken vooral handelaars en arbeidersrekrutanten. Alsook de Joden, die hoofdzakelijk te lokaliseren waren binnen de Russische en Turkse inwoners maar ook binnen elke nationale groepering wel vertegenwoordigd waren, minder nadrukkelijk dan. De meeste Italianen waren ambachtslui die noordelijk verhuisd waren met de spoorweg vanuit Rhodesië. De

¹³⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 75- 77.

¹⁴⁰ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 32.

¹⁴¹ Zie bijlage n° 19

¹⁴² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 77.
- zie bijlage n° 20

¹⁴³ Ibidem

Duitsers, daarentegen, kwamen recent aan en hielden de smeltactiviteiten voor de *Union Minière* onder toezicht. Tenslotte werkten de meeste Britten en Zuid-Afrikanen voor de UMHK of de BCK. Deze immigranten, meestal komende uit een benarde economische situatie, waren veel minder kieskeurig dan de Belgen. Ze stelden zich bij het begin tevreden met een woning die tot het minimum gereduceerd was en meestal maar uit één ruimte bestond. Maar velen van deze vreemdelingen wisten fortuin te maken in Elisabethstad en beschikten na een tijd over goed gelegen en mooie woningen. Velen van hen schopten het van rondtrekkende handelaar tot uitbater van industrieën in bijvoorbeeld zeep, confectie of olieraffinaderijen. De meesten van hen woonden in het oosten van stad¹⁴⁴, veelal in een gesloten gemeenschap gebonden aan de nationaliteit waarbinnen men elkaar bijstond op alle vlakken. De meesten onder hen kwamen er niet per toeval terecht maar werden het aangeraden of werden opgeroepen door landgenoten die hen dan meestal bij hun aankomst ook financieel hielpen. Deze vertrokken ook meestal uit hun moederland zonder het idee ooit terug te keren, over het algemeen hechtten ze zich vast aan de plaats waar fortuin te maken was en investeerden ze hun kapitalen in hun ondernemingen en woningen. Dit tegengesteld aan de Belgen en zelfs aan de Belgische kolonisten die praktisch nooit de gewoonte verloren regelmatig op vakantie te gaan naar Europa, noch versleten de meeste hun laatste dagen in Kongo. Zo mogen we stellen dat de niet-Belgen de stabiele populatie vormde in de Kongolese stad.¹⁴⁵

De Belgen waren vooral vertegenwoordigd in *Union Minière*, tegen 1911 representeerde het één derde van de blanke kracht binnen het bedrijf, of in andere lokale firma's. Het grootste aantal bleek een ambtenaarsfunctie te bekleden, dit onder de vorm van administratoren, klerken, soldaten en politiemannen.¹⁴⁶

Opvallend is dat de groei van het Belgische aandeel binnen de blanke bevolking niet continu is. Ten tijde van economische recessie blijven de meeste allochtonen toch ter plaatse terwijl vele Belgen terugkeren naar hun moederland. Dit is te verklaren door het feit dat zovelen een ambt uitoefenden bij maatschappijen of aan de overheid, door wie de reis bekostigd werd.¹⁴⁷

¹⁴⁴ zie bijlage n° 16

¹⁴⁵ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 78.

¹⁴⁶ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 32.

¹⁴⁷ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 79.

De verhouding mannen/ vrouwen, in de jaren vijftig, was praktisch gelijk: tegen over één blanke vrouw, ouder dan achttien jaar stond er 1,1 blanke man, alsook ouder dan achttien. Dit evenwicht der geslachten strook echter niet volledig met de werkelijkheid doordat er geen rekening werd gehouden met jongeren die naar Europa terugkeerden om hun hogere studies te volmaken. Deze reserve buiten beschouwing gelaten, lopen deze percentages gelijk met een stad in België.¹⁴⁸ Deze verhouding kende echter een grote evolutie: in 1918 was deze immers nog 3,1 mannen voor 1 vrouw en zelfs 3,8 in 1923.

Verhouding mannen/ vrouwen (vanaf 18 jaar)¹⁴⁹

1918	3,1
1923	3,8
1934	1,5
1936	1,3
1944	1,4
1947	1,2
1950	1,1

Dit is eenvoudig te verklaren door het feit dat de stad aanvankelijk veel pioniers telde, dit ware mannen die alleen naar de koloniale stad trokken. Pas wanneer deze een zeker niveau van comfort en stabiliteit kon garanderen kwamen de vrouwen hun mannen vergezellen. Opvallend is dat deze tendens ook af te leiden is uit het urbane landschap: de eerste huizen die bestemd waren voor de Europese ambtenaren van de maatschappijen werden ‘*maisons pour celibataires*’ genoemd en betroffen kleine dicht opeen geplaatste appartementjes. Deze werden stilletjes aan vervangen door individuele huizen die geschikt waren voor het familielevens.¹⁵⁰

Een andere factor van het demografische verloop binnen Elisabethstad is deze van het aantal kinderen per moeder. In het jaar 1950 zou een vrouw gemiddeld 0,94 kinderen (onder de 18 jaar) hebben, maar ook hier dient het aantal kinderen van kolonials die in Europa blijven voor hun studies in rekening gebracht te worden. Dit was immers een

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem

¹⁵⁰ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 82- 83.

relatief grote groep, wat te wijten was aan de slechte ontwikkeling van het secundair onderwijs in Elisabethstad.

Verhouding kinderen (jonger dan 18 jaar)/ vrouwen¹⁵¹

1918	0,5
1923	1
1934	0,80
1936	0,86
1944	1
1947	0,90
1950	0,96

De reële familiale situatie was dus gunstiger dan wat de cijfers aantonen.¹⁵²

De leeftijdspiramide leek zich ook te normaliseren. De leeftijdscategorie van 25 tot 45 jaar, de periode waarin de mens het actiefst is, was steeds het best vertegenwoordigd. Het percentage dat deze groep voorstelt binnen de volledige populatie blijkt evenwel te dalen vanaf 1934. Deze beweging kwam vooral de categorie van 45 jaar en meer ten goede, die groter werd gedurende de ontwikkeling van de stad, maar ook de categorie 1 tot 18 jaar had hier profijt bij. De groei van deze laatste groep kan verklaard worden door de verbetering van het niveau in de secundaire scholen. Terwijl de percentages, die respectievelijk de categorieën van 18 tot 20 jaar en van 20 tot 25 jaar representeerden, er niet in slaagden omhoog te gaan. Op deze leeftijd kwam men immers toe aan de universitaire studies waarvoor men nog steeds genoodzaakt was naar Europa terug te keren.¹⁵³

¹⁵¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 80

¹⁵² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 79-80.

¹⁵³ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 80.

De leeftijdsverdeling van de blanke populatie (in %) ¹⁵⁴

	1-18 jaar	18-20 jaar	20- 25 jaar	25- 45 jaar	45 jaar en +
1934	23	1,5	5,5	55	14,5
1936	25	1	4,5	53	16
1944	28	2	4	44,5	20,5
1947	27,5	1,5	6,5	40,5	23
1950	30	2	6	39,5	22

Zoals hierboven reeds aangehaald, werd Elisabethstad tegen 1913 een door Belgen gedomineerde stad met een blanke populatie van net wat meer dan duizend leden. Dit was nog steeds, in breder perspectief, een kleine groepering binnen de totale populatie die zo'n 7000 Afrikanen omvatte.¹⁵⁵ Deze Afrikanen werden echter niet binnen de permanente populatie van de stad gerekend, gezien zij meestal dorpelingen waren die geforceerd tewerkgesteld werden in de stad. Zij waren 'onopvallende verblijvers' in de stad voor korte periodes, die keer op keer vervangen werden door andere, even onzichtbare inwoners. Deze depersonalisatie van de Afrikaanse bevolking was een gevolg van het superioriteitsgevoel van de blanken en het geloof in de beschouwing dat Afrikanen ongeschikt waren over zichzelf te heersen. De kolonisten geloofden in hun recht de autochtone bevolking te gebruiken als bron van goedkope werkkraft voor de economische ontwikkeling van de kopermijn. Dit kon men gemakkelijk afdwingen door ook nog eens de Afrikaanse bevolking militair te overheersen.¹⁵⁶

De stad op zich had niet zo'n aantrekkingskracht op de Afrikaanse rurale bevolking, zodoende was het de Europese vraag naar werkkraften die hoofdzakelijk aan de oorzaak lag van de stroom autochtonen.

¹⁵⁴ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 148.

¹⁵⁵ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 34.

¹⁵⁶ Ibidem

1.3.7.2. De autochtone bevolking

Uit het standpunt van de autochtone bevolking gezien kozen slechts weinige Afrikanen voor Wereldoorlog I, zelf om naar de stad te gaan. Hoofdzakelijk werden zij hardhandig gerekruteerd door Europeanen die veelal samenwerkten met de lokale leiders. Zij stelden jonge vrijgezellen of oudere mannen met een lage status aan om geld te gaan verdienen om zo taks geld binnen te halen voor het hele dorp. Deze geselecteerden hadden geen andere keuze dan te vertrekken, hun familie en levenswijze achter te laten om in een totaal nieuwe omgeving terecht te komen.¹⁵⁷ Eens in de stad aangekomen werden ze toegewezen aan verschillende werkgevers, men kon zijn intrek nemen in de werkkampen waar hun eerste taak er veelal uit bestond zijn eigen hut te construeren. Vanaf 1910 leefden de meeste Afrikanen in een dergelijk werkkamp die te situeren zijn aan de buitenkant van de Europese stad.

Ook voor voedsel was de Afrikaanse bevolking van deze kampen afhankelijk van hun werkgever. Dit voedsel vergde een aanpassing: na een lange werkdag konden de werknemers aanschuiven voor hun dagelijks rantsoen van *tukutuku*¹⁵⁸, in plaats van vis kreeg men vlees en palmolie werd vervangen door pindanoten. Bovenop het verstoren van de eetgewoonten, lag ook het werkritme compleet verschillend.

Minder dan één tiende van de arbeiders kwam uit de buurt van de stad, ongeveer één derde was afkomstig uit andere districten van de provincie en een even groot deel kwam zelfs uit andere Kongolese provincies.¹⁵⁹ Maar ook de landsgrenzen vormden geen belemmering voor de rekrutanten of vrijwillige arbeiders. Tegen de jaren vijftig gebeurde het vertrek uit de brousse veelal spontaan, maar aanvankelijk was het tengevolge van rekrutering op initiatief van industriëlen of door ondernemingen. Dit rekruteren werd in dichter bevolkte regio's uitgevoerd, vanwaar de werkkrachten dan werden meegebracht naar de industriële centra. De rekruteringspolitiek van de Belgen en de Britten voor de Katangese koperregio ziet men gereflecteerd in de graad van vertegenwoordiging binnen

¹⁵⁷ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 34.

¹⁵⁸ Tukutuku was industrieel vervaardigd maismeel. Dit was een veel grovere soort meel dan deze gemaakt van manioc en sorghum, zoals zij gewoon waren.

¹⁵⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 84.

de populatie van Afrikaanse arbeiders.¹⁶⁰ De Britten verwierven uitsluitend arbeidskrachten door middel van *Robert Williams & Company*, wat een dochtermaatschappij was van de *Tanganyika Concessions*. Deze had een efficiënt rekruteringsysteem die zich concentreerde op de regio van Noord- Rhodesië, op zo'n 320 kilometer van Elisabethstad.¹⁶¹

Na juli 1910 kreeg *Robert Williams & Company* een Belgische tegenhanger, dit semi-officieel rekruteringsagentschap kreeg de naam *Bourse de Travail du Katanga* (BTK).¹⁶² Zoals hierboven reeds vermeld werkten BTK's agenten veelal samen met de plaatselijke leiders en hoofdmannen, met wie ze vervolgens ook de bezoldiging per capita deelden die betaald werd door het agentschap. Ondanks deze financiële beloning waren deze leiders niet in staat voldoende rekruten te leveren, eenvoudig om de volgende reden dat het Belgische territorium rondom Elisabethstad niet genoeg mannen had om tegemoet te komen aan de eisen van de Katangese werkgevers. Hierdoor moest het BTK wel beroep doen op de Britse rekruteringsonderneming voor een groot deel van zijn arbeiders.¹⁶³

Na een tijdje stimuleerden werkgevers de arbeiders zich te laten vergezellen door hun familie. Zo zou tegen 1950, 70, 5 procent van de mannelijke volwassenen in Elisabethstad vergezeld zijn door hun vrouw. De grote meerderheid had een monogame relatie, slecht 1 procent leefde in polygamie.¹⁶⁴

De verhouding man/ vrouw in dergelijke werkkampen was 1,2 en verhouding kind/ vrouw 1,7. Dit resultaat was niet schitterend maar kan toch zeker als genoegzaam omschreven worden.¹⁶⁵

De inheemse populatie leefde niet gegroepeerd maar verspreidde zich over verschillende delen waarvan de belangrijkste het urbane *Centre- extra- coutumière* was die 60 procent van de Afrikaanse bevolking herbergde. In de stad zelf leefde zo'n 39 procent halverwege

¹⁶⁰ Zie bijlage n° 24. 'De oorsprong van de afrikanen uit Belgisch Kongo en Noord- Rhodesië die gerekruteerd werden voor arbeid in Katanga.' (1914)

¹⁶¹ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 39.

¹⁶² Ibidem

¹⁶³ Ibidem

¹⁶⁴ Chapelier Alice, *op cit.* pp. 85.

¹⁶⁵ Chapelier Alice, *op cit.* pp. 86.

de twintigste eeuw, hetzij in kampen hetzij in de *boyeries* aan de rand van de Europese stad. Ooit was het anders en schonk de stad aan de meerderheid (maar liefst 77 %) een vestigingsplaats. Deze koppositie verzwakte doorheen de jaren en ook de rurale buurten werden steeds minder dicht bevolkt door deze inheemse populatie. Dit alles verliep in het voordeel van de *Centres- extra- coutumiers*.

De verdeling van de inheemse populatie van Elisabethstad buiten hun gewone milieu.¹⁶⁶

	Totaal	Stad (in %)	C.E.C. (in %)	Rurale buurten (in %)
1923	13990	77	23	
1935	26003	61	28	11
1941	35444	62	29	8
1942	41311	65	29	6
1943	45594	61	33	6
1944	55457	64	30	5
1945	62165	63	32	5
1946	64597	62	34	4
1947	72149	60	36	4
1948	88669	59	38	3
1949	92795	55	41,5	3,5
1950	95559	53	43,5	3,5
1951	101050	45	55	
1952	108144	41	56	3
1953	105743	36	64	
1954	122011	39	59,5	1,5

In het jaar 1923 herbergde de stad nog 77% van de inheemse bevolking, die toen 13990 inwoners bedroeg. De grootste groep van deze stedelingen leefde in het werkkamp van de Union Minière, dat hiermee een even grote bevolking had als *C.E.C.* . Vanaf dan steeg het inwonersaantal van deze laatste elk jaar tot en met 1932. Twee jaar lang was er een regressie vast te stellen, in tegenstelling tot de rurale buurten die hun populatie zagen

¹⁶⁶ Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 155.

groeien. Dit fenomeen is alweer te verklaren door de economische depressie van 1930 die de werkeloosheid veroorzaakte van vele arbeiders. Enkelen keerden terug naar hun dorp van origine maar anderen wilden zich niet vervreemden van de stad en gingen zich vestigen in de rurale buurten.

Vanaf 1935 werd deze situatie afgesloten door de verbetering van de economische situatie die een herneming van de industriële en agrarische activiteit bevorderde wat op zijn beurt een grotere vraag naar werkkraft uitlokte. Tegen die tijd was de bevolking van Elisabethstad praktisch verdubbeld. Het inwonersaantal van *C.E.C.* steeg zodoende ook tot in het jaar 1938 en bleef daarna gelijk tot in 1941. Dit zou te verklaren zijn door het hervatten van alle activiteiten wat de tewerkstelling van vele werklozen en hun installatie met hun familie in de kampen van de Europese ondernemingen bevorderen.¹⁶⁷

Vanaf dat moment, gekoppeld aan de economische bloei, hield de inheemse populatie van Elisabethstad niet meer op met aangroeien. Momenten van grootste aangroei werden afgewisseld met rustige periodes zoals in 1945 en 1946 wanneer de groei de 5 procent niet overschreed. Deze laatste is perfect te verklaren door de ontspannen fase na het einde van Wereldoorlog II die het terugkeren van vele Europeanen met zich mee bracht.

In deze periode van bloei werd de proportie aan autochtonen die gelogeed was in de Europese stad, nader te specificeren tot de *boyeries* en de grote kampen die geen deel uitmaakten van de *C.E.C.* , geleidelijk kleiner en kleiner dit in het voordeel van de *C.E.C.*. In tegenstelling tot de rurale buurten die in 1935 nog 11 procent van deze bevolkingsgroep herbergde, ging het in 1954 nog slechts om 1,5 procent.¹⁶⁸

De verspreiding van de inheemse bevolking over de stad en zijn omliggende buurten was belangrijk door zijn impact op de fysionomie van de Elisabethstad, maar ook door het feit dat deze verschillende groeperingen verschillende activiteiten en manieren van leven hadden. Dit was niet enkel te merken tussen de categorieën van de autochtonen verspreid over de *boyeries* en deze die gegroepeerd waren in het centrum en in de kampen. Maar ook tussen deze laatste twee vernoemde was er een onderscheid, gezien over de populatie van de kampen meer toezicht werd gehouden, hen een zekere vorm van discipline werd opgelegd en ze medisch en sociaal gezien meer opgevolgd werden. Uit deze feiten vloeiden de verschillen voort die ervoor zorgden dat deze groeperingen demografisch

¹⁶⁷ Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 87.

¹⁶⁸ Chapelier Alice, *op cit.* . pp. 88.

verschillende indicaties hadden. Daarom worden deze dan ook als verschillende entiteiten beschouwd.¹⁶⁹

Zo was de urbane *C.E.C.* niet alleen de eenheid die het meeste autochtonen groepeerde maar zorgde deze ook voor de meest ‘natuurlijke omgeving’. Zo werd de autochtoon in de *Centre extra- coutumier* het meest overgeleverd aan een milieu die het dichtst aanleunde bij een normale samenleving. Deze inwoners waren er zelfstandig of in dienst van verschillende werkgevers. Ze hadden verschillend werk, andere zorgen en inkomsten. Deze mensen werden binnen de *C.E.C.* niet regionaal of volgens stam ingedeeld, maar men vestigde zich bij aankomst onachtzaam op de vrijgebleven loten.¹⁷⁰

Er was altijd een dominantie van het mannelijke geslacht binnen de stedelijke wijk van de *C.E.C.* , maar de verhouding man/ vrouw was tegen halverwege de jaren vijftig praktisch gelijk. Dit evolueerde echter uit een situatie van ongeveer dubbel zoveel mannen als vrouwen in het jaar 1924.

Ook de verhouding vrouw/ kind evolueerde in dertig jaar tijd van een 0, 53 in het jaar 1924 naar een 1,16. Deze groei verliep op een continue manier, uitgezonderd de jaren die volgden op de economische crisis van 1930. Veel kinderen werden in die tijd immers naar familieleden gestuurd, weg van de stad, in hun autochtone milieu.

Deze evoluties representeerden de omschakeling van een eerder labiele groep van alleenstaande arbeiders naar standvastige populatie in een normale omgeving met familiaal leven. Dit was alsook af te leiden uit het nataliteitpercentage van 15 procent in 1929 dat steeg tot 38 procent in 1949.¹⁷¹

De meerderheid van de bewoners van de *C.E.C.* stonden in dienst van werkgevers, slechts 6,5 procent van hen waren zelfstandig als handelaar of ambachtsman. Het aantal handelaars was vrij beperkt ondanks dat dit type activiteit aantrekkelijk was. Dit kwam doordat het territoriale bestuur de toelating tot goederenverkeer enkel distribueerde aan ernstige kandidaten, zij die beschikten over een zeker kapitaal, een geschikte locatie en

¹⁶⁹ Ibidem

¹⁷⁰ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 88- 89.

¹⁷¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 89.

Belangrijk is ook het vermelden dat deze cijfers stegen gezien de autochtone bevolking meer en meer de verplichting van het aangeven van een geboorte na leefden.

een beetje educatie en oprechtheid.¹⁷² Dit was een manier van inperken van de accumulatie van inwoners zonder reëel rendement, niet in staat zijnde serieus en eerlijk handel te drijven maar toch ruimte latend voor een speculatieve mentaliteit en hun voorkeur voor handel in het zwart.

Deze inheemse handel was vooral gericht op voedsel, drank en courante betaalmiddelen voor handelaars zoals houtskool, zeep, lucifers, kaarsen, etc.

Economisch gezien had deze handel niet veel belang, het hield eigenlijk niet veel meer in dan buurthandel tussen vrienden en kennissen. Dit was ook toepasselijk op de inheemse inwoners die actief waren in de ambacht. Deze laatstgenoemden betroffen geschoolde arbeiders die voor eigen rekening werkten hetzij thuis, hetzij in de stad, in een kamer of in een onderneming. Ook hier diende het bestuur waakzaam op te treden aangaande vergunningen.¹⁷³

Onder de werknemers was de groep van ongeschoolde arbeiders het beste vertegenwoordigd, deze groepeerde 36,5 procent van de mannen van de *C.E.C.* . Daarna volgde de groep van geschoolde werkkrachten met zo'n 31,2 procent, waarvan twee derden in de bouwindustrie en transport actief was. Het geheel van kantoorbedienden, verpleegkundigen en winkeliers representeerden 18,5 procent van de populatie van de *Centre*. Tenslotte was nog zo'n 8 procent actief in de dienstensector. Handelaars en ambachtsslui hadden een klein aandeel binnen deze inheemse populatie maar legden de basis voor een zelfstandige klasse.

Dit was de beginfase van een evolutie die samenleving van de *C.E.C.* moest doorlopen om zich uiteindelijk aan te passen aan het stadsleven.¹⁷⁴

De volgende onafhankelijke entiteit werd gevormd door de beperkte groep van landbouwers of eerder tuinbouwers van de rurale buurten en hun gezinnen. Op het eerste zicht leken de demografische indicaties genoegzaam te zijn: met een verhouding man/vrouw van 0,9 en deze kind/ vrouw van 1,3.

Vervolgens werd de populatie van de *boyeries*¹⁷⁵ gedomineerd door het mannelijke geslacht en hier werd deze ongelijkheid niet gemilderd in de loop der tijd: in de jaren

¹⁷² Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 89 (Cfr. Grevisse, le *C.E.C.* d' Elisabethville, pp. 137.)

¹⁷³ Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 90.

¹⁷⁴ Chapelier Alice, *op cit.*. pp. 91.

dertig was de man/ vrouw verhouding 1,5 en deze bedroeg in 1952 1,6.¹⁷⁶ Wat verklaarbaar lijkt gezien de werkgever, die deze dienaren veelal huisvestigde op zijn perceel, de voorkeur gaf aan *boy's* die niet vergezeld werden door hun familie. Het aantal kinderen in verhouding tot het aantal vrouwen steeg wel, maar dit cijfer bleef ondergeschikt aan deze van andere groepen. Het aantal *boy's* steeg gezien de aangroei van de Europese populatie maar evenmin niet zo snel als deze laatst genoemde groep zelf, wat hoogst waarschijnlijk in verband kan gebracht worden met de loonstijgingen van het huishoudpersoneel.¹⁷⁷

Tenslotte ging de mannelijke vertegenwoordiging binnen de kampen er meer en meer op achteruit. Evenwel niet zo snel als in de *C.E.C.* gezien men er nog 140 mannen had voor 100 vrouwen.¹⁷⁸ Dit verschil vloeit gedeeltelijk voort uit het feit dat vrije vrouwen niet toe gelaten werden in dergelijke kampen en de constatering dat vrouwen de voorkeur geven aan het leven in de *C.E.C.*. Het kinderaantal per vrouw ging er daarentegen wel sneller op vooruit in de kampen, op een manier dat ze alle inheemse wijken voorbij staken. Deze positieve demografische aanwijzingen lijken te pleiten in het voordeel van het systeem binnen de kampen. Welke ondermeer steunt op een paternalistische politiek. Maar ook was het een feit dat deze populatie samengesteld werd uit individuen die al geselecteerd werden in de loop van de tewerkstelling. Vervolgens werden er ook geen nieuwe contracten uitgedeeld dan aan deze die voldeden op gebied van discipline, lichaamshouding en gedrag buiten het werk. Zelfs het leven van de vrouw werd gelijk in de gaten gehouden. De populatie van de *C.E.C.* daarentegen is samengesteld uit mensen van overal, inbegrepen de individuen die de kampen uitgewezen werden. Deze bevolking was ook samengesteld uit mensen van alle leeftijdscategorieën terwijl de kampbevolking hoofdzakelijk bestond uit zij die in de actieve levensperiode zaten. Een ander, niet verwaarloosbaar element, is het feit dat er in de kampen een grotere proportie van de populatie al sinds lange tijd in Elisabethstad gevestigd was en meer aangepast was aan het

¹⁷⁵ Een ruimtes in en in de nabijheid van de Europese stad en die benut werd voor het huisvestigen van dienstpersoneel en eventueel hun gezin.

¹⁷⁶ Alice Chapelier, *op cit.*, pp. 156.

¹⁷⁷ Alice Chapelier, *op cit.*, pp. 91- 92.

¹⁷⁸ Zie bijlage n° 22

leven buiten zijn vertrouwelijke milieu. Zo had meer dan 50 procent van de populatie van het kamp van de UMHK meer dan tien jaar anciënniteit in het kamp tegen de jaren vijftig.

De evolutie van de inheemse populatie ligt aan de origine van de veranderingen en resultaten binnen deze inheemse wijken. De continue toeloop van autochtonen die hun eigen milieu inruilden voor een leven in Elisabethstad bevorderde de creatie en de uitbereiding van wijken bestemd voor nieuwe stedelingen. Op zekere momenten verliep de aangroei zo snel en nam het zo'n proporties aan dat men gedwongen werd maatregelen te nemen om ook de minder gunstige ruimtes in te nemen. (zie hoger: 1.3.4. en 1.3.5.) De evolutie in de compositie van de populatie wordt duidelijk weergegeven in de habitat zelf. De voormalige woningen die voorzien waren om één of soms enkele arbeiders te vestigen, die enkel en alleen kwamen voor het werk, werden op den duur vervangen door individuele huizen die comfortabeler waren en beter aangepast aan het familiale leven.¹⁷⁹ De proportie autochtonen die in directe dienst stonden van de *Union Minière du Haut-Katanga* nam snel af in verhouding tot de gehele inheemse populatie van Elisabethstad.

Aandeel van de totale inheemse populatie aan het werk voor de Union Minière (in procent)¹⁸⁰

1932	23%
1935	12%
1941	15%
1943	18%
1946	13%
1950	8,7%

De inheemse populatie werd, net zoals de blanke bevolking, steeds meer en meer onafhankelijk van de metaalindustrie die aan de oorsprong van de stad lag. Daarenboven werd er een klasse gevormd van zelfstandigen, ambachtslui en handelaars die bij het begin nog niet bestond. De zelfstandige autochtonen, die dus niet gehuisvestigd werden door de

¹⁷⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 93.

¹⁸⁰ Ibidem

werkgever, werden talrijker waardoor men steeds meer persoonlijke huizen qua stijl en belangrijkheid zag verschijnen.

In verhouding met de aangroei van het aantal vrouwen en kinderen ontstonden en vermenigvuldigden de sociale diensten, voedselvoorzieningen, scholen, markten en winkels die ook voorzagen in de nieuwe behoeftes.¹⁸¹

¹⁸¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 93- 94.

1.3.8. Impact op het hinterland

1.3.7.1. Impact op het landschap

De stadsontwikkeling tengevolge van de industriële activiteit had op zijn beurt een grote impact op het hinterland. Zowel mankracht als voedsel moest onttrokken worden aan de agrarische gemeenschappen en gekanaliseerd worden richting de stad. Deze transfer van mensen en goederen had het ontstaan van rurale gebieden, die zowel economisch als sociaal verbonden waren met de mijnbouw tot gevolg. Hoewel deze door de koloniale macht gepland werden, waren deze in elk facet gevormd door de Afrikaanse gemeenschappen zelf.¹⁸² De bevolking was niet geïntimideerd tot passieve overgave door de koloniale bezetting.

Een duidelijke tendens is vast te stellen in het vestigen van dergelijke agrarische gemeenschappen: telkens zijn deze gelinkt aan industriële gemeenschappen.

De politieke grenzen in Belgisch Kongo waren arbitrair getrokken, maar het was de natuur van de Afrikaanse gemeenschappen die de Belgen moesten leiden in hun activiteit van rekrutering en voedselproductie. Zo kon men in beeld brengen hoe het er zat met de verdeling van de bevolking, potentiële voedselreserves en natuurlijke communicatieroutes. Ook ecologische overwegingen waren hiervoor belangrijk.

Als snel moest men echter de lijnen van de nieuwe mijn gemeenschappen overschrijden die afgebakend werden door de Afrikaanse cultuur. De overheid en de ondernemingen vormden zelf voorwaarden om hen de nood aan efficiëntie te leren kennen. De voorzichtige geplande aanpak moest plaats ruimen voor improvisatie.¹⁸³ Waar mijnen ver verwijderd lagen van landbouw en bevolkte centra kwam een uitvoerige en dure organisatie op gang. Ook technisch moest de mijnzone uitgebouwd worden, een regelmatige stroom van migranten moest de bevolkingskern vervoegen en een handelsnetwerk diende opgestart te worden om de commercialisatie van het voedsel, geproduceerd door de Afrikaanse landbouw, in goede banen te leiden. De koloniale politiek rijpte langzamerhand in deze mijnzones.

¹⁸² Birmingham David (ed.), *History of Central Afrika. Volume Two*. New York/ London, Longman, 1983, pp. 143.

¹⁸³ Birmingham David, *op cit.*, pp. 145.

Wanneer het gehele hinterland geïdentificeerd was, bouwden de staat en de ondernemingen een netwerk uit van wegen, waar mogelijk werd gebruik gemaakt van de waterwegen. Deze werden toch langzamerhand vervangen door wegen en spoorwegen. Tussen 1910 en 1931 deelden drie hoofdspoorwegen Katanga in complementaire zones.¹⁸⁴ De bevolking werd hardhandig verkast langs de nieuwe communicatiewegen, dit op bevel van de administratie. In Katanga aanvaarde slechts een kleine fractie van de werkkraft een contract op korte termijn. Europese rekrutanten en hun Afrikaanse assistenten dweilden het platteland met het oog op regelingen te treffen met leiders, hoofdmannen, administratoren tot het verkrijgen van personeel, onder een semi-gevangen statuut. Nationale grenzen vormden hierbij geen groot obstakel. Tot het jaar 1924 ongeveer, werd het grootste aandeel van de werkkraften voor de UMHK gerekruteerd in het gebied van Luapula en Lozi. Op het moment van expansie van de mijnsites werd de nood aan onervaren en ongeschoolde werkkraften steeds hoger, en moest de rekrutering zekerder en efficiënter worden. Ook was het een zoektocht naar lagere lonen en lagere sterfte- en ontsnappingscijfers. Een eerste stap hiertoe was zich minder afhankelijk te maken van Rhodesië en meer rekruteren binnen Kongo, waar de volledige medewerking van de koloniale staat beschikbaar was. Staatsinterventie werd onmisbaar in het loodsen van personeel naar de mijnarea.

Op deze manier werd het rurale hinterland volledig ontworcht: het leven in de dorpen leek volledig verstoord. De rurale gemeenschappen moesten zich schikken naar de Europese normen van productie, voor het bestuur was hierbinnen een belangrijke rol weggelegd. Deze eisten immers het betalen van taksen of belasting. Ook immigrantenarbeid werd voor hen uiteindelijk een vorm van taks, want het waren de boeren die hen in voedsel moesten voorzien.

De finale aanslag op het traditionele dorpsleven deed zich voor tussen 1920 en 1925, wanneer de grootschalige rekrutering er kwam voor de koperindustrie. In deze periode ontstond er een grootschalig netwerk van wegen, beschutting en acclimatisatiekampen. Tegen de jaren '20 was het echter niet meer vanzelfsprekend op regelmatige basis werknemers uit Katanga zelf te rekruteren. De Kasai-provincie daarentegen leverde een perfect alternatief voor de Forminière¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Zie bijlage n° 23

¹⁸⁵ Birmingham David, *op cit.*, pp. 148.

Migraties op grote schaal gingen natuurlijk gepaard met moeilijkheden wat betreft het verzamelen van levensmiddelen. Dit probleem kon aanvankelijk opgevangen worden door boerderijen van de ondernemingen zelf. Vanaf 1912 stimuleerden deze zelfde ondernemingen boeren zich te settelen in schaarsbevolkte nabijgelegen regio's. In een tijdspanne van twintig jaar hield deze interne kolonisatie in dat enkele duizenden mensen binnen de mijnindustrie vervoegd werden extra werknemers die hen moesten voorzien in goedkoop voedsel.

Een groot probleem echter voor Katanga was dat deze voedselbevoorrading lang gesteund had op de Rhodesische landbouw. En daarbovenop vreesde men in Elisabethstad wanneer de Afrikaanse voedselproducenten verzekerd waren van regelmatige inkomsten, deze zich niet langer aangemoedigd zouden voelen om in de mijnen arbeid te leveren. Om deze gevaren wat te vermijden, alsook om politieke redenen, werd er beslist Belgische nederzettingen te promoten aan de grens met Rhodesië. Zo werd de interactie met het buurland wat tegengehouden en konden alsook meerdere autochtonen in de mijnen aan het werk blijven.

Voor belastinginners en arbeidskrachtrekrutanten vormde Elisabethstad een ideale basis voor het overrompelen en zelfs plunderen van het omliggende platteland. De relatie tussen deze stad en zijn hinterland steunde dus niet op gelijkheid van de actoren maar op een dominantie van het urbane gedeelte.

Elisabethstads hinterland op zijn beurt ontving bitter weinig van het nieuw urbane centrum.

1.3.7.2 Sociaal en economische impact

De Belgen zagen zich echter niet genoodzaakt zich te haasten met de uitbouw van een extensief wegennetwerk vanuit Elisabethstad richting de rurale bevolkingcentra in de provincie. De spoorweg vormde het enige efficiënte communicatiemiddel, maar deze stond enkel in voor lange afstandshandel. Koper werd uitgevoerd en andere levensmiddelen die er niet beschikbaar waren, werden ingevoerd. Dit gebeurde echter enkel in de richting van de stad waardoor de rurale regio's hier geen graantje konden van meepikken.¹⁸⁶ Deze spoorweg leidde dus niet onmiddellijk tot het openstellen van deze

¹⁸⁶Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 4.

landelijke terreinen en evenmin tot de daarop volgende ontwikkeling. Om de kosten te drukken werd de voorkeur gegeven de dichter bevolkte riviervalleien te vermijden, waar immers erg dure bruggen zouden moeten gebouwd worden.

Zowel het koloniale bewind als de Europese firma's hadden vooral plannen zaken te doen met de rurale bevolking. De Belgische koloniale ambtenaren hadden immers twee doelstellingen in gedachten: namelijk het vestigen van hun autoriteit in het hele territorium opgeëist door hun regering en ten tweede het vinden van bodemrijdommen die voor de kosten van hun administratie zouden kunnen opdraaien.¹⁸⁷ Deze doelstellingen poogden behaald te worden door het naar hun hand zetten van de oorspronkelijke, autochtone leiders en het vullen van de koloniale schatkist met opbrengsten van lokale producten en het taxeren van deze goederen. Ook moest elke Katangese man na 1914 een jaarlijkse belasting betalen in Europese valuta voor de Belgische administratie.

Hierdoor werd de prekoloniale Katangese economie van het hinterland volledig verstoord. De Afrikaanse bevolking werd verplicht economisch dierbare bronnen om te zetten in geld om zo hun taksen te kunnen betalen aan hun nieuwe Europese leiders. Gezien het grootste deel van de bevolking van het hinterland deze taksen niet kon betalen zonder hun arbeid te verkopen, kwamen deze mensen in een spiraal van ellende en crisissituaties terecht.¹⁸⁸ Om toch aan de eisen van het koloniale bestuur te voldoen, trokken meer en meer jonge mannen noodgedwongen naar de Europese centra om te werken. De belastinginners werden vaak vergezeld door werkkraatrekrutanten op hun tocht door de rurale dorpen. Eens de Afrikaanse werkmigranten gerekruteerd waren, bevonden zij zich in een overwegend benadeelde positie. Binnen deze nieuw gecreëerde Europese arbeidsmarkt bezaten zij immers niets van inspraakrecht. De meeste onder hen waren op zoek naar betaald werk enkel en alleen om de taksen voor zichzelf en zijn familie te kunnen betalen. Veelal was de graad van de taks verbonden met de salaris. Wanneer het salaris steeg was de stijging van de taksen onontkoombaar, bijgevolg betekende salarisverhoging geen snellere terugkeer naar het dorp en de familie. Dit soort van korte termijn arbeid, die gegeneerd werd door de belastingsinning, zorgde bovendien ook nog voor een groot verlies van tijd: deze werkkrachten moesten gewoonlijk honderden kilometers wandelen naar de mijnen waarvoor er geen vergoeding tegenover stond.

¹⁸⁷ Fetter Bruce, *ibidem*.

¹⁸⁸ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 9.

Voor de rurale streken had dit bijzonder grote gevolgen. De voedselproductie in de dorpen ging er zwaar op achteruit en de vrouwen, kinderen en oudere mensen bleven ondervoed achter. Een vitaal element van de prekoloniale economie werd in beslag genomen om de inkomsten van het koloniale beleid en goedkope werkkrachten voor de werkgevers te verzekeren.

Het in beslag nemen van de arbeidsreserve van het inheemse economische systeem van Centraal- Afrika was essentieel voor het ontwikkelen van zowel de koloniale economie als de koloniale staat. Zonder deze koloniale entiteiten had Elisabethstad nooit tot stand kunnen komen.¹⁸⁹

Elisabethstad ontstond op een locatie die voorheen een lage waarde werd toebedeeld. Dit was mogelijk door het plaatsen van de stad in twee economische netwerken: het ene behelsde de mijneconomie van zuidelijk Afrika en de andere baseerde zich op de confiscatie van Afrikaanse werkkrachten uit het hinterland van de nieuwe Katangese hoofdstad. Beide netwerken hadden een compleet verschillend karakter, maar waren beiden essentieel voor de groei van de Afrikaanse stad die zowel Afrikaanse arbeiders als Europees apparaat nodig had voor het omzetten van de arbeid in exporteerbaar koper. Deze twee factoren waren op zichzelf niet sterk genoeg om de ontwikkeling van de stad te activeren. Het kapitaal dat nodig was om de Elisabethstad deel te maken van de Zuid-Afrikaanse economie kwam van Europa, alsook de politieke macht die nodig was om de Afrikaanse bevolking te ‘stimuleren’ voor loonarbeid. De ontwikkeling van de stad ging ook af van de transfer van Europese economische en politieke instituties die het mogelijk maakte Europese macht over te brengen naar de Katangese koperregio.¹⁹⁰

Bruce Fetter concludeert dat Elisabethstad past in een patroon van urbane ontwikkeling, maar dit wel op een eerder parasitische wijze dan een generatieve wijze ten opzichte van zijn hinterland. Deze urbane ontwikkeling was immers eerder ongunstig dan bevorderlijk voor de regio.¹⁹¹ Elisabethstad kan gezien worden als de hoeksteen van het nieuwe economische systeem die uiteindelijk ontstond en tot bloei kwam dankzij de aanwezige kopererts, maar de rurale regio's rondom de stad speelden een kleine rol in de ontwikkeling van de economie van de mijnregio. Gezien de initiële onvruchtbaarheid van

¹⁸⁹ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 10.

¹⁹⁰ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 11

¹⁹¹ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 10

de lokale gronden kon deze streek niet dienen als efficiënte leverancier van de levensmiddelen voor de urbane bevolking. In een straal van 800 kilometer hadden enkel de valleien van de grotere rivieren, die de stad voorzagen van vis, een vorm van wederkerige relatie met de stad. De rest werd ontdaan van zijn inwoners en zijn schaarse middelen, terwijl het verder kon wegzakken in een economische stagnatie.

Het creëren van een stad die zo destructief was voor zijn omgeving resulteerde uit het opvoeren van politieke druk die de bevolking van het Katangese hinterland ertoe verplichtte te handelen tegen hun eigen economische belangen in.¹⁹²

Er kan gepleit worden dat de Afrikaanse belangen op lange termijn voordeel zouden ondervinden uit de industrialisatie en urbanisatie. Desalniettemin bracht het modernisatieproces een groot deel van lijden met zich mee.

In zowel politieke als economische aangelegenheden drukten de Europeanen de Afrikaanse instituties, die in de weg stonden voor de koloniale objectieven, de kop in. Dit overweldigende onevenwicht in macht was het resultaat van de ontwikkeling van politieke en economische instituties in Europa, dat bij de ingebruikname in het gekoloniseerde Centraal- Afrika de regio transformeerde¹⁹³.

¹⁹² Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 11.

¹⁹³ *Ibidem*

2. Landbouw & bosbouw

2.1. Wat vooraf ging

De agrarische functie van de urbane omgeving ontstond eigenlijk pas uit de nood aan verse producten van de stadspopulatie. Vóór de aankomst van de Europeanen, vóór er sprake was van stadsontwikkeling, kende deze regio enkel een rudimentaire cultivering die uitsluitend bestemd was om de exploitanten te voorzien in hun behoeftes. Deze autochtonen hadden geen grootvee in hun bezit en hadden geen weet van het gebruik van meststoffen en de ploeg. Men zou zijn gronden zo'n twee jaar en een half gebruiken voor verschillende gewassen, zoals gierst en zoete aardappelen, om deze vervolgens een vijftiental jaar braak te laten. Men koos er de beste plaatsen uit en bebouwde deze zolang de gronden het toelieten.

Om te kunnen voorzien in het levensonderhoud van de bevolking, dat door de dynamiek van de metaalindustrie en stadsontwikkeling systematisch expandeerde, werd de regio afhankelijk van het buitenland. Dit werd mede in de hand gewerkt door de hachelijke communicatie met de rest van de provincie Katanga en de kolonie.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 117- 118.

2.2. Toen kwamen de Europeanen

Telkens wanneer een land zich openstelt voor de exploitatie van minerale vindplaatsen, is dergelijke golf van mijnbouw gepaard met het toestromen van mensen. Deze mensen met een avontuurlijke geest staan open voor elk werk, hebben er geen moeite mee in te boeten aan comfort, laten zich niet afschrikken door de risico's van een gevaarlijk klimaat en dit alles om zichzelf te verzekeren winst te maken op korte termijn. Deze mensen zag men aankomen in Katanga rond de eerste geëxploiteerde mijnen van Elisabethstad. Altijd gericht op het verkennen van de marktmogelijkheden gaan ze snel over tot het handelen met de autochtone bevolking. Dit zorgde voor de geboorte van een kleinschalige handel in Katanga, evenals de oprichting van kleine boerderijen rondom Elisabethstad.¹⁹⁵

Katanga zorgde voor de uitbreiding van de golf van mijnbouw overwaarde vanuit Zuid-Afrika, de allereerste exploitanten waren dan ook Zuid-Afrikanen. Men zocht tevergeefs in de eerste agrarische exploitaties, die met een beetje geluk gevestigd waren in de nabijheid van de mijn- of stadscentra, naar richtlijnen die gevolgd konden worden om de agrarische bronnen in waarde om te zetten, alsook de veeteelt. Deze kleine exploitaties waren echter helemaal niet gesitueerd met het oog op de beste agrarische mogelijkheden van het land. De locatie beantwoordde enkel aan het hoogstnoodzakelijke en bood communicatiemogelijkheden.

In de jaren die volgden op het jaar 1910 ging alle aandacht naar de exploitatie van de mijnen, het domineerde het hele leven in dit land en vormde het onderwerp van de grootste bekommernissen.

De voedselvoorziening van de arbeiders zorgde echter ook voor grote problemen, die naarmate de tijd verstreek smachtte naar oplossingen. Aanvankelijk werden deze problemen als secundair gezien en wisten deze niet evenveel aandacht te trekken als deze die direct verbonden werden met de mijnexploitatie.

De oplossing voor deze secundaire problemen moeten we dan ook situeren in een latere fase van de koloniale tijd. Toch werd men ertoe verplicht er zich over te bekommeren maar men stelde zich al tevreden als men ertoe kwam globale, tijdelijke of opportunistische oplossingen te vinden. Voor het voorzien in voedsel van de blanke of de autochtone bevolking had men de spoorweg die vanuit zuiden kwam ter beschikking. Deze liet het toe te beschikken over bevoorrading afkomstig uit Europa en maakte te

¹⁹⁵ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 122- 123.

invoer van inheemse levensmiddelen vanuit Rhodesië mogelijk. De kleine exploitaties, die gecreëerd werden in de nabijheid van Elisabethstad verschaften enkele verse etenswaren die aangevuld werden met inheemse producten.

Pas in 1918, wanneer de spoorweg aankwam in Bukama¹⁹⁶ konden er inlandse levensmiddelen ingevoerd worden vanuit het noorden en kon men zich bevrijden van de Rhodesische autoriteit.¹⁹⁷

De initiële landbouwactiviteiten zijn echter al te dateren aan het einde van de 19de eeuw, maar deze waren echt beperkt. Deze primaire sector had een lange weg af te leggen. Wanneer particulieren startten met het vestigen van enkele exploitaties, vooral dan gericht op tuinbouw zien we de *Compagnie Foncière, Agricole et d'Élevage* in het leven geroepen worden in het jaar 1900. Deze zorgt ook op zijn beurt voor het inplanten van enkele centra zoals *La Ferme Albert*¹⁹⁸, vlakbij de mijn L'Étoile, voor tuinbouw en landbouw, de boerderijen van *Kapiri* en *Katentania* voor veeteelt en deze van *Lualaba-Kraal* voor zowel landbouw als veeteelt. Vanaf 1911 gaat ook de overheid zich met dezelfde problemen bezig houden en stuurt de *missie Leplae*, waarover later meer, richting Afrika. Boerderijen werden opgericht langsheen de spoorweg en Belgische kolonialisten begaven zich richting Katanga. Deze boerderijen legden zich toe op het cultiveren van levensmiddelen. Voorbeelden hiervan zijn *Les fermes Goethals de la Kando et de Kapire, la ferme Mertens au Lualaba, Katentania en de exploitaties Smith* voor landbouw en veeteelt.¹⁹⁹

Al deze, echter nog steeds vrij beperkte inspanningen realiseerden zich zonder al te veel succes. Gezien er nog geen enorm grote evolutie plaats gevonden had, bleef het grootste deel van de aandacht systematisch uitgaan naar de mijnkwestie en bleef landbouw en veeteelt een secundaire zaak. Desalniettemin waren de gedane krachtsinspanningen interessant en kan er vastgesteld worden dat de tuinbouwexploitaties duidelijk veelvuldiger werden. Deze stonden vooral in voor het produceren van een voldoende hoeveelheid, die volstond om de populatie van zwarte arbeiders van etenswaren te voorzien. Het verkrijgen van voldoende vlees, die toch noodzakelijk was voor deze

¹⁹⁶ zie bijlage n° 24

¹⁹⁷ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 123- 124.

¹⁹⁸ zie bijlage n° 25

¹⁹⁹ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 124.

industriële bevolking, op basis van de plaatselijke veeteelt zorgde echter voor grotere problemen.

Om de beste resultaten te behalen moest men voor de landbouwexploitaties de meeste geschikte gronden voor cultivatie ter beschikking stellen, die terzelfdertijd ook geografisch gezien een goede ligging hadden. Ook om de veeteelt in Katanga maximaal te laten renderen was het kiezen van gronden met de gunstigste condities en beste geografische situering essentieel. De keuzes van de gronden kon echter niet gebeuren op goed geluk of zonder een voorafgaande studie van de eigenschappen van dit landschap en het fysische milieu.

Men was dus in een fase terecht gekomen waarin opportunistische oplossingen en het op goed geluk innemen van gronden niet langer voldoende renderde. Men moest overgaan tot het exploiteren, steunende op rationele beslissingen. Ook wat de mijnen betreffen was men in een identieke fase als de landbouw en veeteelt terechtgekomen. Er werden nieuwe bodemrijkdommen aangetroffen in Katanga waardoor er nieuwe mijnen gelokaliseerd konden worden, deze ontdekkingen werden niet langer verkregen door oppervlakkige en snelle prospectie. Op basis van geologische studies, die elkaar op een systematische wijze opvolgden, konden dergelijke lucratieve ertsen gelokaliseerd worden. Dit hield echter niet in dat de geluksfactor volledig geëlimineerd werd.²⁰⁰

Men was dus in een voorbereidende fase terecht gekomen van het rationeel in waarde brengen van het dit land, zowel agrarisch als met betrekking tot de mijnen.

Om deze fase voor te bereiden had het *Comité Special du Katanga* diensten in het leven geroepen voor techniek, landbouw en bosbouw die een experimentele boerderij creëerden. Ook werd er een dienst gecreëerd die de landbouwers zou helpen met hun vestiging.

Een andere dienst zou instaan voor de technische studies van de grond en zijn ondergrond. Ook het maken van een kadaster voor de mijnen werd bewerkstelligd. De creatie van de *Service Géographique et Géologique* moest een basis geven voor al deze activiteiten en kreeg de opdracht een kaart op te maken van het land op een schaal van 1/ 100 000 en 1/ 200 000 en een zo'n compleet mogelijke studie te maken van de kenmerken van het fysische milieu die er gerepresenteerd werd.²⁰¹

²⁰⁰ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 124- 125.

²⁰¹ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 125.

2.3. De inspanningen van de inheemse bevolking

Zoals hierboven reeds vermeld was het niet evident om plots over te schakelen van een beperkte zelfvoorzienend cultivatie naar ene die moest instaan voor de voedselvoorziening van een gehele urbane bevolking. Om dit mogelijk te maken was men aangewezen op import vanuit andere Kongolese streken, andere Afrikaanse landen en zelfs vanuit Europa. Ook dit was echter niet evident, de interregionale en internationale communicatie was immers nog erg beperkt.

Voor vlees in het bijzonder was men bijvoorbeeld volledig aangewezen op de import vanuit Zuid- Afrika. Men had de primaire nood hieraan kunnen aanvankelijk opvangen door het massaal afslachten van wild waardoor deze verdween uit de nabije omgeving van de stad. Men zou steeds verder moeten wegtrekken om wat van vlees te bemachtigen. Ook het tekort aan verse groenten liet zich meer en meer voelen, wat het aanmoedigen van groenteteelt onder de autochtone bevolking met zich meebracht.²⁰² Zodoende hielden zo'n vijftigtal mensen van de inheemse bevolking, in de nabijheid van Elisabethstad, zich toch al bezig met groenteteelt tegen het jaar 1918.²⁰³ Slechts een klein percentage van hen zouden Kongolezen geweest zijn volgens een rapport van *Affaires Indigènes et de la Main- d'oeuvre* (AIMO). Het waren hoofdzakelijk emigranten uit Nyassa²⁰⁴ en Zanzibar die de Europese methodes van cultiveren in praktijk brachten. Om de omloop van hun producten gemakkelijker te maken en met het opzicht afkoop van buitenaf te vermijden, werden er wekelijkse markten ingericht en werden er hoeveelheden aan zaaizaad verspreid aan de meest verdienstelijke groentetelers. Naast deze markt die voor de Europeanen bestemd was, bestond er ook nog een markt voor de arbeiders uit de stad.²⁰⁵

Naast de inbreng van deze beperkte hoeveelheid producten van de groenteteelt was de tussenkomst in de rurale economie van de omgeving van Elisabethstad erg beperkt.

Het komt er uiteindelijk op neer dat de Europese kolonisten moeten ageren als leveranciers van de verse en noodzakelijke levensmiddelen voor de urbane bevolking.²⁰⁶

²⁰² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 118.

²⁰³ Ibidem

²⁰⁴ Nyassa is het huidige Malawi

²⁰⁵ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 118.

²⁰⁶ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 119.

2.4. De Europese kolonisten

Deze agrarische exploitaties hadden echter wel te kampen met talrijke problemen die gedetermineerd werden door de regionale condities van de stad. Ten eerste was het klimaat er al niet echt gunstig voor landbouw, de extreem lange duur van het droogseizoen bepaalde de noodzakelijkheid van irrigatie gedurende zeven maanden in het jaar. Irrigeren was mogelijk van deze gronden die een zwakke hellingsgraad hadden en die gesitueerd waren aan de rand van een waterloop. Deze waren meestal ingenomen voor groenteteelt of als weideland gebruikt. Voor akkerbouw waren dus hulpmiddelen nodig gedurende het droogseizoen om het telen, stapelen en bewaren van producten mogelijk te maken. Met dit doel voor ogen werden veevoedergewassen gekweekt zoals luzerne, klaver, lupin, maïs, pennisetum en zoete aardappelen.²⁰⁷

In het regenseizoen is de vochtigheidsgraad dan weer extreem hoog door de talrijke en hevige regenbuien. In deze periode dreigden de gronden, die een massa aan water opsorpten, te eroderen door afvloeiing. Voor de gronden die een sterke hellingsgraad hadden zag men er zich toe verplicht anti-erosie methodes toe te passen om de absorptie van het water door het terrein te bevorderen.

*Het Nationaal instituut voor Landbouwwetenschappen in Congo (INEAC)*²⁰⁸ raadde aan om te gaan cultiveren in afwisselende stroken, de lijnen van het waterniveau volgend. Om voldoende bedekking van de bodem te verzekeren kon men bijvoorbeeld voor de begroeiing van een mengeling van grassen en kruiden zorgen die er voor instond dat de bovenste laag van de grond op zijn plaats zou blijven. Grassen in bundels, kruipend over het terrein, zouden bevorderlijk zijn gezien zijn vastgrijpen in de bodem met zijn vele worteltjes.²⁰⁹

Deze hevige regenbuien konden schadelijk zijn voor de groenten- en fruitteelt door het beschadigen van de jonge scheuten, groenten en rijpe vruchten. Om deze reden konden verschillende groenten enkel gekweekt worden gedurende het droogseizoen. Schade kon echter ook aangericht worden door de vorst tijdens het koude seizoen. De groenteteelt was

²⁰⁷ Ibidem

²⁰⁸ ter verbetering van de landbouwproductie (aanpassing en ontwikkeling van teelten, gewassen en vee) en om de voedselbevoorrading veilig te stellen bouwde INEAC een netwerk van stations uit

²⁰⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 120. (Cfr. Inéac)

echter voornamelijk te lokaliseren in de valleien daar waar de irrigatie zich het gemakkelijkste toeliet maar waar ook de minima temperaturen bereikt worden.²¹⁰

Ten tweede mogen we ook stellen dat de bodem van Haut- Katanga niet bijzonder vruchtbaar was. Het beperkte areaal en de hoge waarde van de gronden dichtbij Elisabethstad gunden deze gronden geen lange periodes van braak. Men had hulpmiddelen nodig voor het bemesten van deze gronden zodat het herstelproces van de grond versneld werd door het stimulerende effect op de vegetatie. Door de zonovergotenheid van deze zelfde gronden was er meer stalmest nodig dan in Europa. Echter weinig Katangese boerderijen beschikten over de geschikte installaties voor het vergaren en bewaren van de stalmest. In ieder geval waren de hoeveelheden natuurlijke meststoffen te beperkt, waardoor het massieve en constante gebruik van chemische mest onvermijdelijk werd.²¹¹

Een derde handicap is de aanwezigheid van grote termietenheuvels in het ecosysteem van Elisabethstad en omgeving. Dergelijke termietenheuvels komen frequent voor in streken met een ‘open bos’- vegetatie (forêt claire), het type vegetatie die zo’n 85 procent van Elisabethstad en zijn omgeving bedekte.²¹² Zo’n drie- of viertal werden er per hectare aangetroffen, de verwijdering ervan vraagt het gebruik van krachtig mechanisch materiaal. Dit materiaal kon gehuurd worden bij het *Comité Special du Katanga*. Een bulldozer stond voor 500 Belgische Frank per uur ter beschikking, wat betekende dat dit per hectare op zo’n 7000 Belgische Frank kwam.²¹³ Veelal ontbraken de gronden in het dal van de vallei aan dergelijke termietenheuvels doordat deze periodiek onder water stonden.²¹⁴

Ook de veeteelt werd bemoeilijkt door twee regionale factoren: de aanwezigheid van de tsee- tsee vlieg, die bijzonder schadelijk was voor dieren; en de overvloedige

²¹⁰ Ibidem

²¹¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 120- 121.

²¹² Leblanc Michel et Malaisse François, *Lubumbashi, un écosystème urbain tropical*. Lubumbashi, Université nationale du Zaïre, 1978, pp. 38.

²¹³ 1 euro = 40,3399 Belgische Frank, een bulldozer huren per uur was dus ongeveer 12 € 50 cent; een hectare ontdoen van de termietenheuvels kostte zo’n 175 €. (cfr. Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 121.)

²¹⁴ Dit soort gronden werden ook wel *Dembo* genoemd. (cfr. Leblanc Michel et Malaisse François, *op cit.*, pp. 38)

aanwezigheid van teken eiste de wekelijkse passage van alle dieren door een desinfecterend bad, wat wederom een immense constructie en onderhoud vereiste.²¹⁵

²¹⁵ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 121.

2.5. Missie Leplae

Men kwam tot het inzicht dat verschillende cultiveringen moesten ontwikkeld en gestimuleerd worden opdat de landbouw van de kolonie zich volledig zou weten te ontplooiën. Dit was immers nodig met het zicht op de voedselvoorziening van de alsmaar aangroeiende autochtone en Europese bevolking die leefde in de kolonie, maar ook voor een regelmatige export van al dan niet bewerkte producten waarnaar vraag was vanuit de Belgische of buitenlandse industrie en handel.²¹⁶

2.5.1. Ravitaillering van de inheemse en blanke populatie.

Edmond Leplae, algemeen directeur van de landbouw op het Ministerie van Koloniën, maakt in zijn planning voor de ontwikkeling van de Kongolese landbouw duidelijk een onderscheid in voedingsmiddelen die exclusief bestemd waren voor de inheemse bevolking en deze die geproduceerd konden worden door en voor de kolonisten van het blanke ras. Dit onderscheid behelst niet enkel de oogsten en het fokken van huisdieren maar ook producten die al bewerkt werden hetzij om deze gemakkelijker transporteerbaar te maken hetzij om deze in waarde te hebben doen stijgen.²¹⁷

De cultivaties die verwacht werden van de inheemse bevolking omvatten levensmiddelen als maniok, zoete aardappelen, maïs, sorghum, rijst, bananen, groenten, fruit, etc. Exploitaties dicht bij Europese centra gelegen cultiveren veelal ook Europese aardappelen. De ontwikkeling van deze bebouwingen was relatief gemakkelijk, gezien deze bevolking ze zelf goed kende. Theoretisch gezien zou het volstaan hebben indien de Staat hen oplegde een zekere oppervlakte te bewerken of het afdragen van een bepaalde hoeveelheid van ieder zijn oogst. Er waren echter vele andere maatregelen nodig opdat de ondernemingen hierin zouden slagen en de bevolking zich beetje bij beetje zouden aanpassen aan een rijkelijkere productie.²¹⁸

²¹⁶ Leplae Edmond, *La question agricole au Congo Belge. Possibilités et Méthodes de développement. Rapport Présenté au Comité permanent du Congrès Colonial*. Bruxelles, 1924, pp. 14.

²¹⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 15.

²¹⁸ Ibidem

Het kweken van vogels, geiten en schapen leek te slagen in vele dorpen, alsook het fokken van varkens. De teelt van dieren met horens daarentegen was fors gelimiteerd door het overwicht van bosvegetatie langsheen de waterlopen en door de veelvuldige aanwezigheid van de tsé- tsé mug en andere parasieten die ziektes overdroegen op het vee. Desalniettemin liet de veeteelt, in functie van de verkoop aan Europese centra, nog op zich wachten tot de jaren twintig, wanneer een initiële vorm hiervan ontstond onder impuls van de Belgen. Ook de hoeveelheid producten die bewerkt werden, was beperkt tot eigen gebruik: ruwe stoffen, als katoen, voor verpakking of touwen. De veeteelt had ook zijn bijdrage door gedroogde of gelooide huiden of boter- en melkproductie.²¹⁹

Leplae vond het echter belangrijk naast het stimuleren van de landbouw en veeteelt op zich, om ook aandacht te schenken aan het beschermen van de inheemse bevolking tegen zijn ‘eigen onvoorzichtigheid’ en de overdreven hoge eisen van de blanken.²²⁰

Het produceren van voedingsmiddelen door blanken, met als doel het voorzien van de mijn- en stadsarbeiders van voedsel, besloeg maïs, sorghum, knolgewassen (vooral de zoete aardappel dan), pompoenen, etc. Daarnaast teelden Europese kolonisten gewassen ter consumptie van de blanken: zoals groenten, aardappelen, sinaasappelen, mandarijnen, bananen, koffie, cacao, tabak, etc. Zij wisten ook alle soorten van dieren te telen, men slaagde er zelfs in enkele wilde diersoorten te kweken. Enkele domesticaties waren immers vrij gemakkelijk: bijvoorbeeld de olifant, de buffel, de eland. Het gevangen nemen van jonge dieren liet het toe deze tam te maken en af te richten om eventueel dienst te doen voor transport of als span- of trekkracht. Maar deze domesticatie vond plaats in zeer beperkte schaal.²²¹

Slechts op één plaats in Belgisch Kongo is er een kern van blanke landbouwers die levensmiddelen en vee voor slachting kweken: in Katanga. Deze kolonisten overwonnen de grootste moeilijkheden van bij het begin en verwierven ervaring. Hierbij schoot het *Comité Special du Katanga* graag ter hulp aan de hand van kredietwezens en plande ook de voorbereiding op de aankomst van nieuwe Belgische kolonisten. De condities voor het

²¹⁹ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 16.

²²⁰ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 15- 16;

²²¹ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 16- 17.

vestigen van boerderijen te Katanga werden gedurende tien jaar bestudeerd door de *Service Agricole*. Het gaf concrete aanbevelingen over manieren van bebouwen, exploitatiekosten, etc. die werden gepubliceerd in 1921.²²² Ze baseerden zich vooral op de verkregen resultaten van de experimentele boerderij te Munama.²²³ Deze brochure gaf goed bruikbare aanwijzingen aan de toekomstige kolonisten en toonde aan dat de praktijk van de Kongolese landbouw een grote voorkennis en de beste voorbereiding vereiste om een exploitatie in Katanga te doen slagen. Belangrijk is om eerst de Belgische methodes en alternatieven te bestuderen om deze dan toe te passen op de speciale agrarische condities van de Kongolese provincie. Deze brochure wijst ook op de kosten van de vestiging van een exploitatie in Katanga en beschrijft de manier waarop, over het algemeen, de terreinen ingedeeld dienden te worden. Daarnaast was er ook een raming van de rendementen die mochten verwacht worden van de exploitaties indien ze in handen kwamen van bekwame landbouwers. Onder deze voorwaarden konden deze agrarische ondernemingen erg winstgevend zijn. De meerderheid van de agrarische kolonisten te Katanga deden dan ook economisch gezien goede zaken.²²⁴

²²² Leplae Edmond, *Une Ferme au Katanga*.

²²³ Leplae Edmond, *La question agricole au Congo Belge. Possibilités et Méthodes de développement. Rapport Présenté au Comité permanent du Congrès Colonial*. Bruxelles, 1924, pp. 17-18.

²²⁴ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 18.

2.5.2. Producten die bedoeld waren voor export.

De landbouw van de kolonie diende echter niet enkel uitgebouwd worden met het oog op de voedselvoorziening van de autochtone en blanke bevolking maar ook de mogelijkheden tot export wilde men benutten.

Wederom maakte Leplae hier een onderscheid tussen cultivaties, teelten en vervaardigingen met betrekking tot de inheemse bevolking en deze toepasbaar op de Europese kolonisten.

Planten die exporteerbare oogsten produceerden kwamen in praktijk erg beperkt voor in de inheemse landbouw, gezien de voorkeur uitging naar gemakkelijke en snel oogstbare producten. Planten die enkele jaren op zich laten wachten voor het produceren van vruchten en in deze jaren grote eisen stellen met betrekking tot zorg, vielen veelal niet in de smaak bij de zwarte bevolking. Daarom ging de voorkeur uit naar planten als katoen, aangevuld met rijst, olie, amandelen, sesamzaad en aardnoten.²²⁵

Ook de Europese kolonisten zorgden in erg beperkte mate voor de productie van exporteerbare producten.

²²⁵ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 18- 19.

2.5.3. Plan Leplae op aanvraag van het *Comité Spécial du Katanga*

Vervolgens volgde de vraag van het *Comité Spécial du Katanga* aan Leplae om een programma op te stellen die gevolgd kon worden ter bevordering van beide takken.

Dit werd geen gemakkelijke opdracht, het kon immers geen uniek programma worden gezien de uitgestrektheid van het gebied waar twee mensenrassen moesten samenwerken met relatief verschillende aspiraties. Dit programma deelde zich op in enkele verschillende maar parallelle nevenprojecten. Vooral na de Eerste Wereldoorlog gingen de Belgische industrie en handel in de kolonie op zoek naar basisproducten en afzetmarkten voor zijn eigen producten. De succesvolle ontdekkingen van nieuwe rijkdommen droegen bij tot meerdere problemen in de landbouw:

- hoe moest de voedselvoorziening van de inheemse populatie verlopen?
- hoe moest de voedselvoorziening van de dichtbevolkte centra verlopen?
- hoe kon het rendement verhoogd worden van de productie van exporteerbare agrarische teelten, die moesten bijdragen tot de basisproducten voor de Belgische industrie?
- hoe moest de vestiging van talrijke Belgische agrarische kolonisten verlopen?

Deze eerste twee problemen werden door de Belgische koloniale wereld gezien als de meest belangrijke, de laatste twee daarentegen primeerden voor de niet- koloniale Belgische wereld. Deze laatste zag in de kolonie een toekomstige leverancier van industriële materies alsook een uitgestrekt open land voor agrarische initiatieven van een jonge generatie.

Elk van deze vier punten verdiende een verschillend agrarische programma. Zo werd dan ook het door Leplae opgestelde programma ingedeeld.

De aanvraag die gedaan werd door het *Comité* bewijst dat het koloniale milieu de nood aan een energieke inspanning om de landbouw te ontwikkelen, erkende. Men was ervan overtuigd dat een geautoriseerde interventie ertoe in staat was duidelijk effect te hebben op deze ontwikkeling.

Om het gewilde resultaat te verkrijgen kon men veel verschillende paden bewandelen, maar Leplae zag slechts één maatregel als essentieel, onmisbaar en van z'n efficiëntie verzekerd: het verplicht cultiveren van een minimale oppervlakte. Evenzo zijn er ook verschillende methodes om de Belgische agrarische kolonisatie te begunstigen, maar zijn

er, volgens Leplae, slechts twee onmisbaar en praktisch voldoende op zichzelf: de welwillendheid van de territoriale dienst en het *landbouwkrediet*.²²⁶

Eén groot probleem stelde zich door het nijpende tekort aan technisch geschoold personeel dat essentieel was voor de brede ontwikkeling van de landbouw en de essentiële industrie.

De vraag met betrekking tot bosbeheer kreeg in tegenstelling tot deze met betrekking tot landbouw geen urgentie toegekend.²²⁷

2.5.3.1. De algemene voedselvoorziening van de inheemse populatie

Leplae en zijn entourage zagen toe op een groot aantal stammen die jaarlijks twee tot drie maanden schaarste kenden. Welke in Katanga algemeen bekend waren als '*mois de la faim*'. In sommige andere streken strekt deze periode zich uit tot over de helft van het jaar, waardoor men ging dolen in de bossen en savannes op zoek naar fruit, wilde grassen en kruiden, insecten, paddenstoelen, etc. om zich te voeden. Op aanvraag van handelaars, hun leiders of blanken met hun karavanen, verkochten de autochtonen veelal nog delen van hun voedselreserves. Wat de escalatie van de schaarste en de honger met zich meebracht wanneer het jaar ongunstig was.²²⁸

Vervolgens was de niet voldoende gevoede populatie minder sterk en minder immuun tegen allerlei ziektes. De filantropen en economen maakten zich ongerust over deze situatie waardoor de overheid besloot hier een oplossing voor te zoeken.

Het verplichten van het cultiveren van een minimum aan grond stelde Leplae als enige efficiënte en noodzakelijke maatregel. Andere maatregelen met oog op lange termijnresultaten onderbouwden deze ene. Binnen vele stammen was er immers aanvankelijk nog minachting tegenover landarbeid. Daarom werd het veelal overgelaten aan de vrouwen, waardoor deze zodanig gereduceerd werd en het een jaarlijkse schaarste aan levensmiddelen logischerwijs tot gevolg had.²²⁹

²²⁶ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 23- 24.

²²⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 24.

²²⁸ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 24-25.

²²⁹ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 25.

Met aansporingen alleen hield Leplae het dus niet voor mogelijk verandering te brengen in dergelijke toestand, die reeds decennialang continu was. Naast het invoeren van deze verplichting werd dit initiatief geassisteerd en ontlast door talrijke andere maatregelen: Een grondige studie van de agrarische condities en het voedseltekort was noodzakelijk om in een nadelige situatie verandering te kunnen brengen²³⁰; Als deze laatste effectief ook het voedseltekort kon aantonen, moest door de territoriale dienst een uitbreiding van de cultivaties bevolen worden, zoals dit gebeurde in 1922 door de Gouverneur Lippens. Het ordonneren alleen bleek niet voldoende, het opvolgen en jaarlijks controleren werd essentieel beschouwd door Leplae²³¹. Het rekruteren van arbeiders, vrouwen en mannen, voor de openbare werken, de mijnactiviteit, de industrie was nuttig en noodzakelijk maar droeg onvermijdelijk bij tot het belemmeren van de agrarische ontwikkeling. Als deze overdreven werden dan verstoorden zij de agrarische vooruitgang: de terugkeer naar het dorp van het aantal mannen die nodig was voor de cultivatie van nieuwe terreinen werd veelal belemmerd waardoor de oogsten van het volgende jaar in gedrang kwamen²³². Het verschaffen van agrarische werktuigen tenslotte vormde de laatste van de vier ondersteunende maatregelen die gezien werden als essentieel om succes te bekomen.²³³ De volgende maatregelen zouden op hetzelfde resultaat mikken en zijn zeker niet negeerbaar ondanks dat de resultaten minder snel bekomen en zichtbaar werden: de dorpen zouden periodiek moeten bezocht worden door agronomen, deze zouden leiders en topfiguren samen roepen om hen onder andere instructies te geven en hen werktuigen en verbeterde zaden te verschaffen; Ook zou er in de nabijheid van elk dorp een proefperceel uitgbaat moeten worden door deze agronoom²³⁴. Er zou een aanvoer moeten komen van reproductieve zaden en dieren, voldoende om de grootte van de teelten te behouden of uit te breiden. Deze zouden moeten verschaft worden aan de inheemse bevolking. De verkoop en aankoop van behaalde surplussen zouden verboden moeten worden.²³⁵ Dit verbod werd in 1912 in Katanga met succes reeds ingevoerd door de vice- gouverneur

²³⁰ Ibidem

²³¹ Leplae Edmond, *op cit.*. 26- 27.

²³² Leplae Edmond, *op cit.*. pp. 27.

²³³ Leplae Edmond, *op cit.*. pp. 27- 28.

²³⁴ Leplae Edmond, *op cit.*. pp. 28-29.

²³⁵ Leplae Edmond, *op cit.*. pp. 29.

Malfeyt²³⁶; Premies uitdelen aan leiders die de landbouw in hun gebied goed ontwikkelden. Dit zou een kleine vorm van competitie voorbrengen die geleid zou worden door de regionale agronoom.²³⁷ Vervolgens zou agrarische onderricht, die toen nog onbestaande was in Belgisch Kongo, in elk district moeten opgericht worden. Deze taak zou aanvankelijk door de het onderwijs van de missies op zich genomen worden.²³⁸ Waar grote dieren overleefd hadden stimuleerden de agronomen het castreren van deze dieren om hen functioneel te maken op de akker voor transport- en ploegdienst; Ook werden de ambachtsmannen instructies gegeven tot het vervaardigen van houten ploegen, omheining, arren en plantboren, etc.²³⁹ Vervolgens zouden er per district scholen voor zonen van leiders opgericht moeten worden. Op kosten van de leider zouden deze er school lopen samen met zijn bediende, deze leerlingen zouden bij hun terugkeer naar de *chefferie* als initiatiefnemer fungeren voor de grote materiële vooruitgang en bovenal voor de algemene agrarische vooruitgang.²⁴⁰ De landelijke basisscholen zouden de leerlingen elementaire hygiënische maatregelen moeten bijbrengen en de gratis verspreiding van kinine²⁴¹, medicatie en injecties zou ook moeten bijdragen aan het verbeteren van de hygiënische omstandigheden.²⁴² Maatregelen met betrekking tot het beschermen van de teelten voor wilde dieren moesten genomen worden, de jachtwetgeving in acht genomen.²⁴³ Tenslotte zouden de kleine inheemse industrieën bevorderd moeten worden, deze zo nuttige factor voor de agricultuur stond immers op punt van verdwijnen.²⁴⁴

²³⁶ ibidem

²³⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 29.

²³⁸ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 29-30.

²³⁹ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 30.

²⁴⁰ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 31.

²⁴¹ Kinine is een krachtig middel en werkt in op de parasite in het bloed. Het is een betrouwbaar middel bij een acute malaria- aanval.

²⁴² Ibidem.

²⁴³ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 32.

²⁴⁴ Ibidem.

2.5.3.2. De voedselvoorziening van de dichtbevolkte urbane of industriële centra.

Belgisch Kongo kwam uit de Eerste Wereldoorlog als een land van grote mijn- en handelsactiviteit, die een massa aan arbeiders en stedelingen diende te voorzien in voedsel, wat voor grote moeilijkheden zorgde voor de autoriteiten, alsook voor de industriëlen. Enorme steden, naar de Centraal- Afrikaanse normen en dichtbevolkte bouwgronden voor een duizendtal mensen ontstonden er immers in weinig vruchtbare of bijna verlaten regio's waar niets kon dienen om zich te voeden. Ook in Elisabethstad kwam men in dergelijke situatie terecht.

In het begin werd steeds voor de gemakkelijkste wijze geopteerd: de buurstammen of zelfs ververwijderde stammen werden door de overheid gevraagd de nieuwe centra van levensmiddelen te voorzien. Hele populaties trokken zo, elke dag opnieuw, op pad om moeizaam grote hoeveelheden mondvoorraad naar de nieuwe stad, mijn of fabriek te brengen. Dit systeem was echter niet vol te houden, één mijn kon voor een immense regio een zaak van vermoeidheid en ondraaglijke ellende veroorzaken. Daarom moest Leplae meer economische methodes uitwerken die deze voedselvoorziening op een betere manier moest doen verlopen.²⁴⁵ In Katanga werd men zo zelfs verplicht terug te vallen op het buitenland, een groot deel van zijn levensmiddelen werden aangekocht in Rhodesië en Zuid- Afrika. Dit vergemakkelijkte de beginfase van de steden en industrieën maar het waren vooral die buurlanden die wisten te profiteren. Het was vanzelfsprekend beter de geëxporteerde kapitalen, bedoeld voor de aankopen, binnen de Kolonie te houden en te herbenutten voor de ontwikkeling van de eigen landbouw.

Om de organisatie en de garantie van de voedselvoorziening van de urbane of industriële centra te beheersen en de Kolonie vanuit dit perspectief onafhankelijk te maken van andere landen, schoof Leplae enkele mogelijkheden naar voor²⁴⁶:

Dit kon op de eerste plaats een taak worden van de inheemse bevolking, hetzij van de inheemse verbruikers zelf, hetzij van de populatie van de nabijgelegen dorpen of deze van de veraf gelegen dorpen.

Voor Leplae leek het absurd om in een Centraal- Afrikaans land, waar de waarde van de grond zo laag was, urbane en industriële centra met een dichte bevolking te installeren

²⁴⁵ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 32- 33;

²⁴⁶ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 32- 33.

zonder deze in de mate van mogelijk te organiseren volgens een zelfbedruipend systeem. Het was immers ontoelaatbaar de publieke diensten en de bevolking van het hinterland volledig te belasten met hard labeur en lange transporten als er ook niet- productieve inwoners zich gesetteld hadden in deze centra. De overheid zou deze laatste categorie dus moeten stimuleren terug te keren naar hun oorspronkelijk milieu, om er in zijn eigen levensonderhoud te voorzien. Wanneer het om een centrum gaat die dichtbevolkt is omwille van een mijnexploitatie, fabriek, plantage of werf van de spoorweg, wilde men deze bevolking ook stimuleren enkele uren per week arbeid te leveren voor het cultiveren van levensmiddelen. Deze voedingsproducten zouden bijgevolg praktisch niets kosten en zouden geen transport vereisen.

Over het algemeen leek het noodzakelijk zoveel mogelijk de kosten van de voedselvoorziening te drukken, waartoe het beperken van transport een essentiële stap was.²⁴⁷ Het installeren van landbouwbedrijven door de industriële ondernemingen zelf leverde het voordeel dat de kwantiteit die diende geproduceerd en getransporteerd te worden, beperkt werd. Het rendement werd verhoogd doordat een leurder, die behoorlijk wat aan levensmiddelen verspilde door zijn zwervend bestaan, niet langer een essentiële rol had.²⁴⁸

Ook de bijdrage die geleverd werd door de populatie van de nabijgelegen dorpen was zwaar geconditioneerd door de transportmogelijkheden. Men zou veel meer kunnen produceren als er niet zoveel energie kroop in het transport van de producten zelf. De aanleg van verharde wegen in de omgeving van het centrum, om in een omtrek van zo'n 20 à 30 kilometer te kunnen bevoorraden, diende snel bevorderd te worden. Men zou ook kunnen gebruik maken van karren en auto's op dergelijke wegen. Dit alles zou moeten bijdragen tot de sneller evolutie van de agrarische productie.²⁴⁹

De transportkwestie werd enkel nog belangrijker naarmate de aanvoer van levensmiddelen naar de urbane of industriële centra vanuit verdere regio's gebeurde. Dit transport moest goedkoop worden. Dit werd mogelijk door de aanleg van spoorwegen, maar het was het gebruik van de waterlopen die de meeste economische optie aanbood. Deze transportwijze diende rationeel georganiseerd te worden en het gewicht die te transporteren was moest zoveel mogelijk ingeperkt worden door het verwerken van de oogsten op de plaats van

²⁴⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 34.

²⁴⁸ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 35.

²⁴⁹ *Ibidem*.

productie. Zo werd maniok bijvoorbeeld getransformeerd tot meel, eerder dan deze te transporteren onder de vorm van *chikwangué*.²⁵⁰

Op een tweede plaats waren er de Europeanen om Kongo onafhankelijk te maken van andere landen op gebied van voedselvoorziening. De mijnregio van Katanga vormde een uitzondering op de rest van Kongo gezien er daar reeds snel enkele boerderijen van blanke kolonisten uit de grond rezen, met als doel voor ogen het cultiveren van de gronden en telen van essentiële levensmiddelen.²⁵¹ Men kon er spreken van een winstgevende landbouwvorm gezien ze goed beheerd werd en gesitueerd was. Men beschikte er over vruchtbare gronden en lag dichtbij een reguliere afzetmarkt. Om het vestigen van boerderijen in de nabijheid van urbane centra of mijngebieden, met het oog op de productie van mondvoorraad, te stimuleren zag Leplae het als essentieel om de agrarische en economische condities van de regio te bestuderen. Katanga diende hier als een voorbeeld voor de rest van de kolonie gezien deze op gebied van landbouw al relatief goed geprospecteerd was. Daarnaast was het reserveren van vruchtbare gronden, voor blanke kolonisten in de nabijheid van de dichtbevolkte centra, volgens Leplae strategisch goed.²⁵² Leplae geloofde erin dat deze een hoger rendement zouden behalen dan de autochtonen met hun gewassen.²⁵³ Voor deze kolonisten diende er ook een landbouwkrediet ter beschikking gesteld te worden om hen warm te maken zich te vestigen in Kongo, met zijn gunstige klimaat.²⁵⁴ (Leplaes gebruik van een idealiserend jargon is hier opvallend.)

De aanpak van deze blanken was erg kapitaaleisend: men ging er immers exploiteren en diende verder op te draaien voor het betalen en voeden van zijn werkkrachten, woningbouw, het aankopen van machines, zaden, chemische meststoffen en reproductieve dieren, etc. Leplae zag het dan ook als vanzelfsprekend om de invoer van deze benodigdheden, voor de opbouw van de boerderijen, vrij te stellen van invoerrechten en te onderwerpen aan een minimum van transportkosten. Het was de staat die dergelijk regime

²⁵⁰ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 36.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Zie bijlage n° 26

²⁵³ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 37.

²⁵⁴ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 38.

moest vestigen, enkel zij kon onderhandelen met maritieme, waterloop- en spoorwegmaatschappijen tot gunstige tarieven.²⁵⁵ Om deze nieuwe boerderijen vervolgens te exploiteren kon het ook een belangrijk ruggesteun zijn, moest de *Service Agricole* bereid zijn de aankoop van alle essentiële hulpmiddelen te begunstigen zoals dat reeds in Katanga van start ging na de Eerste Wereldoorlog.²⁵⁶ Naast al deze materiële benodigdheden was er ook nood aan een gegeven aantal inheemse arbeiders om de agrarische exploitatie mogelijk te maken. Leplae zag het als een delicaat puntje maar wel als noodzakelijk dat territoriale ambtenaren de blanke kolonisten zouden helpen in het rekruteren van deze werkkrachten. Zoals ze altijd al deden om de nood aan mankracht voor de mijnen in te vullen.²⁵⁷ Vervolgens deden de landbouwers, die net uit België aankwamen, er best aan zich te informeren bij een plaatselijke en ervaren agronoom, die goed op de hoogte zou moeten zijn van de plaatselijke condities. De functie van de overheid hier was het financieren van de kosten die er kwamen voor de experimenten, terreinstudies en het introduceren van verschillende planten en diersoorten. Alweer fungeert Katanga als voorbeeld voor andere Kongolese regio's met zijn boerderij *Munama*.²⁵⁸

Tenslotte kreeg ook de kwestie van transportkosten hier een centraal plaatsje. Deze was echter gemakkelijker op te lossen dan binnen de inheemse agricultuur, gezien deze kolonisten steeds hun gronden strategisch kozen met oog voor de transportmogelijkheden en alsook omdat deze zich van verschillende transportmogelijkheden konden voorzien.²⁵⁹

²⁵⁵ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 39.

²⁵⁶ *Ibidem*.

²⁵⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 38.

²⁵⁸ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 39- 40.

²⁵⁹ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 40- 41.

2.5.3.3. De productie van plantaardige grondstoffen voor de Belgische industrie.

Aanvankelijk exporteerde Belgisch Kongo praktisch niets van vegetale grondstoffen buiten palm- en kopalproducten. Export van katoen, rubber, cacao en koffie waren erg beperkt en wisten enkel te voldoen aan de noden van één enkele fabriek. Deze inheemse productie beïnvloedde dan ook maar in erg beperkte mate de Belgische industrie en handel. Dit schrok de blanken met kapitaal af om te investeren, het waren vooral de nadelige condities die de aandacht wisten te trekken: de grote transportkosten, de afwezigheid van werkkraachtgarantie, de onzekerheid wat betrof het succes en het rendement van de Kongolese tropische producten.²⁶⁰

Deze situatie nam vanaf Wereldoorlog I een voorspoedige wending. De Afrikaanse landbouw werd gedwongen haar productie te heroriënteren ten dienste van de mijnexploitatie en van de exportgewassen.²⁶¹ De Belgische koloniale wereld begreep dat nieuwe tijden om nieuwe methodes schreeuwden. De oorspronkelijke ongunstige factoren op de plantages ondergingen veranderingen waarop voorheen nooit voldoende werd aangedrongen: de transformatie van het systeem van watertransport, het achterwege laten van enkele vooroordelen van het bestuur en de verkregen resultaten in de experimentele boerderijen van de staat werden toegepast bij de nieuwe aanpak van belangrijke plantages. Leplae veegde de twijfels, betreffende de gunstigheid van het Kongolese milieu omwille van de regenval, de zanderige natuur van vele gronden, het tekort aan arbeidskrachten, agrarische competentie van de populatie, de duur en kost van het transport etc., van tafel. Een exploitatie van boerderijen in samenwerking met de autochtone bevolking beschreef hij als veelbelovend voor de toekomst.²⁶² Natuurlijk dienen de geografische en klimatologische condities in rekening gebracht te worden, maar deze obstakels kunnen, volgens de verkregen resultaten van de experimentele plantages, omgekeerd worden en de gebreken van het klimaat en de bodem kunnen gecompenseerd worden. Zo is er het grote voordeel van de aanwezigheid van grote rivieren die goedkope transportmogelijkheden konden aanbieden en zelfs de aanleg van de spoorwegen droegen hiertoe bij. Daarnaast

²⁶⁰ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 41.

²⁶¹ Buelens Frans, *Congo 1885- 1960, Een financieel- economische geschiedenis*. Berchem, EPO, 2007, pp. 265.

²⁶² Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 41- 42.

lagen de salarissen van de Kongolese arbeidskrachten lager dan in de meeste kolonies. De huur- of koopprijzen van de gronden in Kongo volgden dezelfde trend.²⁶³

De bevordering van de productie gericht op export is niet enkel van toepassing voor de door Europeanen opgerichte plantages maar ook voor de inheemse dorpen. Dus ook hier werd het programma tot verbetering van Leplae opgesplitst in twee onderdelen: de ene voor de exportgewassen in de dorpen en de andere voor het begunstigen van plantages van de Belgen.²⁶⁴

Het eerstgenoemde programma werd gedeeltelijk opgevangen door de oogst en pluk van de producten die er op een natuurlijke wijze al groeiden. Aanvankelijk kon deze exploitatie enkel onder vorm van kopal- en palmproducten een grote bijdrage leveren aan Belgisch Kongo maar na verloop van tijd leek het alsof elk actief district wel wist te slagen in het op poten zetten van een stevige productie van katoen, koffie, olie en palmpitten. Dit grote gemak en de snelle evolutie van de productie werd echter wat tegengehouden door de extra maatregelen die nodig waren om over te gaan tot export. Dit behoefde echter een volledige organisatie, het beschikbaar stellen van voldoende personeel en natuurlijk grote financiële middelen. Dit alles naast het essentiële punt dat de autochtone bevolking aangespoord moest worden de betreffende planten te cultiveren.²⁶⁵

Dit beoogde men te verkrijgen door een propaganda- politiek te lanceren: aan de hand van enquêtes die reeds begane fouten konden signaleren met het doel deze in de toekomst te vermijden; gespecialiseerde agronomen, geassisteerd door voldoende autochtonen, te betrekken; alle middelen tot propaganda grijpen om de inheemse agricultuur te exploiteren, om deze te kunnen verruimen tot de cultivatie van industriële gewassen – door uitdeling granen en werktuigen, regelmatige visitaties, markten, transport, opkoopgarantie, agrarische educatie en garantie minimumprijzen -; beschermen van oogsten door de constructie van opslagplaatsen of magazijnen dicht bij de marktplaatsen of plaats van inschepping; vestigen van fabrieken die noodzakelijke verwerking van de producten mogelijk maken; laten doorgaan van markten waar de boer zijn producten kwijt kan aan handelaars/ exporteurs.²⁶⁶

²⁶³ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 42- 43.

²⁶⁴ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 44.

²⁶⁵ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 45- 47.

²⁶⁶ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 47- 50.

Het tweede programma, ter begunstiging van de cultivatie van de industriële grondstoffen door de Belgen, zorgde voor de verrijking van de kolonie, de autochtone bevolking en de kolonisten. De staatsinterventie blijkt hierbinnen erg belangrijk tot zelfs onmisbaar, zeker wanneer het de tussenkomst betreft van een nieuwe kolonisator zoals België. Gezien deze moest beginnen met het grote publiek kennis te laten nemen met de grote economische toekomst van de plantages en ook diende een onweerlegbare demonstratie te geven in de kolonie zelf. Wat in Katanga en in een beperkte mate in de andere Kongolese regio's, gebeurde aan de hand van de experimentele plantages en de publicatie van de bekomen resultaten.²⁶⁷ Het bevorderen van dit programma ging van start in het moederland zelf. Door propaganda van de agrarische mogelijkheden van de kolonie aan universiteiten; educatie met betrekking tot koloniale landbouw leverde gespecialiseerde agronomen af of zorgde voor meer aandacht voor de economische vragen; het wijzen op de gezonde levensomstandigheden en hygiëne van Kongo.²⁶⁸

Daarnaast waren verschillende maatregelen nodig om de ontwikkeling van de landbouw op de plantages teweeg te brengen en bij te staan. Zoals: nieuwe kwekers stage te laten lopen in de experimentele stations; het verkrijgen van ervaren agronomen door de studie van buitenlandse kolonies; het oprichten door de staat van de experimentele plantages; concessie van de meest vruchtbare gronden; rekrutering van arbeidskrachten; zwarte werkbazen en instructeurs, gezien het blanke personeel duurder was; het vestigen van goedkoop transport.²⁶⁹

2.5.3.4. Kolonisatie en vestiging van talrijke Belgische agrarische kolonisten.

Kongo bleek een onuitputtelijke bron aan grondstoffen, agrarische en minerale producten. De Wereldoorlogen gaven op een aangrijpende manier de enorme belangrijkheid van deze latente bronnen van de tropische gronden weer. Alle geciviliseerde volkeren zagen hulp in deze grote reserves van grondstoffen. Niets hield de continue zoektocht en exploitatie van deze rijkdommen tegen. Een steeds groter wordende golf van commerciële, agrarische en

²⁶⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 53.

²⁶⁸ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 53- 54.

²⁶⁹ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 55- 63.

industriële onderzoeken door buitenlanders werd opgevolgd door een groeiende vraag naar gronden voor mijnconcessies en andere.²⁷⁰

Voor elke natie die kolonies bezat op lange afstand was de rol die de agrarische kolonisten op zich namen essentieel, men deed dan ook de inspanning om er zoveel mogelijk aan te trekken. Deze kolonisten vestigden zich immers meestal definitief of zeker voor een lange periode en investeerden hun kapitaal aan deze koloniale gronden. Snel wisten ze zichzelf te voorzien maar ook de voorziening van andere klassen van de populatie volgde snel. Daarnaast maakten ze ook een stabiele export mogelijk. Leplae omschreef hen als een actieve, onafhankelijke, initiatiefnemende, gezonde en rijke bevolgingsklasse.²⁷¹

De geografische en klimatologische condities van de kolonie zorgden ervoor dat er twee groepen van agrarische kolonisten te onderscheiden waren. De eerste groep vestigde zich in de warme, equatoriale regio's waar men zich plantages voor rubber, cacao, sisal, etc. aanlegde. Terwijl de tweede groep koos voor een gematigder klimaat, die te situeren is in het oosten en zuiden van de kolonie, zoals in Elisabethstad en zijn omgeving. De tropische kolonie met toch een voldoende gematigd klimaat bood de kans aan duizenden kwekers en landbouwers er zich met succes te vestigen op de uitgestrekte, bewoonbare gebieden in het hart van Centraal- Afrika.

Dit alles kon echter alleen bereikt worden door een stabiele en goed onderbouwde tussenkomst van de staat die tal van maatregelen diende te nemen voor het aantrekken en assisteren van deze agrarische kolonisten. Deze staatsinterventie was noodzakelijk gezien vele waarschijnlijke kolonisten op voorhand afgeschrikt werden door de hoge kosten die eraan vasthingen. De staat werd er toe verplicht te helpen en organiseren van de kolonisatie, die aanvankelijk erg duur was maar vervolgens erg veel opbracht.²⁷² Zo moest België of de opgerichte maatschappijen zich erg genereus opstellen om de reis vanuit Europa naar de kolonie te vergemakkelijken. Ook ter plaatste moest men de kolonisten gratis transport kunnen aanbieden en hen voorzien van goede raad en indicaties voor belangrijke keuzes die dienden gemaakt te worden met betrekking tot hun vestiging. Deze

²⁷⁰ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 103.

²⁷¹ *Ibidem.*

²⁷² Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 105- 107;

raad kon enkel gegeven worden op basis van een degelijke inspectie en studie van het desbetreffende terrein door competente en plichtsgetrouwe agronomen.²⁷³

Men kon er volgens Leplae ook vanuit gaan dat de agrarische kolonisten bij aankomst niet rijk waren. Men vestigde zich immers, in een ver verwijderde kolonie, maar met één reden: de hoop zich er te verrijken op een snellere en zekerdere manier dan in het vaderland.²⁷⁴ België zag zich er dus toe genoopt, indien deze gemeend verlangde veel kolonisten aan te trekken, absoluut efficiënte en veelzijdige maatregelen te nemen die alsook spaarzaam waren voor de kolonisten. Deze zouden de onzekerheden en de zorgen alsook het lijden, die aanvankelijk veelal vast gesteld werd, van de debuterende Belgische landbouwers moeten beperken. Dit werd voor België een dure aangelegenheid, zeker wanneer er na al deze inspanningen toch nog veel kolonisten na enige tijd bleken terug te keren naar het vaderland.

Mede hierdoor werd men extra waakzaam over de selectieprocedure tot het aantrekken van competente en ervaren mensen.²⁷⁵

²⁷³ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 108.

²⁷⁴ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 108.

²⁷⁵ *Ibidem.*

2.5.4. De organisatie van de technische dienst voor land- en bosbouw.

Elke kolonie had nood aan een agrarische, technische dienst die instond voor het bestuderen van de landbouwcondities van het desbetreffende land. Dit gebeurde op basis van studies en ervaringen en bracht een agrarische propaganda met zich mee tegenover de autochtone bevolking en de blanke kolonisten. De agrarische dienst werd in 1910- 1911 georganiseerd in Kongo en werd geleid door de directeur van de landbouw samen met de Gouverneur. Deze dienst valt uiteen in twee groepen ambtenaren: namelijk zij die aan het werk waren in de kolonie zelf en een tweede groep, weliswaar een erg beperkte, die vasthing aan het Ministerie van Koloniën te Brussel.²⁷⁶

Deze eerst vernoemde groep wijdde zich toe aan het propageren van de landbouw in de verschillende districten en het bestuderen en beproeven ervan in functie van de wetenschap en de economie.²⁷⁷ Ook het beschermen van de Kongolese bossen en wouden viel onder de missie van deze agrarische dienst. Maar alle ondersteuning van de kolonie werd echter geabsorbeerd door de grote publieke werken, wat hoofdzakelijk de aanleg van spoorwegen en werken aan de waterwegen behelsde, die dan ook de hoeksteen vormde voor alle agrarische- en bosexploitaties.²⁷⁸

Opvallend was ook dat men de ontwikkeling van de landbouw als veel urgenter beschouwde dan de studie en regelgeving met betrekking tot bossen en wouden. Men had al een tekort aan geëngageerde agronomen die nodig waren voor het uitbreiden van de landbouw, waardoor de boskwestie al snel op de achtergrond werd gedrongen. Voor de streek van Katanga was de situatie nog net wat beter, zo leidde Minister *Renkin*²⁷⁹ in 1918- 1919 de organisatie van een speciale missie betreffende bosbouw. *Vermoesen C.*, dokter in de plantkunde, verbleef lange tijd in India en Belgisch Kongo en werd belast met het opstellen van een praktisch handboek aangaande de bossen van Katanga. Deze werd bijgestaan door een tekenaar die zorgde voor de gekleurde illustraties van dit handboek.²⁸⁰

²⁷⁶ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 111- 112.

²⁷⁷ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 112- 113.

²⁷⁸ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 126.

²⁷⁹ Jules Renkin was Minister van Koloniën van 1908 en 1918.

²⁸⁰ Vermoesen C., *Manuel des essences forestières du Congo Belge*. Bruxelles, Ministère des Colonies, 1923, 289p.

Het was Minister Franck²⁸¹ die het nodige kapitaal toewees voor deze publicatie en bewees op deze manier een grote dienst aan de bosexploitaties.²⁸²

Verder was ook de zorg aangaande irrigatie een programmapunt van deze agrarische dienst. Voor Katanga was dit een essentieel punt tijdens het droogseizoen. Een burgerlijk ingenieur werd, door de Minister van Koloniën Renkin, in dienst geplaatst voor de agrarische dienst om de verschillende toepassingen van hydrolica te bestuderen. Deze begaf zich in 1912 naar Kongo om er de agrarische condities van Zuid- Katanga te bestuderen, met zijn achtergrondkennis van de Zuid- Afrikaanse irrigatie.²⁸³

De tweede groep vertegenwoordigde dus deze agrarische dienst in het centrale bestuur van Brussel, zoals alle andere koloniale diensten. Deze was ondermeer verantwoordelijk voor de publicatie van het *Bulletin Agricole du Congo Belge*²⁸⁴ en de import van nieuwe planten, granen, enzovoort, afkomstig uit de koloniale tuin te Laken.

²⁸¹ Louis Franck volgde Renkin op en was Minister van Koloniën van 1918 tot 1924.

²⁸² Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 126.

²⁸³ Leplae Edmond, *op cit.*, pp. 129.

²⁸⁴ Bulletin agricole du Congo belge, Bruxelles, Ministère des colonies.

2.5.5. Evaluatie ‘Programme de petite colonisation européenne’ door het Comité Special du Katanga.

In 1909, om aan de wens van de koloniale regering te voldoen, bevorderde het *Comité Special du Katanga* het creëren van een organisme ter bevordering van de kolonisatie, namelijk ‘*La Société Foncière, Agricole et Pastorale du Katanga*’. Het doel van dit organisme was het zoeken van geschikte terreinen in Katanga voor Europese occupatie, ervaring opdoen op gebied van agricultuur en veeteelt en het vestigen van kolonisten. Om dit programma te kunnen realiseren werd de CSK een concessie toegekend over een gebied van ongeveer 75000 hectare, waarvan minstens de helft bestemd was voor de vestiging van Belgische kolonisten. *La Société* verkrijgt hiervan zo’n 30 000 ha, verdeeld in negen blokken waarbinnen de *boerderijen van de Etoile en Snelleghem* gecreëerd werden.²⁸⁵

Het beschikbare gestelde kapitaal van de CSK werd door dit programma geweldig rap geabsorbeerd waardoor het onmogelijk leek het doel te realiseren. Men moest zijn kudde en installaties overlaten aan de Kolonie en afzien van de terreinen. De regering besliste echter de uitvoering van het kolonisatieprogramma van de *Société* voort te zetten. Men wilde landbouwdorpen creëren bevolkt met Europeanen en omgeven door uitgestrekte akkerlanden.²⁸⁶

De eerste inspanningen van de massieve kolonisatie mislukten. De meeste Belgische kolonisten kwamen er immers ook aan zonder enige voorbereiding en er was niets voorzien voor hen te ontvangen. Jammergenoeg keerden hierdoor velen terug naar hun vaderland. Wanneer achter Wereldoorlog I de ontwikkeling van de mijnen en metaalindustrie zich begon uit te breiden, ontstond er ook een agrarische markt. Kolonisten gingen zich hoofdzakelijk vestigen rondom Elisabethstad die tot dan toe voor zijn voedselvoorziening grotendeels afhankelijk was van het buitenland. Het kolonisatieprobleem manifesteerde zich in de productie van noodzakelijke voedingsmiddelen voor de industriële populatie. Hiervoor werkte het CSK een programma uit in samenwerking met de koloniale overheid.

²⁸⁵ Zie bijlage n° 25

²⁸⁶ Afrika- Archief, Régime Foncier, 43A, n° 4597, Annexe I, pp. 1.

In 1920 richtte het *Comité ‘ Le syndicat Foncier du Katanga’* op, deze moest het permanent vestigen van Belgen stimuleren en definitieve constructies voorzien voor het logement van de Europeanen. In 1923 zou het CSK, op aanvraag van Minister Franck, door middel van een enquête de toenmalige situatie van de agrarische exploitaties controleren. Zo kwam men tot de vaststelling dat van de 20 000 hectare, die men rondom Elisabethstad verkocht en verhuurd had, slechts 1400 hectare geëxploiteerd werd: 1150 hectare was beschikbaar voor landbouw, 370 hectare werd ontbost en 400 hectare werd summier gecultiveerd. Het verlies dat men deed door deze immobiliteit werd geraamd op ongeveer 7 miljoen Belgische Frank²⁸⁷. Uit deze enquête bleek de agrarische onbekwaamheid en het ontbreken aan hulpmiddelen van een groot deel van de kolonisten, alsook de concurrentie van de inheemse producenten.²⁸⁸

Deze bevindingen zorgden voor het aanpassen van de kolonisatie aan de nieuwe omstandigheden. Men besloot zich te gaan oriënteren op het produceren van wat niet door de inheemse bevolking voortgebracht werd, zoals eerste klasse groenten, boter, kaas, etc. Het *Comité* bevorderde op deze manier het vestigen van gemengde boerderijen in de nabijheid van het industriële centrum.

De experimentele exploitatie van deze gemengde boerderijen veroorzaakte opnieuw vele teleurstellingen en gaf de aanzet voor het creëren van een experimenteel organisme voor het onderzoeken en methodiek ontwikkelen van de beste omstandigheden voor agrarische productie. De producenten werden er begeleid op alle gebieden door technici van de Staat en van privé- ondernemingen. Werkelijk alle agrarische exploitaties gingen te rade bij technici. Deze observaties wezen erop dat het niet aangewezen was competente organisaties, die in staat waren om de kolonisten te begeleiden, af te schaffen en deze boeren op zichzelf te laten werken.

Dit vormde redenen genoeg voor het CSK om een experimentele boerderij op te richten waar men onder andere een snelle oplossing vond voor het probleem die er was om te beschikken over voldoende melk. Deze werd geïnstalleerd op zo'n tien kilometer van het centrum van Elisabethstad en kreeg de naam '*Ferme Hubert Droogmans*'²⁸⁹ Men zou er

²⁸⁷ Dit is ongeveer 175000 euro.

²⁸⁸ Afrika- Archief, Régime Foncier, 43A, n° 4597, Annexe I, pp. 2-3.

²⁸⁹ - Genoemd naar Hubert Droogmans, die van 1900 tot 1929 voorzitter was van het Comité Spécial du Katanga.

- Zie bijlages: kaart (189) 3A

melkvee gaan kweken afstammend van geselecteerde gezonde voorouders die reeds geacclimatiseerd waren aan het land. De kroost hiervan zou men afstaan aan de kolonisten. Na één jaar was de CSK in staat jaarlijks ongeveer zestig melkkoeien van de beste kwaliteit af te leveren.²⁹⁰ Daarnaast had men nog steeds de keuze melkkoeien vanuit Zuid- Afrika te importeren of inheemse melkkoeien aan te kopen. Al snel leek men toch met de gekweekte koeien van de kolonisten de maximale hoeveelheid melk te produceren met een minimum aan koeien.

Verder stelde men er ondermeer ook de beste drainage- en irrigatiemethodes op punt.²⁹¹

De melkindustrie steunde op de hierboven geciteerde, gespecialiseerde melkveestapel maar ook op de verwerking van melk tot boter en andere producten. Daarom installeerde het CSK in 1930 in Elisabethstad een gemechaniseerde melkerij. Dankzij het pasteuriseren kwam er verse melk en zuivelproducten op de markt.²⁹²

Ook verloor men de wetenschappelijke kant van het programma niet uit het oog en daarom creëerde men in 1923 een dierenarts- laboratorium. Deze dienst hield ondermeer toezicht op en verzorgde de veestapel van *'La Ferme Hubert Droogmans'*²⁹³, alsook het vee van de kolonisten. Men was alsook bezig met de kwaliteitscontrole van de melk, het ontwikkelen van vaccins en het samenstellen van een herbarium en een lijst van giftige planten etc.²⁹⁴

²⁹⁰ Afrika- Archief, Régime Foncier, 43A, n° 4597, Annexe I, pp. 4.

²⁹¹ Afrika- Archief, Régime Foncier, 43A, n° 4597, Annexe I, pp. 5.

²⁹² Afrika- Archief, Régime Foncier, 43A, n° 4597, Annexe II, pp. 4.

²⁹³ Zie bijlage n° 24

²⁹⁴ Afrika- Archief, Régime Foncier, 43A, n° 4597, Annexe I, pp. 6.

2.6. Bosbouw

Volgens de botanica had de streek waar Elisabethstad ontstond aanvankelijk een vegetatieve bedekking die als dichtbegroeid bos bestempeld mag worden. Enkele eeuwen terug werd de evolutie ingezet naar een bostype die opener was: deze werd gekenmerkt door bomen van vijftien tot twintig meter hoogte, met licht gebladerte waardoor de kruinen alsnog veel licht doorlieten. Dit bostype moest op zijn beurt plaats maken voor een boomsavanne, of zelfs een grassavanne. Dit is te wijten aan de excessieve exploitatie van het bos door de mens voor het vervaardigen van houtskool alsook aan de jaarlijkse bosbranden die deze regio teisterden.²⁹⁵

Na de koloniale overheersing diende zich men al een vijftigtal kilometer te verplaatsen van Elisabethstad om een flard van de vegetatie te observeren die aan het begin van de twintigste eeuw de streek nog bedekte.²⁹⁶

2.6.1. Het Arboretum de l' Étoile.

Het *Arboretum*²⁹⁷ van de *Etoile* werd in 1923 gecreëerd in de nabijheid van Elisabethstad op initiatief van de *Service forestier du Comité Spécial du Katanga*. Het was Gaston Delevoy, directeur van het bosonderzoekstation van Groenendael, die het CSK adviseerde op gebied van bosbouw, die de vestiging en uitbouw hiervan voorstelde bij zijn terugkomst van zijn eerste missie in Katanga en Zuid- Afrika in 1921. Het werd het allereerste arboretum van Kongo. Vanaf 1946 kwam het beheer ervan in handen van het *Institut national pour l' Etude agronomique du Congo belge* (INEAC).²⁹⁸

²⁹⁵ De branden doorkruisen de vegetatie in de tweede helft van het droogseizoen, globaal gezien na 30 juni.

²⁹⁶ Leblanc Michel et Malaisse François, *op cit.*, pp.70- 71.

²⁹⁷ Een arboretum is een bomenverzameling in een grote tuin of park. Zo'n levende verzameling bomen (en struiken) kan zijn aangelegd met een zuiver esthetisch doel, en/of met het doel om kennis en materiaal te vergaren voor de bosbouw of boomkwekerijen, en/ of met het doel om een zuiver wetenschappelijke collectie te vormen, en/ of met een educatief doel.

²⁹⁸ Schmitz A. en Misson A., *Catalogue de l' Arboretum de l' Etoile. Elisabethville (Congo Belge)*. Bruxelles, Comité Spécial du Katanga, 1959, pp. 3.

Het arboretum is te situeren in het noordoosten van Elisabethstad, halverwege de afstand naar de *Etoile du Congo*, het eerste belangrijke mijncentra van Haut- Katanga.

Vanaf het moment dat deze mijn in exploitatie gebracht werd, leek het noodzakelijk te voorzien in een intensieve productie van hout in de nabijheid van de consumptiecentra die niet achterbleven met zich te ontwikkelen. Het natuurlijke woud groeide echter erg beperkt en traag aan.

De vrees die er bestond voor de volledige ontbossing rondom de stad en de mijnen werd echter vermeden gezien de relatief snelle elektrificatie van de regio, welke gerealiseerd kon worden dankzij de enorme hydro- energetische bronnen en blootliggende type mijn die geëxploiteerd diende te worden. Enkel één mijn, namelijk die van Kipushi, lag ondergronds.²⁹⁹ Desalniettemin daalde de beschikbare hoeveelheid hout in de nabijheid van de mijn- en urbane centra zienderogen. Het waren veelal ook de schrale, arme bossen die overbleven. Het kappen van bossen gebeurde dus steeds op grotere afstanden wat een stijging van de transportprijzen veroorzaakte voor producten die veelal van mindere kwaliteit werden. Men werd er hierdoor ook toe verplicht een alternatieve brandstof, met een groter verwarmend vermogen, te gaan zoeken om de inheemse populatie van de werkkampen en centres extra- coutumiers te kunnen voorzien.

²⁹⁹ Schmitz A. en Misson A., *op cit.*, pp. 4- 5.

3. Infrastructuur

De infrastructurele uitbouw van Kongo was nodig om de rijkdommen van het land te kunnen ontginnen. Dit behelsde de ontginning van de tropische producten en later de mijnbouwproducten.

Essentieel om deze exploitatie te kunnen opstarten was het uitbouwen van een geschikte transportinfrastructuur. De vraag rees dan ook snel hoe men de mijnbouwproducten naar de zeehavens en verder naar Europa zou verscheppen. Zijn ligging, duizenden kilometers verwijderd van de havensteden, was beslist niet ideaal. Temeer transport over water alleen ook niet mogelijk was, desondanks het feit dat in dit land de natuurlijke waterwegen dienden als de belangrijkste verbindingroutes. De enkele spoorwegen die in de omliggende landen wel al voorhanden waren naderden de grens met de Katangese provincie. Zo waren er de twee spoorlijnen die respectievelijk vanuit Beira en Kaapstad tot aan Broken Hill in Rhodesië liepen en een derde die het Tanganyikameer (Kigoma) met Dar- Es- Salaam verbond.³⁰⁰ Het verbinden van Katanga met deze lijnen en de aanleg van andere sporen waar nodig en indien financieel haalbaar vormde een belangrijke fase in de transportinfrastructuurskwestie.³⁰¹

Om deze grote werken mogelijk te maken moest er op zoek gegaan worden naar private maatschappijen die voldoende interesse toonden om hun kapitaal te investeren voor een risicovolle lange termijn. Verschillenden werden door de koloniale machthebbers over de streep getrokken door middel van royale garanties en concessies, die echter wel een zware hypotheek legden op de toekomst van de kolonie.³⁰²

Zoals hoger reeds uit de doeken gedaan werd, was Elisabethstad niet gedetermineerd door de ideale condities om de rol te verwerven van administratief centrum, maar gezien de economische belangrijkheid die deze verkreeg, behield deze ook zijn stedelijke functies waarvoor in het begin geïnvesteerd werd gezien deze de eerste hoog- Katangese stad was. Daarmee verbonden, werden in deze Katangese hoofdstad alle provinciële en administratieve en juridische diensten geïnstalleerd wat een aangroei van beambten en de

³⁰⁰ Zie kaartmateriaal.

³⁰¹ Buelens Frans, *op cit.* pp. 180.

³⁰² Buelens Frans, *op cit.* pp. 58.

bevolking in het algemeen met zich meebracht. Dit op zijn beurt eiste dan een aangepaste en uitgebreide infrastructuur. Ook verschillende religieuze geloofsgemeenschappen kozen Elisabethstad als ideale uitvalsbasis.³⁰³

³⁰³ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 95- 97.

3.1. Ten tijde van Kongo Vrijstaat en de eerste jaren na de overgang.

3.1.1. Spoorwegennetwerk

Naast de mogelijkheid tot aansluiting van de Katangese provincie op de bestaande spoorlijnen van de buurlanden werden nog enkele andere opties in overweging genomen om het transportinfrastructuurprobleem zo snel mogelijk van de baan te krijgen. Zo dacht men er aan een spoorweg te trekken van Katanga naar de Atlantische kust via Angola (wat later de Benguelaspoorlijn zou worden). Een andere mogelijkheid was een spoorlijn vanuit Katanga naar Léopoldstad van waaruit dan Matadi bereikt kon worden; Tenslotte kon voor de transportroute van de Congostroom geopteerd worden door de onbevaarbare stukken aan te vullen met spoorwegen zodat via een grote boog over Stanleystad Léopoldstad bereikt kon worden.

Verschillende factoren hielpen beslissen over deze waarschijnlijke projecten: zo was er de dringende nood om op korte termijn over een verbinding te beschikken, maar er was ook een nationalistische reflex die ervoor pleitte de spoorlijn volledig op Kongolees grondgebied te laten lopen wat zou bijdragen aan de strategische overwegingen van economische, politieke en militaire aard. In ieder geval was het duidelijk dat er een spoorwegaansluiting diende te komen indien men de exploitatie van Katanga wilde zien van de grond komen.³⁰⁴

Het waren enkele grote spoorwegmaatschappijen, naast een aantal particuliere bedrijven die ook actief waren in andere sectoren, die de optimale aansluiting op een groter netwerk zouden gaan realiseren. Zo zijn de *Forminière*³⁰⁵, *Géomines*³⁰⁶ en *Sogefor*³⁰⁷ het vermelden waard. Hun werk was echter aanvullend van aard bij de grote spoorwegmastodonten die gekenmerkt werden door bijzonder ingewikkelde financieringsconstructies.

³⁰⁴ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 180.

³⁰⁵ Deze had een spoorlijn op de Kasai rechteroever: van Makumbi naar Charlesville, het huidige Djokopunda = 67 kilometer.

³⁰⁶ Deze had een spoorlijn op de rechteroever van Lualaba: van Mayumba naar Manono = 55 kilometer

³⁰⁷ Deze had een vertakking van de *Chemin de Fer du Katanga* te Luambo naar Mwadinguscha op de Lufira = 65 kilometer.

Zo ontstond in 1889 de *Compagnie du Chemin de Fer du Congo* en zo ook de oudste spoorwegmaatschappij. Deze nam een cruciale positie in het transport in en moest voor een onmiddellijke oplossing gaan zorgen. Dit hield in dat er een aansluiting kwam met het Britse spoorweganet in Rhodesië die de sleutel was tot verdere verbindingen met Beira en Kaapstad. Daarnaast zou het ook hun opzet worden Katanga te verbinden met de rest van Kongo.³⁰⁸ Deze privé-maatschappij moest trachten rendabel te zijn, maar de eerste decennia leidde dit tot erg hoge tarieven, tegen de verwachtingen in van de beleidsvoerders. De staat had echter geen macht om tussenbeide te komen in de tariefbepaling wat vervolgens spanningen met zich meebracht door de behoefte aan lagere tarieven voor de rest van de economie en de hoop opdat het bedrijf rendabel zou zijn en blijven.³⁰⁹

In 1902 werd dan de *Compagnie du Chemin de Fer du Katanga* (CFK) opgericht die de opdracht kreeg de verbinding te maken tussen zuidelijk Katanga en de *Lualaba*- rivier, ter hoogte van Bukama.³¹⁰ Alsook in datzelfde jaar werd een tweede maatschappij gesticht, de *Chemins de Fer du Congo Supérieur aux Grands Lacs Africains* (CFL), die de verbinding van Noordoost- Congo met de Nijl en het Tanganyikameer zowel als met Katanga op haar ambitieus programma had staan. Dit geheel werd in 1906 nog aangevuld door een derde spoorwegmaatschappij, de *Compagnie du Chemin de Fer du Bas- Congo au Katanga* (BCK) , die als opdracht kreeg de spoorlijnen van Katanga naar het westen door te trekken en de CFK te helpen bij het realiseren van zijn spoorlijn.³¹¹ Dit omvatte zowel ‘het realiseren van de financiële participatie van de staat’³¹² als het construeren en exploiteren van deze spoorlijnen. Daarbij neemt BCK alle rechten en verplichtingen van de Kongo Vrijstaat tegen over het CFK op zich.

De verdere uitbouw van de Katangese spoorwegen omvatte dus meerdere plannen en belanghebbenden. Nadat deze verschillende maatschappijen opgericht waren en de initiële

³⁰⁸ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 180.

³⁰⁹ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 343.

³¹⁰ Zie bijlage n° 24

³¹¹ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 180- 181.

³¹² Buelens Frans, *op cit.*, pp. 182.

studiewerken achter de rug waren, was het hoog tijd de werken te laten aanvangen, zowel in Katanga als in Noord- Rhodesië. Temeer in 1906 ook de *Union Minière* was opgericht en de noden nu echt hoog waren.³¹³

Voor de Wereldoorlog was de *Chemin de Fer du Congo* een van de meest winsgevende maatschappijen van de kolonie, hierna echter zouden haar cijfers uitermate sterk worden beïnvloed door de toenemende staatsdruk om de tarieven te verlagen, om in het algemeen belang van alle bedrijven, goedkoop transport aan te bieden.

Naast de *Chemin de Fer du Congo* zorgden de Katangaspoorwegen voor de hoofdmoot aan investeringen. Dit was ondermeer te verklaren door de vrees dat Katanga in de invloedssferen zou raken van andere landen, alsook door het belang van zijn mijnbouw. De topprioriteit werd het organiseren van de spoorwegen die over het volledige Kongolese territorium liepen en die voor de verbinding met Léopoldstad als met de *CFL* zou zorgen. De grootste bekommernis van de beleidsmakers was het economisch zelfstandig maken van Kongo, onafhankelijk van andere landen. Deze spoorlijn zou ook moeten kunnen dienen voor het sturen van troepen, op een korte tijd, naar Katanga indien er plaatselijke opstandigheden of buitenlandse invallen zouden plaats vinden.³¹⁴

In de belangrijke regio van Katanga was er een bijzondere relatie gegroeid tussen de *Chemin de Fer du Katanga* (CFK) en de door de *Société Générale* gecontroleerde *Chemin de Fer du Bas- Congo au Katanga* (BCK) waar de CFK aanvankelijk voor de financiering zorgde. Er werd een gemengd comité gevormd, bestaande uit twee vertegenwoordigers van elke partij. Zij beslisten dat de verbinding met Beira de prioriteit zou gaan krijgen, een terminus die op zo'n 200 kilometer van de Kongolese grens lag. Voor de Kongolese, diep in het binnenland gelegen mijngebieden, was het vervoer naar de Oost- Afrikaanse havens economisch gezien de meest rationele verbinding. Het was echter Léopold II die niet afhankelijk wou zijn van één enkele verbindingsroute of één enkele maatschappij. Omwille hiervan zou deze zich verzekeren van de hulp van *British South Africa Company* als van *Tanganyika Concessions*.

De eerste conventie tussen BCK en *Britisch South Africa Company*, van 1 - 14/ 7/ 1908, voorzag in de uitbreiding van de Rhodesische spoorwegen van Broken Hill tot aan de Kongolese grens en op Kongolees grondgebied tot aan de mijnen van de *Union*

³¹³ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 182- 183.

³¹⁴ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 346- 347.

Minière.³¹⁵ De lijn zou hun allereerste mijn, *Etoile du Congo*, met Broken Hill verbinden. Op 1 oktober 1910 werd de spoorlijn in exploitatie genomen: de eerste locomotief kwam aan op de plaats waar Elisabethstad uit de grond zou schieten. Enkele dagen later bereikte deze locomotief de mijn *Etoile du Congo* zodat de koperproductie echt op gang zou kunnen komen.³¹⁶

De aankomst van deze spoorweg aan de mijn luidde de grote veranderingen van het milieu in. Tot dan toe was de activiteit er beperkt tot prospectie gezien de mijnbouw pas van start kon gaan wanneer de spoorweg kon instaan voor de invoer van machinerie en de uitvoer van afgewerkte producten.³¹⁷

Een tweede conventie van 31/ 3/ 1908 ontstond er tussen de Kongo Vrijstaat, CFK, BCK en de *Companhia do Caminho de Ferro do Benguela* betreffende de verbinding tussen Katanga en Benguela. De definitieve richting werd vastgelegd, de lijn zou lopen in de richting van de grens met Kasai om daar aan te sluiten op de Kongolese spoorlijnen. Omwille van heel wat getouwtrek, zelfs internationaal, zou het erg lang duren eer deze spoorweg afgewerkt zou worden.³¹⁸

Toen de CFK in 1911 de werken aanvatte voor een tweede stuk spoorlijn, van zo'n 170 kilometer tussen Elisabethstad en Kambove³¹⁹, werd haar kapitaal verhoogd tot 80 miljoen Belgische Frank. Deze werken werden in 1913 doorgetrokken vanuit Kambove naar Tshilongo³²⁰, maar raakte niet af voor het uitbreken van de oorlog. Gezien het militaire belang van het tracé zou het Koloniale Bestuur nu financieel een handje helpen. Tegen 1918 werd Bukama aan de Lualaba³²¹ bereikt. De aanleg en exploitatie werd door de BCK uitgevoerd, die de hulp inschakelde van de *Société Continental et Colonial de Construction* (Socol) voor de aanleg.³²²

³¹⁵ Buelens Frans, *op cit.*. pp. 183.

³¹⁶ Buelens Frans, *op cit.*. pp. 184.

³¹⁷ Fetter Bruce, *op cit.*. pp. 28.

³¹⁸ Buelens Frans, *op cit.*. pp. 184.

³¹⁹ Zie bijlage 9

³²⁰ Zie bijlage 9

³²¹ Zie bijlage 9

³²² Buelens Frans, *op cit.*. pp. 347.

Al snel bleek, en zeker tijdens de Wereldoorlog, dat de technische infrastructuur en uitrusting steeds minder beantwoordden aan de vereisten . Dit en het toegenomen verkeer, die de ontoereikendheid van de infrastructuur extra in de verf zette, versterkte de kreet om modernisering.

3.2. Na Wereldoorlog I

De kern van de transportinfrastructuur bestond uit het uitgebreide waterwegennetwerk, aangevuld met een zich uitbreidend en zich moderniserend wegen- en spoorwegennetwerk. De oprichting van Sabena in het jaar 1923 was in deze periode ook echt belangrijk. Voor dergelijk uitgestrekt land is het aanleggen, onderhouden, uitbreiden en verbeteren van de infrastructuur essentieel.³²³

Het interbellum en zijn klimaat van internationaal wantrouwen uitte zich in ook in de inrichting van de transportinfrastructuur. Zodoende bestond de vrees dat te veel buitenlandse inmenging zou uitdraaien op controle of zelf overname door derden van de Belgische Kolonie. De Belgische regering liet zich dan ook in een nationalistische koers te varen.³²⁴

Het gevoerde beleid leunde zeer sterk op de grote private spoorwegmaatschappijen, echter was er een tendens naar centralisatie van dit vervoersbeleid wat meer overheidsinterventie impliceerde. In deze lijn ontstond dan ook in 1926 het *Comité de Coördination des Transports*. Het was echter de economische crisis tussen 1930 en 1935 die weer een gemeenschappelijke en lager tariefpolitiek in de hand werkte. Hiervoor was de oprichting van *Office d'Exploitation des Transports Coloniaux* erg belangrijk, deze nieuw opgerichte staatsdienst zou vanaf 1936, na de ontbinding van de *Chemin de Fer du Congo* en overname van de spoorweg door het Koloniale Bestuur, instaan voor de exploitatie. De daaropvolgende investeringen in de transportsector leidden tot gevoelige uitbreiding van het globale transportnetwerk.

	1913	1953
spoorwegennetwerk	1170 km	4630 km
Bruikbaar waterwegennetwerk	7700 km	11900 km
wegennetwerk		30900 km

³²³ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 340.

³²⁴ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 343.

De transportinfrastructuur ging er niet enkel kwantitatief op vooruit maar ook kwalitatief, ondermeer door elektrificatie van het spoorwegennet en het invoeren van een radar om de scheepvaart ook 's nachts mogelijk te maken.

Intern vielen er ook verschuivingen vast te stellen: de transportuitrusting verschoof vooral in het voordeel van het aandeel van vrachtwagens, ten nadele van het spoorwegmateriaal. Toch zal het overwicht van spoor- en waterwegen wel overweldigend blijven: In 1953 stonden deze immers nog in voor 90 procent van de transportcapaciteit.³²⁵

3.2.1. Spoorweginfrastructuur

Wereldoorlog I had één ding duidelijk gemaakt en dat was het feit dat de bestaande transportinfrastructuur ruim onvoldoende was. De beschikbare schepen waren verouderd, de spoorwegen waren te smal en de capaciteit van de haven van Matadi was volkomen ontoereikend. Er bleek duidelijk investering nodig te zijn in de transportinfrastructuur, zodoende werd er voor een prioritaire behandeling gepleit in verschillende kringen.³²⁶ Een kwestie die al voor de oorlog aangekaart werd, werd op het einde van de Wereldoorlog opnieuw naar boven gehaald door *graaf De Briey* in zijn *Notes sur la Question des transports au Afrique*³²⁷ voor het coördineren van de transportactiviteiten. In 1908, na de overname van Vrijstaat Kongo door de Belgische staat, waren er al plannen om over te gaan tot een regie, onder socialistische impuls. Het was ook deze socialistische partij die geijverd had voor het onder staatscontrole te brengen van de spoorwegmaatschappijen in België, waar men uiteindelijk op het einde van de 19de eeuw in slaagde. *Emile Vandervelde*³²⁸ stelde het duidelijk dat geen grote concessies aan grote private maatschappijen in de Kongolese spoorwegsector zouden geduld worden. Gevreesd werd immers dat dit tot grote machtsconcentraties zou leiden en dat de opbrengsten via rentes zouden weggesluisd worden. Deze Vandervelde stelde dan ook voor een *Société Nationale de Chemins de Fer Coloniaux* op te richten, gelijkwaardig met het toenmalige Belgische *Société Nationale de Chemins de Fer Vicinaux* waarin de staat de meerderheid

³²⁵ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 343.

³²⁶ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 261.

³²⁷ Ibidem.

³²⁸ Vandervelde was Belgisch- Brussels jurist/ socialistisch politicus

van de aandelen bezat maar waar ook privaat kapitaal in kon aangebracht worden. Tegenwind kwam er gezien men er vanuit ging dat spoorwegen voor veel investeerders een interessant investeringsproject leek. En aangezien Kongo een grote behoefte had aan kapitaal mocht deze mogelijkheid tot het vestigen van interesse van de financiële groepen op de kolonie geenszins geblokkeerd worden.³²⁹

Maar na Wereldoorlog I leek het idee voor betere coördinatie toch aan stemkracht te winnen. Het was immers duidelijk gebleken dat de spoorwegen van *BCK* en *CFL* en in de Uélé totaal niet op elkaar ingestemd waren, wat op zijn beurt helemaal niet bevorderlijk was voor het nationale transportsysteem. Bij de opstart van de spoorwegmaatschappijen waren deze duidelijk bedacht met royale voordelen als mijnbouwrechten, interestwaarborgen, gratis houtkapmogelijkheden langs de spoorlijnen etc. Daarna zou dit niet zomaar afgebouwd worden, veelal werden door onderhandelingen het ene voordeel gewoon vervangen door een ander. Nieuwe interestwaarborgen werden zeker nog toegekend.³³⁰

Het was de liberale minister van Koloniën *Louis Franck*³³¹ uiteindelijk die de uitwerking van het transportsysteem van de kolonie op zich nam door middel van een tienjarenplan van 1921. Door middel van een wetsontwerp werd een eerste groot investeringsprogramma van publieke werken voor Kongo voorgesteld. Dit plan omvatte de modernisering en de uitbreiding van de spoorwegsector met de heraanleg van de spoorlijn van Matadi naar Stanley- Pool en de afwerking van de Katangaspoorlijnen, verder de verbetering van de waterwegen en van de havenuitrusting, allerlei hygiënische werken zoals de waterverdeling in de grote stedelijke centra.

Dit tienjarenplan leidde tot grote investeringen uitgaande van het Koloniale Bestuur zelf. Deze werden uiteindelijk niet door België betaald maar door Kongo zelf, ondermeer door het uitschrijven van leningen waarvan de terugbetaling en de betaling van de interesten door Kongo diende te gebeuren. De minister bleef zo echter erg afhankelijk van de banken, wat de kosten van de leningen aanzienlijk op dreef. Deze investeringen werden

³²⁹ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 262.

³³⁰ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 262-263.

³³¹ Louis Franck was Minister van Koloniën van 1918 tot 1924.

verwacht zich natuurlijk naderhand terug te verdienen maar dit zou een zware misrekening blijken daar de crisis van de jaren dertig het plan kwam verstoren.³³²

³³² Buelens Frans, *op cit.*. pp. 263- 264.

3.2.2. Luchtvaart en telecommunicatie

In 1923 werd *Sabena*, het vlaggenschip van de Belgische luchtvaart opgericht, deze vond zijn directe oorsprong in de behoefte aan een luchtvaartverbinding met Kongo naast de nood aan binnenlandse verbindingen in Kongo zelf. Tot hiervoor was de reis naar Kongo steevast een wekenlange onderneming, evenals de verplaatsing binnen zijn landgrenzen. Dit leidde tot de uitbouw van een luchtvaartvloot en een aantal regionale luchthavens in Kongo, zo ook in Elisabethstad.

Reeds in 1911 had Koning Albert I een commissie opgericht om de mogelijkheid van de luchtvaart te Kongo te onderzoeken. Tijdens de Wereldoorlog werden deze mogelijkheden duidelijk aangetoond en tegen het einde van de oorlog nam de *Banque d' Outre mer* als eerste initiatief. Zijn bestuurders zagen een gunstige toekomst weggelegd voor deze luchtvaart.³³³ Deze aanzet en het inzien van het belang van goed telecommunicatie- en transportverbindingen leidde tot de introductie en veralgemeend gebruik van het vliegtuig. In 1919 hiertoe twee organismen opgericht: het *Syndicat National pour l' Etude des Transports Aériens* (Snet) en het *Comité d' Etudes pour la Navigation Aérienne au Congo* (Cenac). *Snet*, dat vrij snel van naam veranderde tot *Société Nationale pour l' Etude des Transports Aériens*, genoot net als de *Cenac* van de steun van de Belgische koning. Onderling sloten zij ook een akkoord waarbij *Snet* de agent werd van *Cenac*. Deze eerstgenoemde zou vanaf 1919 experimentele vluchten ondernemen met voormalige oorlogsvliegtuigen.³³⁴

De oprichting van *Sabena*, *Société anonyme Belge d' Exploitation de la Navigation Aérienne*, op 23 mei 1923 gebeurde volgens een overeenkomst tussen de Belgische Staat, het Koloniale Bestuur en *Snet*.³³⁵ *Sabena* kreeg vrijwel een monopolie over het luchtvaartverkeer

³³³ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 376-377.

³³⁴ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 377.

³³⁵ Wet van 26/04/1923

3.4. Water- en elektriciteitsvoorzieningen

De vestiging en de ontwikkeling van de mijnbouw in de regio van Elisabethstad realiseerde en genereerde evolutie, zoals hierboven reeds aangegeven, inzake transportwegen maar ook ondermeer in de voedsel-, water- en elektriciteitsaanvoer.

De waterdistributie werd aanvankelijk verzekerd door de *Union Minière du Haut-Katanga*, alsook de elektrische energie die geleverd werd door de thermische centrale van zijn fabriek. Immense hoeveelheden energie waren vereist, waardoor hydro- elektriciteit oplossingen zou moeten aanbieden. Het in gebruik nemen van de watervallen van Cornet³³⁶ in het jaar 1930 betekende een grote sprong voorwaarts voor de koperexploitatie, wat zich alsook weerspiegelde in de activiteiten van de Europese stad. Het opende nieuwe perspectieven voor de kleine industrieën gezien elektrische energie geleverd werd aan redelijke prijzen: de prijs voor een kilowatt bleek nu nog slechts tien à vijftien procent te bedragen van de kostprijs toen de energie geleverd werd door de thermische centrale.³³⁷

³³⁶ Zie bijlage n° 1

³³⁷ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 113.

3.5. Vrije tijd en infrastructuur

Een regime kan nooit overleven zonder harten en geesten voor zich te winnen, en dit had Léopold II ook wel ingezien.³³⁸ Een specifieke koloniale ideologie werd ontwikkeld en religieuze organisaties zouden deze in belangrijke mate gedragen en verspreid, dit in het bijzonder door de Katholieke kerk. Men slaagde er merkwaardig genoeg in deze theorievorming de christelijke principes ten dienste te stellen van de rechtvaardiging van de kolonisatie.

In navolging van de kolonisatie zou een leger van religieuzen het land overspoelen, deze kregen de monopolie over de gezondheidszorg en het onderwijs. Analoog verliep het ook in Elisabethstad: de benedictijnse missie vestigde er zich van bij het begin van de stadsontwikkeling en werd de zetel van het apostolische Vicariaat. De samenstelling van de stadspopulatie werd hierdoor echter niet zo beïnvloed gezien deze waardigheid niet meer dan een vijftigtal katholieke religieuzen telden tegen de jaren vijftig.³³⁹ Maar deze stonden wel in voor de uitbouw van de infrastructuur nodig voor hun taken. Zo liet men op de rand van de neutrale zone een tempel bouwen en een school in het *centre extra-coutumier*.³⁴⁰ Wat de Joden betreft, lieten ook zij een synagoge optrekken in de *Avenue de Saïo*. Elisabethstad lokte door dit spirituele plan ook wel mensen uit de aanpalende alsook afgelegen gebieden, maar dit bepaalde niet sterk de verstedelijking.

Zeker in de eerste dagen van het bestaan en opbouw van de stad was het culturele en spirituele leven erg beperkt. Slechts twee priesters, die de Rooms Katholieke Kerk dienden en een honderdvijftigtal Joden verzorgden de *High Holiday* diensten in 1911.³⁴¹ In hetzelfde jaar konden wel al reeds zevenenveertig bars geteld worden in Elisabethstad en zijn omgeving. Ook het aantal grote aantal Europese prostituees wezen op een ander tijdverdrijf³⁴².

Om deze culturele leemte op te vullen kwam er ook al in 1911 op initiatief van twee jonge Belgische ambtenaren- Robert de Meulemeester, een magistraat, en André van Iseghem,

³³⁸ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 70.

³³⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 83.

³⁴⁰ Zie bijlage n° 27

³⁴¹ Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 31.

³⁴² Op een populatie van 140 Europese vrouwen waren er 25 prostituees (Cfr. Fetter Bruce, *op cit.*, pp. 31.)

secretaris van Gouverneur Wangermée- de *Cercle Albert- Elisabeth* opgericht. Gelokaliseerd in het centrum van de stad, tegenover het gerechtsgebouw, vormde deze het brandpunt van het sociale leven van de Europese gemeenschap, dan wel vooral bedoeld voor een geprivilegieerde elite groep.³⁴³

³⁴³ Ibidem.

4. Mijnbouw, industrie en handel

Katanga bekleedde al van bij het ultieme begin van de Kongolese koloniale geschiedenis een unieke positie. De zuidelijk gelegen regio werd dan ook helemaal niet door de Kongo Vrijstaat gecontroleerd: deze was er niet aan onderworpen en stond bekend als het Koninkrijk Garenganze. Maar zoals hierboven reeds vermeld schoot Léopold II in actie, als tegenreactie op de plannen van de *Rhodes*. Samen met de *Compagnie du Congo pour le Commerce en l'industrie* (CCCI) en haar dochtermaatschappij *Compagnie du Katanga* bezette de Belgische vorst dan toch effectief het gebied. De *Compagnie du Katanga* werd de nieuwe koloniale meester, het *Comité Spécial du Katanga* die enkele jaren later opgericht werd zou ook een belangrijke rol gaan vervullen voor de exploratie en exploitatie. Om deze reden werden er verschillende spoorwegmaatschappijen en mijnbouwmaatschappijen opgericht.³⁴⁴

³⁴⁴ Buelens Frans, *op cit.*. pp. 167.

4.1. Mijnbouw

De Belgen voerden in Katanga voor het eerst een mijnbouwconomie in en bouwde deze dan ook uit in de streek van ijzer- en kopermijnen.

Dit impliceert echter niet dat de aanvang van het exploiteren van de enorme koperafzettingen van Katanga recent te dateren is. De allereerste exploitaties gingen reeds geruime tijd voor de aankomst van de Belgen van start. Koper werd dan ook al gedurende lange tijd verhandeld in de savanne- regio ten zuiden van het regenwoud, zo bijvoorbeeld ook richting Angola waar de Katangese koper naar zeer hoge waarde werd geschat en daarom al sinds het begin van de negentiende eeuw door de Portugezen naar Brazilië wenste geëxporteerd te worden. Mede hierdoor ontstond er reeds een gespecialiseerde productie.³⁴⁵ Ook in de oostelijke richting was het Katangese koper reeds bij het begin van de negentiende eeuw gekend, door de bijdrage van de Arabieren die verantwoordelijk waren voor de export in deze richting. Het was Livingstone die in 1868 de Katangese handel in koper en ivoor richting oosten signaleerde.³⁴⁶ Deze allereerste Europese expedities in Centraal- Afrika waren echter niet zozeer aangetrokken door koper, dan wel door de geruchten van de aanwezigheid van goud. Deze prikkel bracht vanaf 1884 verschillende expedities naar Katanga, nauwelijks een jaar voor de oprichting van Kongo Vrijstaat. Het was echter bij toeval dat deze regio werd opgenomen binnen de grenzen van deze staat. Leopolds droom, een zo groot mogelijk gebied te bezitten, was hiertoe een grotere drijfveer dan de aantrekkingskracht van de ongekende bodemrijkdommen van de regio.³⁴⁷ De Katangese expeditie bleef echter lange tijd uitgesteld doordat de regio ver verwijderd lag van het communicatiesysteem van de bevaarbare waterwegen. Pas in het jaar 1891 werd er een belangrijke goudexpeditie georganiseerd, een coöperatief avontuur van de Staat en een private onderneming die betrokken was bij de handel en transport in Kongo. Deze traditie van samenwerking tussen de staat en private ondernemingen bleef kenmerkend gedurende de koloniale periode. Zo werd ook nog in hetzelfde jaar de *Compagnie du Katanga* opgericht, welke de concessie over een uitgestrekt gebied

³⁴⁵ Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *History of Central Afrika*. vol. II, London/ New York, 1983, pp. 126.

³⁴⁶ Robert Maurice, *op cit.* pp. 53. (cfr. Livingstone, *Le dernier journal de Livingstone*. Traduction de Mme. Lorau. Paris, Hachette, 1876, I, p. 365.)

³⁴⁷ Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *op cit.* pp. 126.

verkreeg van de staat. Deze concessie omvatte één derde van de onbenutte gronden in Katanga en diende de lucrativiteit aan te tonen. In tegenstelling tot de hoge verwachtingen waren de goudexpedities echter teleurstellend. Één ervan lokaliseerde echter wel het kopererts maar deze werd als niet- exploiteerbaar beschouwd waardoor Katanga voor de Belgen als verwaarloosbaar gebied bestempeld werd.³⁴⁸

Slechts enkele jaren later verkregen enkele geïnteresseerde groepen de formele controle over de verschillende mijnregio' s. Deze industriële groepen, op verschillende manieren geassocieerd met de staat en de Katholieke Kerk, zorgden voor een krachtige groep die een belangrijke verandering genereerde in de geschiedenis van Centraal- Afrika.

4.1.1. Het Comité Spécial du Katanga

In 1899 werd door de Brit *Robert Williams* goudafzettingen in Katanga ontdekt, vervolgens zou deze een aanvraag doen naar een concessie. Onder deze druk kreeg de samenwerking tussen de *Compagnie du Katanga* en de Kongo Vrijstaat een nieuwe impuls. De voorafgaande gemaakte verbintenissen tussen deze twee partijen werden immers niet nagekomen waardoor de Katangese rijkdommen in handen dreigden te vallen van buitenlandse grootmachten, die zich bewust werden van deze gigantische bodemschatten. In januari 1900 vroeg Williams bij de *Compagnie du Katanga* het recht om in Katanga onderzoek te doen. *Gaston Périer*, de schoonzoon van Albert Thys, voerde onderhandelingen uit met Williams en *Albert Ochs*³⁴⁹ over deze gewenste exploratie-activiteiten. Zo kwamen deze drie op 10 maart zelfs tot een overeenkomst waardoor Williams een concessie kreeg voor een op te richten bedrijf: de *Katanga Minerals Company Ltd.* Dit echter buiten Léopold II gerekend: deze vroeg deze overeenkomst te ontbinden en installeerde het *Comité Spécial du Katanga* (CSK), dat voortaan als gemachtigde zou optreden. Door een conventie van 19/ 6/ 1900 werd deze voor een termijn van 99 jaar opgericht met een heel apart juridisch statuut.³⁵⁰

³⁴⁸ Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *op cit.*, pp. 127.

³⁴⁹ Gaston Périer was
Albert Thys
Albert Ochs

³⁵⁰ Het *Comité Spécial du Katanga* werd omschreven als een 'association en participation', een syndicaat ter gezamenlijke exploitatie, met als partners de Kongo Vrijstaat en de *Compagnie du Katanga*. Het juridische

CSK zou de opdrachten van de *Compagnie du Katanga* over gaan nemen, zo kreeg het de beschikking over 45 miljoen hectare met niet alleen economische maar ook bestuurlijke rechten daaraan verbonden. De facto verwierf het *Comité Spécial du Katanga* op dat moment de monopolie over Katanga voor rekening van beide opdrachtgevers. Deze oefende de bestuursfunctie uit te vergelijken met een raad van bestuur van een bedrijf. De overheid zou echter wel blijven alle activiteiten bekostigen terwijl de financiële voordelen wel voor één derde naar de *Compagnie du Katanga* zouden gaan. Zo kon deze zonder iets van kapitaal te investeren toch de vruchten plukken van de inkomsten van het CSK.³⁵¹

Het CSK werd feitelijk de nieuwe chartermaatschappij, door drie decreten geofficialiseerde: het decreet van 2/9/1900 ter oprichting van de politiemacht; het decreet van 6/12/1900 ter delegatie van de machten en burgerlijke rechtspersoonlijkheid en het decreet van 24/12/1903 ter verkrijgen van het recht belastingen te ontvangen onder de vorm van gedwongen diensten van de Kongolese bevolking. Bovendien kreeg deze ook de bevoegdheid belastingen te innen in natura, hetzij onder de vorm van rubber hetzij onder de vorm van ivoor.³⁵²

En toch zou het CSK al na enige maanden een conventie afsluiten met *Robert Williams* ter exploitatie van de regio. Men verleende hem een concessie ter exploitatie van de mijnen, zo dacht men toch te kunnen genieten van de kostbare Britse expertise en ook een kans om de Britten te paaien en avonturiers en goudzoekers af te weren.. Toen er effectief ontdekkingen werden gedaan, werden er verwijten naar het hoofd geslingerd dat men er geen Belgen in betrokken had. Ondanks het feit dat men beseftte dat het CSK niet in staat was het gebied zelf te exploreren, ondermeer door het ontbreken aan gespecialiseerd personeel.³⁵³

De CSK bezat nu dus het beschikkingsrecht over alle mijnen in Katanga en had nu dus de mogelijkheid deze zelf te exploiteren. Maar ook hiervoor ging de voorkeur uit naar de exploitatie in concessie te geven aan andere maatschappijen. Mede door de overeenkomst

karakter ervan was niet duidelijk afgebakend. Het was een speciale vennootschap, omschreven als een 'burgerlijk vennootschap met rechtspersoonlijkheid (...) met een staatsrechterlijk karakter, alleszins geen naamloze vennootschap, noch een handelsvennootschap. Met zou het CSK kunnen omschrijven als een 'societas sui generis', verwant met een burgerlijk vennootschap en met publieke instelling. (Cfr. Buelens Frans, *op cit.* pp. 175.)

³⁵¹ Buelens Frans, *op cit.* pp. 175.

³⁵² Buelens Frans, *op cit.* pp. 176.

³⁵³ Buelens Frans, *op cit.* pp. 177.

met Williams kon de de verdere exploratie en exploitatie van Katanga effectief van start gaan. De activiteiten werden gericht op mijnexploratie, transport en het leefbaar maken van het milieu. Het CSK zorgde voor het militair bezetten van de regio, maakte een studie van de waterwegen en van de mogelijke spoorwegen, stimuleerde de mijnexploratie en overhaalde *Commerce Intertropical*, een handelsmaatschappij, zich in het gebied te vestigen. Tenslotte beheerde het CSK de gronden en stichtte het Elisabethstad.³⁵⁴ Ook wanneer Kongo in 1908 overgedragen werd aan de Belgische Staat en het CSK uitgebreide politieke en militaire bevoegdheden diende over te dragen aan de Koloniale Administratie³⁵⁵, bleef het CSK een grondbeheermaatschappij met een gigantisch patrimonium en met daarnaast uitgebreide financiële belangen in bedrijven. Het verloor echter wel veel macht aan deze Koloniale Administratie, die alle macht naar zich toe trok.³⁵⁶

³⁵⁴ Ibidem.

³⁵⁵ Art. 22 van de wet van 18/10/1908 met ingang van 1/9/1910 (decreet van 22/3/1910)

³⁵⁶ Buelens Frans, *op cit.* pp. 178- 179.

4.1.2. De mijnprospecties

Het prospecteren van de Katangese mijnen gebeurde in drie verschillende golven. De eerste dateert van de Leopoldiaanse periode wanneer de Britse maatschappijen, met engelsprekend personeel (Amerikanen, Zuid- Afrikanen en Australiërs), nog belangrijker en dominanter waren dan de Belgische. De eerste systematische prospectie van de provincie werd op gang gebracht door *Cecil Rhodes*, die een diep geloof had in het mijnbouwpotentieel van de regio. Het voorstel werd gedaan de Britse *South Africa Company* te fusioneren met de *Compagnie du Katanga* en de inkomsten van de mijnen te gaan delen. Dit plan viel echter in het water.

Het was Rhodes' partner Robert Williams die uiteindelijk startte met de prospectie van de streek, zijn *Tanganyika Concessions Company* verkende Noord- Rhodesië en zijn bodemrijkdommen en startte onderhandelingen met de *Compagnie du Katanga*. De prospectierechten waren echter reeds overgedragen aan het *Comité Special du Katanga*, zoals hierboven reeds uitgebreid uit de doeken werd gedaan. Tussen 1900 en 1902 kwamen echter tot het besluit dat overgrote meerderheid van toekomstige inkomsten toe zou komen aan het *Comité Special* maar dat Williams vrij was in het prospecteren van de mijnen.³⁵⁷

De mijnprospecties tussen 1900 en 1904 wezen snel uit dat de Katangese bodem rijke voorraden aan ijzer, koper, tin en wat steenkool bezat. In 1902 werd er ook goud aangetroffen en in 1904 platina en zilver, wat het enthousiasme voor de bodemrijkdommen hoog liet opslaan. Zo werd in 1906, op initiatief van Léopold en Robert Williams, de *Union Minière du Haut- Katanga* opgericht. Tegen die tijd kwamen de Belgen langzaam hun sceptisme, met betrekking tot de minerale rijkdom van Katanga, te boven en bracht de *Tanganyika Concessions Company* de oude Afrikaanse koperactiviteit in kaart.³⁵⁸ Deze nieuwe maatschappij werd verwacht de tin- en koperlaag te exploiteren, daarnaast stond deze in voor de constructie van de smeltoven die de ontgonnen koper van de *Etoile du Congo* diende te zuiveren.³⁵⁹

De overdracht van Kongo aan België zorgde ook voor een nieuwe stimulans in het exploreren van de mijnen. Zo voerde Jules Renkin, de allereerste minister van Koloniën,

³⁵⁷ Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *op cit.* pp. 127- 128.

³⁵⁸ Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *op cit.* pp. 128.

³⁵⁹ Fetter Bruce, *op cit.* pp. 28.

een standaardcontract in voor het toekennen van vergunningen. In het geval van ontdekkingen was het toegestaan, mits bekendmaking aan het CSK, een zone af te bakenen waarin een exclusiviteitsrecht voor prospectie werd toegekend voor een periode van twee jaar. Ertsafzettingen zouden zelfs in exploitatie gegeven worden in 1910. In ruil zou het CSK een voorafname van 1%, hetzij 5% indien het edele metalen, diamanten of edelstenen betrof, krijgen op de bruto opbrengst. Op basis van dit nieuwe standaardcontract werden alleen al in 1910 negen concessies toegestaan voor mijnopzoeken, die later nog door velen gevolgd zouden worden.³⁶⁰

Men hoopte op deze manier Katanga te kunnen laten uitgroeien tot een regio met een talrijke Europese bevolking, rijke mijnexploitaties en grote ranches.

Wanneer prins Albert in 1909 Zuid- Katanga ging bezoeken, alsook de vestiging van de *Union Minière* nabij de toekomstige locatie van Elisabethstad, schrok deze van de sterke Britse vertegenwoordiging en anglicisatie waardoor hij het als noodzakelijk achtte de regering te vestigen nabij de *Etoile du Congo*.³⁶¹ Zo verhuisde ook de leiding van de *Union Minière* van Kambove in de richting van de *Etoile*.

³⁶⁰ Ibidem.

³⁶¹ Vandewoude E., Le voyage du Prince Albert au Congo en 1909. *ARSOM*. 1990, pp. 18-20.

4.1.3. De Union Minière du Haut- Katanga

4.1.3.1. Ontstaan en uitdagingen

De oprichting van de *Union Minière du Haut- Katanga*, op 28 oktober 1906, betekende ook het einde van de directe interventie van het *Comité Spécial du Katanga* in de mijnexploitaties, vermits in deze nieuw opgerichte maatschappij alle rechten werden ondergebracht.

Zoals hoger reeds vermeld bestonden er reeds akkoorden met Robert Williams en de *Tanganyika Concessions Ltd*, waardoor de oprichting van mijnbedrijven in Katanga een gedeelde Belgisch- Britse aangelegenheid zou worden. Zo kwam het kapitaal bij de oprichting van de *Union Minière du Haut- Katanga* (UMHK) enerzijds van de Belgische *Société Générale* en anderzijds van de Britse *Tanganyika Concessions Ltd*.³⁶² De bereikte conventie kende de UMHK het exploitatierecht toe voor een periode van dertig jaar, welke uiteindelijk tot 11 maart 1990 verlengd zou worden, van:³⁶³

- Ten eerste alle koperafzetting die te situeren is in een gedetermineerde zone ‘*Zone du Cuivre*’ die een oppervlakte van zo’n 15 000 km beslaat uitgestrekt van het oosten naar het westen over een afstand van 300 kilometer in het district Haut Luapula;
- Ten tweede alle tinafzetting die te situeren zijn in een gedetermineerde zone ‘*Zone d’Étain*’ die een oppervlakte van eveneens ongeveer 15 000 km die zich uitstrekt ten noorden van de eerste.
- Tenslotte verschillende afzettingen die edelmetalen bevatten of andere als platina, ijzer, enzovoort.³⁶⁴

Alle mijnen die onder deze concessie ontdekt werden, werden ondergebracht in één enkele maatschappij. Deze centralisatie strookte met de toenmalige politiek van Kongo

³⁶² Buelens Frans, *op cit.*, pp. 194- 195.

³⁶³ Detrez Louis, Les exploitations minières et métallurgiques de l’Union minière du Haut- Katanga. In: *Bulletin scientifique de l’AEES*, 1924 (1), Liege, Deburne, pp.3.

³⁶⁴ zie bijlage n° 9

Vrijstaat.³⁶⁵ Economisch had dit ook zijn redenen, het Katangese koper zat namelijk in oxide-ertsen waardoor voor het winnen van deze koper de nodige innovaties dienden verricht te worden. Dit zou echter grote kapitalen voor onderzoek en ontwikkeling vereisen.³⁶⁶ Concessies werden echter beperkt tot de exploitatie van de mijnen die reeds ontdekt waren op 9 december 1906. Dus niet zomaar alle mijnrijdommen kwamen toe aan de UMHK. Het gebruik van watervallen, wat noodzakelijk was voor de exploitatie, en dat van landbouwterreinen, die gedurende 15 jaar gratis toegekend werden, was dan wel inbegrepen in de concessie. De *Union Minière* kreeg ook het recht wegen aan te leggen en de regio van communicatiemiddelen te voorzien.

De allereerste uitdagingen voor deze maatschappij was het overwinnen van de technische moeilijkheden van de mijnexploitatie en het realiseren van spoorwegverbindingen naar de zee. Het ging de maatschappij de eerste jaren echter niet voor de wind, de maatschappij werkte met verlies. Een bijkomend probleem was het tekort aan arbeidskrachten, te wijten aan de ligging van de Katangese mijnen in een dunbevolkte streek diep in het binnenland. Dit zou opgelost moeten worden met de oprichting van de *Bourse du Travail* (zie hoger) in 1910.³⁶⁷

Eens deze eerste problemen uit de weg geruimd waren en ook de financiële moeilijkheden, door de Eerste Wereldoorlog veroorzaakt, achter de rug waren dankzij de lening die de *Société Générale* toestond zou de UMHK uitgroeien tot de mijnbouwmaatschappij van Kongo. Dit ook omdat de Kongolese exporteconomie voor een groot deel draaide rond de *Union Minière*, vervolgens zou deze een belangrijk deel van de staatsinkomsten leveren.

³⁶⁵ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 195.

³⁶⁶ *Ibidem*.

³⁶⁷ Buelens Frans, *op cit.*, pp. 197.

4.1.3.2. De mijnen rondom Elisabethstad

Het district in Katanga waar koper gevonden kon worden, hierboven reeds als '*Zone du Cuivre*' aangeduid, strekt zich uit van de *Lualaba*, in het noordwesten tot aan de mijnen van de *Etoile* en van *Kipushi* in het zuidwesten.³⁶⁸ De concessies van de *Union Minière* lagen redelijk dicht op elkaar waardoor het mogelijk is te spreken van mijnagroeperingen. Deze koperzone werd dan ook ingedeeld volgens de drie voornaamste groepen: namelijk de zuidoostelijke groep (l' *Etoile*, Ruashi, Luiswichi, Luushia), de centrale groep (met onder andere Likasi, Chituru, Kambove, M'Sesa, Kamatanda, Kalabi) en de westelijke groep (met ondermeer Dikulwe, Musonoï, Kinganyambo, Kolwezi). Het waren vooral de eerste twee groepen die aanvankelijk geëxploiteerd werden. Hoofdzakelijk vanaf 1916 gingen de grote systematische onderzoekswerken van start en werden de courante methodes (door het graven van geulen en putten) aangevuld met meer gecompliceerde prospectietechnieken. Zo deed men grondboringen die het toelieten de aanwezigheid van belangrijke afzettingen te controleren.

Voor de ontwikkeling van Elisabethstad, waar de belangrijke smelterij van de UMHK gevestigd was, was de zuidoostelijke mijngroep de belangrijkste gezien zijn centrale positie. Maar ook voor de centrale groep was Elisabethstad aanvankelijk van grote betekenis gezien ook deze ertsen erheen gebracht werd voor verwerking.

Het verwerken van koper is geen eenduidig proces, het kopererts dient geklasseerd te worden naar gelang zijn percentage koper en zijn textuur. Zo onderscheidt men de geoxideerde ertsen die meer dan 15% koper bevatten, die hebben een onmiddellijke kernsplitsing en kunnen onmiddellijk naar de Lubumbashi- smelterij gebracht worden als toevoer van de *Water-Jackets* ovens.³⁶⁹ Vervolgens kan nog het onderscheid gemaakt worden tussen ertsen waarvan het gemiddelde percentage koper tussen de 7 en 14% ligt, die enerzijds een textuur hebben die het toelaat via mechanische middelen de stof te verwerken, anderzijds een textuur die een elektro- chemische behandeling nodig heeft.³⁷⁰

³⁶⁸ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 112.

³⁶⁹ Waterjackets is de benaming van de koelementen die nodig zijn tijdens de verwerking van koper

³⁷⁰ Detrez Louis, *op cit.*, pp. 8.

Een eerste mijn, die van belang is voor Elisabethstad, is te situeren aan de Ruashi- stroom, op zo'n kleine tien kilometer van het urbane centrum.³⁷¹ Voor de inheemse bevolking droeg deze de naam Kalukuluku, wat ster betekent.³⁷² Vandaar dat deze mijn *Etoile du Congo* werd, maar door de Belgische lokale vertegenwoordigers van de maatschappij ook wel *Elisabethmine* genoemd.

Deze werd in september 1910 met de stad verbonden door de spoorweg, waardoor de exploitatie van de kopermijnen en het verwerken van het erts van start kon gaan, door het transporteren van de delfstoffen naar de fabrieken van de *Union Minière du Haut-Katanga*. Deze spoorweg stelde deze mijn ook in interactie met het buitenland: de trein vervoerde koper vanuit Katanga naar Beira en keerde terug met Rhodesische steenkool. Deze wederzijdse afhankelijkheid door de steenkool en metalen zorgde voor de hechte banden tussen de Katangese en Rhodesische industriële complexen.³⁷³

De tweede mijn is deze van Kipushi, welke voor een totaal andere activiteit zorgde voor de *Union Minière*. Kipushi, ook wel de prins Leopoldmijn genoemd lag op zo'n twintig kilometer ten westen van Elisabethstad.³⁷⁴

Tot voor het jaar 1926, wanneer er een grondige studie komt van de metaalnijverheid en gevolgd door een poging deze op punt te stellen, verwerkte de UMHK enkel geoxideerde ertsen. Van dan af verschijnt de mijn van Kipushi op het toneel met zijn zwavelertsen die ontgonnen werd door een ondergrondse exploitatie die tot op een diepte van een driehonderdtal meter, hiervoor was een ingenieus pompsysteem nodig die tot op 500 meter diepte functioneerde. Vanaf 1930 werden praktisch enkel nog ertsen van deze laatste mijn naar de smelterij van de *Union Minière* gevoerd.³⁷⁵ De hoogovens van Elisabethstad ontvingen deze ertsen nadat ze gedeeltelijk ontzwaveld en gemengd waren met geconcentreerd geoxideerde delfstoffen. Gezien de nood aan het afvoeren van deze

³⁷¹ Zie bijlage n° 28

³⁷² Robert Maurice, *op cit.*, pp. 53.

³⁷³ Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *op cit.*, pp. 139.

³⁷⁴ Zie bijlage n° 28 +

Birmingham David en Martin Phyllis M. (red.), *op cit.*, pp. 140.

³⁷⁵ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 133.

zwavelroken werd het construeren van een honderdvijftig meter hoge fabrieksschoorsteen bewerkstelligd.³⁷⁶

Deze mijn beschikte alsook over een hoeveelheid zilver. Deze erts werd pas vanaf 1927 geëxploiteerd. Vanaf 1936 startte de productie van zink, die alsook afkomstig was uit deze zelfde mijn. Cadmium was een bijproduct, gecreëerd door een mengeling van verschillende stoffen afkomstig uit Kipushi. Het gebruik van dit metaal steeg voornamelijk gedurende de Tweede Wereldoorlog, gezien zijn mogelijkheid een remmende invloed te hebben op inter-atomaire reacties.³⁷⁷

4.1.3.3. Metaalnijverheid: verwerking van de koperertsen in Elisabethstad

De smelterij van de Union Minière werd gevestigd aan de Lubumbashi- stroom vlak bij Elisabethstad. Deze bestond uit twee fabrieken, waarover zeven *water-jacket-*ovens verdeeld waren: drie waren er te vinden in fabriek A, vier in fabriek B naast één kleinere voor experimenten. De vier ovens van fabriek B werden geconstrueerd tijdens de Eerste Wereldoorlog, op het moment dat de kolonie het moederland ten volle diende te steunen en beschermen. De constructie van fabriek A is te dateren tussen 1911 en 1914. Het water dat noodzakelijk was voor de *jackets* in omloop te brengen werd geleverd door de aanpalende rivier.³⁷⁸

De mineralen en cokes werden er aangevoerd met wagentjes die mechanisch voortgetrokken werden tot op de werkvloer. De cokes werden voornamelijk ingevoerd vanuit de Rhodesische steenkoolmijnen van *Wankie*, die zo'n 1180 km verwijderd lagen van Elisabethstad.³⁷⁹ De Lubumbashi- fabriek had een accumulator van 40 coke-ovens waar ze gedeeltelijk zelf zijn coke produceerde op basis van de ingevoerde kolen vanuit *Wankie*, dit ter bescherming van de fabriek voor een ontoereikende en onvoldoende bevoorrading van cokes door het soms onvoorspelbare en onregelmatige goederenverkeer. Of de cokes nu geproduceerd werden in de ovens van de fabriek of ze nu onmiddellijk ingevoerd werden vanuit Rhodesië: het bleef een dure brandstof die een belangrijke factor

³⁷⁶ Ibidem.

³⁷⁷ Robert Maurice, *op cit.*, pp. 136- 137.

³⁷⁸ Detrez Louis, *op cit.*, pp. 10.

³⁷⁹ Zie bijlage n° 8

vormde voor de prijsbepaling van het geproduceerde koper.³⁸⁰ Vervolgens ontstond de noodzaak voor de smelterij om ertsen in te voeren met een zo hoog mogelijk percentage koper, gezien deze minder cokes verbruikten voor hun verwerking en zo ook het rendement hoger hielden. Vandaar het principe van het verrijken van de ertsen, wat gebeurde in de fabriek *de la panda*, ter concentratie van de ertsen, bij Likasi.³⁸¹ Deze fabriek werd in 1921 ingewijd door M. Lippens, Gouverneur- Generaal van de kolonie. Deze fabriek was opgericht voor het verwerken van ertsen die gemiddeld ongeveer een gehalte hadden van 10%, wat te zwak was voor de economische verwerking in de *water-jacket*-ovens.³⁸²

4.1.3.4. Andere exploitaties van de Union Minière

De exploitatie- activiteit van de Union Minière beperkte zich echter niet tot de '*Zone du Cuivre*' , zoals hierboven reeds aangegeven is er in Haut- Katanga ook sprake van een '*Zone d' Etain*'. Deze concentreerde zich echter in het noorden van het district Haut- Katanga.³⁸³ Deze exploitatie liep echter niet van leien dakje: aanvankelijk waren deze ertsen immers ver verwijderd van de spoorwegen en bovendien bevonden ze zich in een regio waar er gebrek was aan water. Dit vormde een zware belemmering gezien water gedurende het grootste deel van het jaar broodnodig was voor de ontginning. Toch spoorde de Union Minière het exploiteren van deze afzettingen aan door het bouwen van dammen die het mogelijk zouden maken om de nodige reserves water op te slaan gedurende het regenseizoen.³⁸⁴

Helemaal in het westen van de '*Zone du Cuivre*' bevond zich de goudmijn Ruwe³⁸⁵, welke actief geëxploiteerd werd tussen 1905 en 1909. Maar omwille het lage goudgehalte van het erts werd de exploitatie snel afgebroken.³⁸⁶

³⁸⁰ Detrez Louis, *op cit.*, pp. 12.

³⁸¹ Zie bijlage n° 9

³⁸² Detrez Louis, *op cit.*, pp. 16.

³⁸³ Zie bijlage n° 9

³⁸⁴ Detrez Louis, *op cit.*, pp. 22.

³⁸⁵ Zie bijlage n° 9

Het eerste erts van uranium werd in Katanga op 22 januari 1913 gevonden tijdens de prospectiewerken van de Luiswishi- mijn, op zo'n 20 kilometer van Elisabethstad.³⁸⁷ Een tweede en belangrijke vondst plaats in april 1915 in Chinkolobwe, centraal in de 'Zone du Cuivre'.³⁸⁸ Maar gedurende de Wereldoorlog moest de Union Minière zich concentreren op de krachtinspanningen tot het produceren van koper voor de troepen en het steunen van de geallieerde regeringen. Mede door de oorlog was hun personeel ook duidelijk gereduceerd, wat ook de prospectie- activiteit vertraagde. Het was dus pas na Wapenstilstand dat de systematische prospectie naar uranium kon van start gaan. De Congolese radio- actieve ertsen zijn opvallend anders dan deze die men aantrof in andere landen, het uraniumgehalte bleek exceptioneel hoog te zijn. De verwerking ervan gebeurd in België, waardoor deze de mondiale markt voor uranium wist te controleren.³⁸⁹ Tenslotte werden tijdens de exploitatie van de kopermijnen van Ruashi en Luushia ook belangrijke hoeveelheden kobalt gevonden.³⁹⁰

³⁸⁶ Detrez Louis, *op cit.*, pp. 23.

³⁸⁷ Zie bijlage n° 9

³⁸⁸ Zie bijlage n° 9

³⁸⁹ Detrez Louis, *op cit.*, pp. 24.

³⁹⁰ -Zie bijlage n° 9
- Detrez Louis, *op cit.*, pp. 24- 25.

4.2. Industrie

Al bereikte de industrialisatiegraad nog maar bescheiden niveaus, het leek voor Kongo onafwendbaar tot industrialisatie over te gaan. Op het moment van het tienjarenplan, opgesteld in 1921 door minister van Koloniën *Franck*, was het aantal fabrieken nog erg beperkt in het land. Tot aan de Tweede Wereldoorlog waren de Belgische bewindvoerders immers van mening dat de industrialisatie van Kongo nadelig zou zijn voor de Belgische industrie. Zo leek het hen beter Kongo enkel als grondstoffenleverancier te laten fungeren. Door de druk van gebeurtenissen moest deze mening echter herzien worden.³⁹¹

4.2.1. Evolutie industriële activiteit

In Katanga, in en rondom Elisabethstad leek de industriële en commerciële activiteiten toch grote en belangrijke proporties aan te nemen. Deze stad telde talrijke bloeiende industrieën die verschillende domeinen besloegen. Natuurlijk nam de metaalindustrie de grootste proporties aan. De metaalindustrie was er in handen van de *Union Minière du Haut- Katanga*. De imposante verzameling van gebouwen zijn te situeren op de rechteroever van de Lubumbashi- stroom.³⁹² Deze waren in rijen geschikt langs de talrijke sporen waarop de wagentjes, bedoeld voor het transporteren van de verschillende grondstoffen met het oog op bewerking, circuleerden. Het geheel was gekarakteriseerd door lange hallen met daken in staalplaten, die verschillende niveaus hadden afgebakend met afrastering. Boven deze hallen torende vier schoorstenen uit gezien de ovens zich er bevonden. Een ander opvallend kenmerk van deze gebouwen was de installatie ter regulatie van de rook waarvan de grote gebogen leidingen over de zijkant van het dak liepen. Deze opvallende kenmerken verraden echter wel de verouderdheid van het complex, die er immers gevestigd werd rond 1910.³⁹³

Deze fabriek van de UMHK behandelde de koperertsen komende van de *Prins Léopold-mijn* van Kipushi, op zo'n twintigtal kilometer van Elisabethstad.³⁹⁴

³⁹¹ Frans Buelens, *op cit.*, pp.311.

³⁹² zie bijlage n° 16

³⁹³ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 98- 99.

³⁹⁴ Zie bijlage n° 28

De metaalindustrie legde de basis voor de ontwikkeling van de kleine tot middelmatige industrieën. Zo ontstond er in het noordoosten van de stad, langs de spoorweg, een industriële zone³⁹⁵, waarvan de artisanale installaties zich in een viertal rijen vestigden parallel met de noord- zuid richting van de spoorweg. Het betrof hoofdzakelijk meubelmakerijen, mechanica- ateliers, opslagplaatsen van commerciële firma's en vooral bouwondernemingen. De industriële ondernemingen waren stevast te vinden aan de onderzijde van het perceel waardoor de woning aan de voorzijde opgetrokken werd. De ondernemingen die zich oostelijk vestigden van deze allereersten stonden in verbinding met de spoorlijn en waren gelegen op percelen van verschillende afmetingen, die zich mogelijks uitstrekten over verschillende hectares. Deze nieuwere ondernemingen onderscheidden zich ook door zijn gebouwen opgetrokken in baksteen en daken in staalplaten. De grootte van de lanen en de tuinen vol bloemen, die deze gebouwen aan de voorkant van het perceel omgaven, schonken de zone, die de meest verscheiden industrieën herbergde, een gezellig en fris aspect. Deze verscheidenheid ging van olieraffinaderijen en zeepfabrieken tot grote tanken voor het opslaan van benzine in het extreme oosten van de zone.³⁹⁶

De problemen die zich stelden door de hoge concentratie van inheemse werkkrachten, gezien de autochtone populatie gewoon was verspreid te leven en gezien de regio relatief arm is aan natuurlijke voedingsbronnen en landbouwmogelijkheden, dwong al snel de ontwikkeling af van de voedingsverwerkende industrieën, hoofdzakelijk gericht op de autochtone bevolking. Deze sector ontwikkelde zich dus als eerste en bleef ook de eerste plaats bewaren door zijn omvang als door zijn belangrijkheid.³⁹⁷

Elisabethstad bezat een belangrijke groep aan olieraffinaderijen die vooral palm- en amandelolie verwerkten. Dan wel in kleinere omvang, was ook de katoenindustrie belangrijk gevolgd door die van ricin en sesam. Voor deze eerstgenoemde industrie was Kasai en de regio van Stanleystad het belangrijkste.

³⁹⁵ Zie bijlage n° 16

³⁹⁶ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 100.

³⁹⁷ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 100- 101.

Een belangrijk deel van de olieproductie werd geleverd voor de lokale handel terwijl het surplus hoofdzakelijk bedoeld was voor de streek van Haut- Katanga en slechts een weinig voor de rest van de kolonie.³⁹⁸

Tegen halverwege de twintigste eeuw telde Elisabethstad negen olieraffinaderijen waarvan er slechts vier echt machtig waren: enkel deze hadden een capaciteit van meer dan tienduizend ton olie per jaar en een productiewaarde die hoger lag dan tweehonderd miljoen Belgische Frank.³⁹⁹

Binnen deze voedselproductie- sector was de aanwezigheid van minoterieën zeker ook frequent. Hoofdzakelijk bewerkte men er maniok en maïs, veelal komende vanuit Kasai, maar ook het voorzien van het vee in voeder behoorde tot de activiteit. Één van de meest belangrijke minoterieën maakte deel uit van de fabrieken van de *Société des Minoteries du Katanga*. Dit filiaal van de *Union Minière* werd gecreëerd voor het bevredigen van de behoeftes van de inheemse werkkrachten van de mijnindustrie. Deze verkreeg een regelende functie op de markt.⁴⁰⁰

Elisabethstad bezat ook de grootste Afrikaanse koelsystemen, deze kwamen er uit vitale noodzaak ingevolge de grote behoefte aan vis en vlees. De voorziening in vlees was vooral afhankelijk van de invoer vanuit Rhodesië en Bechuanaland waar het vee aan het begin en tijdens het droogseizoen geslacht werd. Dit vlees moest dus tijdens dit seizoen gekoeld en bewaard kunnen worden.. De reserves aan vis kwamen voornamelijk uit de Luapula, het Moero- meer en uit de Lualaba⁴⁰¹, en werden ingevroren in tijden van overvloed om het tekort in periodes van minimale productie te compenseren. Bovendien kon dit bijzondere koelsysteem ook dienen voor het stockeren van lokale agrarische producten, hoofdzakelijk boter en eieren, in tijden van overproductie om op de markt te brengen gedurende seizoensgebonden schaarste. Het was mogelijk om tot meer dan vierduizend ton aan producten op te slaan. Deze producten waren echter niet enkel bestemd voor Elisabethstad alleen maar kwamen ook toe aan de andere centra van Haut- Katanga.⁴⁰²

³⁹⁸ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 101.

³⁹⁹ Ibidem.

⁴⁰⁰ Ibidem.

⁴⁰¹ Zie bijlage n° 9

⁴⁰² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 102.

Deze voedingsindustrie, waarbinnen de melkerijen zeker ook het vermelden waard zijn, laat zich vervoegen door brouwerijen, koffiemaalderijen, beslagfabrieken, enz. De brouwerij van Katanga, die in het jaar 1925 gecreëerd werd, had een debiet van 1 250 000 flessen van een liter bier per maand en van 100 000 flessen limonade. De vier koffiemaalderijen van Elisabethstad bewerkten jaarlijks zo'n 110 ton koffie, komende hetzij 'Arabica' uit de Kivu- streek en Ruanda- Urundi, hetzij 'Robusta' uit Kasai of de provincie van Stanleystad. Naast de beslagfabrieken gebruikten ook de banket- bakkerijen grote hoeveelheden bloem en waren er grote slagerijen- charcuterieën die het vlees vanuit het zuiden ingevoerd verwerkten.⁴⁰³

Andere industrieën ziet men aangroeien in de mate van het stijgen van de inkomsten van de inheemse bevolking en hun behoeftes:

Zo ontstaan er twee sigarettenfabrieken die jaarlijks de productie van een anderhalf miljard sigaretten benaderd. Dit werd tegen 1953 ruim overtroffen door de *Tabacongo*, de belangrijkste binnen deze industrie en voorzien van de modernste infrastructuur, die de capaciteit behaalde van elf miljoen sigaretten of zo'n zes à zeven ton tabak per dag. De tabak werd voornamelijk ingevoerd van uit Nyassaland (75%), Rhodesië (20%) en Zuid-Afrika (5%) en heel minimaal uit Kassenga. De eisen die de Europeanen durfden te stellen met betrekking tot de kwaliteit, leidde tot het invoeren van Amerikaans tabak.⁴⁰⁴

Ook tengevolge van de verhoging van de aankoopkracht van de inheemse bevolking, kent de industrie van tweewielers een enorme vlucht. Dit vervoersmiddel was vooral sterk vertegenwoordigd en in gebruik genomen in de grote centra, in Elisabethstad vooral waar het *Centre extra- coutumier* werd verwijderd lag van de industriële zone. Belangrijk is ook dat het bezitten van een fiets voor deze populatie het bewijs van zekere welstellendheid afleverde. De montage van deze fietsen gebeurde veelal gedeeltelijk in huizen die in dit werk gespecialiseerd waren en die hun eigen merk vervaardigden. In andere, minder belangrijke etablissementen, werkte men de half gemonteerde fietsen af. Naast deze ateliers van montage waren er meestal ateliers voor herstellingen.⁴⁰⁵

Een andere belangrijke evolutie, ten gevolge van de stijgende kapitaalcracht van de inheemse bevolking, was het ontstaan en de ontwikkeling van kledij- confectie ateliers.

⁴⁰³ Ibidem.

⁴⁰⁴ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 103.

⁴⁰⁵ Ibidem.

Tegen 1953 betrof dit bandwerk die zo'n 435 000 stuks per dag kon afleveren, de basisstof die er gebruikt werd was tot in 1952 praktisch uitsluitend afkomstig uit de textielfabrieken *Utexléo* in Léopoldstad. Vervolgens creëerde Elisabethstad zijn eigen twee textielfabrieken. De confectie- ateliers wisten een dergelijke ontwikkeling te bereiken doordat de grote mijnbouw- en metaalmaatschappijen van Katanga tijdens de oorlog verplicht werden te gehoorzamen aan de eisen omtrent de uitrusting van arbeiders in de ateliers te Elisabethstad. Om aan deze vraag te kunnen voldoen moesten de ondernemingsleiders de meest moderne machines vanuit Amerika invoeren. Na de oorlog kon dit materiaal bijdragen tot het overtreffen van de buitenlandse concurrentie. Naast deze ateliers van serieproductie, waren er de kleine winkels die elk eigen klerenmaker in dienst hadden die kledingstukken voor vrouwen vervaardigden met stoffen die ter plaatste aangekocht werden. Zo werkten de kleermakers binnen het *Centre Extra Coutumier* zelfstandig en stonden praktisch enkel ten dienste van de inheemse bevolking gezien de Europeanen ook beroep konden doen op hun eigen kleermakers binnen de Europese stadszone. In 1953 werden er ook nog twee hoedenfabriek opgericht in Elisabethstad.⁴⁰⁶

De groep van industrieën die materialen afleverde voor de bouwsector was in de Katangese stad van groot belang. De ontwikkeling van deze sector leidde immers op een directe wijze tot de welvaart van de stad. Steenbakkerijen, hetzij manueel of mechanisch, werden er privaat uitgebraat, door een maatschappij of op rekening van de kolonie. In de omgeving van Elisabethstad waren er zo'n twintigtal. Daarnaast zorgde de keramiekmfabriek voor cementen tegels voor vloerbedekking en plinten, enz. Hiervoor was enorm grote hoeveelheid cement nodig die hoofdzakelijk geleverd werd door *Cimenkat* die de kalkgroeven van Lubudi exploiteerden.⁴⁰⁷

Het was ook vooral dit lokale cement dat gebruikt werd voor de productie van allerhande betonnen voorwerpen als graniettegels, artificiële keien, dakpannen, buizen, ... Deze betonobjecten werden gefabriceerd door twee belangrijke bedrijven die hun producten leverden aan de talrijke ondernemers in de stad alsook aan grote maatschappijen voor

⁴⁰⁶ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 104.

⁴⁰⁷ - Cimenkat was een cementfabriek gelegen tussen Likasi en Kolwezi
- zie bijlage n° 9

algemene ondernemingen. Deze maatschappijen stonden vooral in voor werken als de aanleg van terrassen en de constructie van gewapend beton.⁴⁰⁸

Het hout voor de bouw werd geleverd door enkele belangrijke gemechaniseerde houtzagerijen, die beschikten over een eigen korps aan timmerlui en meubelmakers en eventueel schrijnwerkers. Dit hout werd voornamelijk ingevoerd vanuit Kasai of Maniema.⁴⁰⁹ Deze houtindustrie verloor echter meer en meer aan belang gezien metsers niet langer een houten geraamte gebruikten. Voor grote gebouwen ging hun voorkeur ging steeds meer uit naar een metalen geraamte. Ook voor het raamwerk van deuren en ramen werd steeds vaker geopteerd voor het gebruik van metaal. De ateliers die dit materiaal vervaardigden, ontwikkelden zich dan ook erg snel. Daarnaast startten deze ook met het produceren van metalen meubels voor kantoren, scholen en ziekenhuizen.⁴¹⁰

Op het einde van jaren veertig werd er ook een fabriek van kleur, vernis en verf geïnstalleerd in de Stad. Deze zou in enkele jaren een rendement van 790 ton per jaar behalen. Deze industrie was echter beperkt in zijn mogelijkheden door het feit dat deze alle kleurstoffen diende in te voeren en gezien dit 60% van de grondstof omvat, lopen de transportkosten erg hoog op, alsook de douanetarieven.⁴¹¹

De economische bloei van de stad vormde ook de basis voor de steeds belangrijker wordende auto-industrie. Deze activiteit was in handen van zowel maatschappijen als privé- ondernemers die belast waren met de vertegenwoordiging van een vastgelegd merk. Men voerde gemonteerde voertuigen in maar bezat een volledige uitrusting voor het onderhoud, herstel en gedeeltelijke assemblage. De automobielbedrijven hadden hun hoofdzetel in Elisabethstad en bezaten filialen in andere Katangese steden. Dit was niet alleen te verklaren aan de hand van de belangrijkheid van de stad, maar ook door het feit dat het overgrote deel van de geïmporteerde wagens verscheept werden naar Elisabethhaven, om van daar getransporteerd te worden met de weg richting zuiden. Bijgevolg was het erg logisch dat Elisabethstad het distributiecentrum was en bleef.⁴¹² Belangrijk te vermelden is ook het feit dat de belangrijkste ateliers voldoende uitgerust waren om hun

⁴⁰⁸ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 105.

⁴⁰⁹ Zie bijlage n° 29

⁴¹⁰ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 106.

⁴¹¹ Ibidem.

⁴¹² Ibidem.

eigen herstellingen te verzekeren. Veelal werden wisselstukken wel nog vervaardigd in smelterijen.⁴¹³

⁴¹³ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 106- 107.

4.2.2. De invloed van internationale gebeurtenissen.

Gezien de lokale economie een verdergevoerd niveau had bereikt kon de oorlog van 1940 een diepe invloed hebben op de bestaande industrie. Vóór 1940 wisten de stedelijke diensten van de grote industriële firma's de stad te voorzien in alle materiële voorzieningen door beroep te doen op de Europese markten. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog moest men echter op zoek gaan naar nieuwe markten ter bevoorrading. Gezien Amerika en Engeland nog slechts op lange termijn wisten te leveren, drong Zuid- Afrika zich naar voren. Vanaf dan werden steeds meer producten ingevoerd vanuit Zuid- Afrika, en werden deze vanuit Elisabethstad over geheel Kongo gedistribueerd.⁴¹⁴ Elisabethstad was immers het eerste urbane centrum die aangetroffen wordt bij het binnenrijden van Kongo met de zuidspoorweg, en groeide zo uit tot een waar distributiecentrum.

Pas later werden beperkende maatregelen doorgevoerd met betrekking tot de export gericht op Belgisch Kongo, wat grote gevolgen had voor de Zuid- Afrikaanse producten. Op zijn beurt zorgde dit voor moeilijkheden voor de bevoorrading wat de ontwikkeling van de lokale industrieën extra stimuleerde. Zo waren er verschillende kleine industrieën, die nog niet vertegenwoordigd waren in het jaar 1939, tegen 1944 op het toneel verschenen en bloeiende waren. Dit betrof ondermeer fabrieken voor deeg, peperkoek, margarine, chocolade, sigaretten, tabak, was, vervangstukken voor motoren, werktuigen, enzovoort. De ontwikkeling van deze industrieën, bedoeld om de buitenlandse bevoorradingsbronnen te vervangen, zette zich voort in een versnellend tempo. Tegen 1943 barstte deze kleine industrie reeds uit zijn voegen. Dit was zeker het geval voor de ateliers ter herstelling en ter vervaardiging van vervangstukken, meubelmakerijen en timmerateliers.⁴¹⁵

Na de afloop van Wereldoorlog II gaan deze verschillende ondernemingen er toch niet op achteruit. De ontwikkeling van deze industrie was reeds aanzienlijk in de loop van de oorlog, maar tekende zich vooral duidelijk af tijdens de laatste jaren van de jaren veertig. De industrie kon dus zijn afgedwongen positie behouden niettegenstaande de import van

⁴¹⁴ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 114.

⁴¹⁵ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 115.

gelijkwaardige producten vanuit het buitenland. Het genereerde bovendien verbetering en verhoging van de productie.⁴¹⁶

Het was zelfs de Koreaanse Oorlog die de economische ontwikkeling van Elisabethstad fel zou gaan beïnvloeden, nieuwe ondernemingen boden immers de mogelijkheid grote kapitalen te vrijwaren van de internationale gebeurtenissen.

De wetenschap indachte dat de ene industrie een andere met zich mee brengt, ontstond er een netwerk van aanverwante maar ook zelfstandige industriën ten gevolge van de noden van oorlog.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Ibidem.

⁴¹⁷ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 115- 116.

4.3. Handel

4.3.1. Europese handel in Elisabethstad

Gezien de belangrijkheid van de Europese en inheemse bevolking vormt Elisabethstad een aanzienlijk consumptiecentrum: de zaken zijn er talrijk, divers en hadden een groot klantenbestand. Alle zaken die in handen waren van de Europeanen waren verplicht gevestigd in de zone die hiervoor bedoeld was, binnen de Europese stad. Bepaalde takken, die bedoeld waren voor de inheemse bevolking, waren veelal in handen van de Europeanen en jaagden een lucratief doel na. De Europese zaken waren gericht op het voorzien in de noden van de gehele populatie. Alle takken van de commerciële activiteit waren er vertegenwoordigd zelfs vaak in het meervoud waardoor er een gezonde vorm van concurrentie ontstond. Enkele grote winkels, met verschillende afdelingen, liet de koper toe zich te bevoorraden voor verschillende sectoren. Later kwamen er ook voor de inheemse bevolking dergelijke zaken. Verschillende zaken werden uitgebaat door de handelaars zelf, andere daarentegen werden door geranten gerund die veelal deel uit maakten van grotere maatschappijen of private ondernemingen die ook filialen in andere centra bezaten.⁴¹⁸

Ten gevolge van de wereldoorlogen leken deze commerciële maatschappijen meer onafhankelijkheid te verkrijgen, ondanks het feit dat de sociale zetel steeds in Europa gelegen was.

Alice Chapelier concludeerde dat de Europese handel te Elisabethstad, gezien zijn luxe en zijn keuzemogelijkheden, vergelijkbaar was met de handel in Europese steden van middelmatig belang.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 107- 108.

⁴¹⁹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 108.

4.3.2. Inheemse handel

Het *Centre Extra Coutumier* telde tegen 1950 een 615- tal inheemse handelaars waarbij nog eens 250 zelfstandige ambachtsmannen mogen opgeteld worden. Deze inheemse handelaars legden zich voornamelijk toe op voeding, drank en handelswaren voor alledaags gebruik als zeep, lucifers, kaarsen, petroleum, koffie, tabak, houtskool, enzovoort.

De rondtrekkende handelaars kwamen dagelijks naar twee markten in de stad, te situeren aan *Kenya* en aan het oude *Centre Extra Coutumier*.⁴²⁰ De handel in houtskool kende een aanzienlijke bloei: naar schatting werd de oppervlakte van zes hectare per jaar hiervoor geëxploiteerd tegen het jaar 1947.⁴²¹ Gezien het woudachtige karakter van het Katangese milieu en de zwakke economische waarde van een groot aantal volkeren, stelde het probleem van bevoorrading zich niet. Het verse hout zelf werd weinig gebruikt, de inheemse bevolking gaf de voorkeur aan houtskool die goed kon dienen voor het bereiden van voedsel.

Chapelier stelt dat de handel van de inheemse bevolking praktisch niets voorstelde. Op enkele uitzonderingen na, bestond deze enkel uit ondoordachte handel binnen de wijken met vrienden of huisvrouwen die slechts weinig geld per keer uitgaven. De prijzen lagen dan ook hoger dan op de markten of in de handelszaken van de Europese stad. De inheemse handelaars kregen echter in 1948 wel de kans zich te bevoorraden in de coöperatief die gecreëerd werd met de bedoeling producten te leveren aan inkoopprijs en om een zeker aantal ernstige handelaars op te leiden en te controleren.⁴²²

In het *Centre extra- coutumier* van Elisabethstad steeg ook het aantal geschoolde arbeiders die voor eigen rekening werkte. Deze ambachtslui waren actief in verschillende sectoren maar de vijf best vertegenwoordigde takken waren de meubelmakers, metsers, kleermakers, schilders en vlechters. De ambachtslui die actief waren binnen één van deze eerste drie takken maakten zelfs gebruik van andere werkkrachten. Deze ambachtslui

⁴²⁰ Zie bijlage n° 16

⁴²¹ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 109. (Cfr. Misson A., Carbonisation du bois au Katanga, *Bull. Agric. Du Congo Belge*, XLV, 1, 1954, pp. 69- 88.)

⁴²² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 109.

werkten vooral voor de Europeanen. Hun voornaamste beperking was wel vaak het gebrek aan kapitaal.⁴²³

⁴²³ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 109- 110.

4.4. De impact van industrie en handel op de stad

De metaalindustrie lag aan de basis van de economische ontwikkeling, zowel commercieel, industrieel als agrarisch, van Elisabethstad. Dit was eerst en vooral voelbaar aan de nood aan en vervolgens aankomst van zowel Europese als inheemse werkkrachten, wat op zijn beurt indirect aan de oorsprong lag van de stad.

De *Union Minière du Haut- Katanga* genereerde op zijn beurt de geboorte van verschillende soorten handel, die staande bleven door zijn activiteit. Deze was vooral ingrijpend in de economie van de stad door het creëren van verschillende filialen als *Sogefor*, *Sogelec*, *Cofoka* en *Minoteries du Katanga*. Maar ook door het sturen van de lokale handel en industrie om aan de behoeftes van zijn eigen industrie zelf te voldoen als voor de kost en woning van zijn arbeiders. Al naar gelang de ontwikkeling van de mijnindustrie, werden er verschillende verwante industrieën opgericht die aanvankelijk dan ook bestuurd werden door deze mijnbouwmaatschappij zelf. Met ter tijd werden dit onafhankelijke ondernemingen, die in de schaduw van de moedermaatschappij actief waren. Meer en meer werden de behoeftes van deze laatste overschreden.⁴²⁴ Deze industrieën brengen op hun beurt satellietactiviteiten met zich mee om hun doelstellingen te kunnen bereiken.

Het vestigen van de mijnindustrie in deze nieuwe regio bracht de realisatie van transportwegen, toevoer van voedsel, water en elektriciteit, ... met zich mee. Wat de ontwikkeling van de lokale industrie mogelijk maakte. Zoals hierboven reeds beschreven werd omtrent de infrastructuurevolutie in en rondom Elisabethstad.

De geweldige industriële bloei van de stad vertaald zich natuurlijk ook in de continue uitbereiding van de industriële zone van Elisabethstad.

De industriële zones situeerden zich op de rechteroever van de Lubumbashi- stroom, daar waar de *UMHK* zijn fabrieken vestigde, en strategisch gezien langsheen de spoorweg.

Ook het elektriciteitsverbruik schetst duidelijk de industriële ontwikkeling van de stad tussen 1936 en 1950.

⁴²⁴ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 112- 113.

Elektriciteits verbruik in Elisabethstad⁴²⁵

jaar	kWh
1936	1 760484
1937	2 218909
1938	3 128182
1939	3 411126
1940	3 694587
1941	4 054030
1942	4 967930
1943	6 195857
1944	7 105159
1945	8 046139
1946	8 977433
1947	10 424376
1948	13 508640
1949	15 977274
1950	17 973658

⁴²⁵ Bron: Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 167.

4.5. De impact van het milieu op industrie en handel

Elisabethstad wist in een veertigtal jaar tijd een economisch apparaat uit te bouwen die goed ontwikkeld was en vol vitaliteit zat, dit steunende op zijn industrieën en handel. Hierbinnen speelde de metaalindustrie een genererende rol gezien de uitzonderlijke en immense bodemrijkdommen, de andere industrieën stootten op moeilijkheden die eigen waren aan de desbetreffende regio:

De streek beschikte beperkt over eigen primaire grondstoffen; de kosten voor de eerste vestigingen en afbetalingen liepen hoog op; kostbare Europese werkkrachten; zeldzaamheid en moeilijkheden met inheemse werkkrachten (meer dan in andere provincies); erg zware transporttarieven voor producten die in het binnenland van de kolonie vervaardigd werden; de vrije concurrentie voor buitenlandse handelaars wat gegarandeerd werd door de Akte van Berlijn.⁴²⁶

De kosten voor het produceren in Katanga werden erg snel de lucht ingejaagd door verschillende ongunstige factoren.⁴²⁷

De economische ontwikkelingen van de streek deed de vraag naar werkkrachten fors toenemen. Het aanbod was echter erg beperkt gezien deze regio erg dun bevolkt was. Deze schaarsheid genereerde hoge lonen en daarbovenop dienden de kosten van logement en voedselvoorziening, in een landstreek die arm was aan natuurlijke voedingsbronnen, bijgeteld te worden.⁴²⁸ Teruggrijpen en rekenen op Europese werkkrachten was ook een mogelijkheid en op zich ook een noodzaak. Deze waren echter wel erg duur, maar konden wel bijdragen tot een hoger rendement gezien zij veelal de nieuwe gemechaniseerde technieken al onder de knie hadden. Het behalen van het maximale rendement en het verbeteren van de productie kon enkel door de juiste uitrusting en reduceerde de concurrentie van Europese producten. Deze mechanisatie en het aanschaffen van een perfecte uitrusting was echter enkel mogelijk als de lokale industrie verzekerd was van afzetmarkten.⁴²⁹

⁴²⁶ Akte van Berlijn

⁴²⁷ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 110.

⁴²⁸ Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 111.

⁴²⁹ Ibidem.

Naast het feit dat de regio dun bevolkt was, was ook de ligging van de nieuwe stad niet bijzonder gunstig voor de industrie en handel. Elisabethstad is immers te situeren in het binnenland van het Afrikaanse continent, daarenboven diende men om de kust en havensteden te bereiken, op de snelste manier, buurlanden te doorkruisen.⁴³⁰ Indien de voorkeur werd gegeven om het binnenlandse net te gebruiken om de oceaan te bereiken, was het een vereiste een grotere afstand af te leggen, namelijk het parcours Katanga – Matadi.⁴³¹ Dit excessieve aantal kilometers had het oplopen van de transportkosten tot gevolg.⁴³²

⁴³⁰ Zie bijlage n° 24

⁴³¹ Zie bijlage n° 24

⁴³² Chapelier Alice, *op cit.*, pp. 111.

Conclusies

Het ontstaan van Elisabethstad is niet te vergelijken met het ontstaan van eender welke Europese stad. De hoofdstad van Katanga werd gedropt op een locatie die voorheen nooit geconfronteerd werd met enige vorm van occupatie. Deze locatie werd dan ook enkel en alleen gekozen in functie van de metaalindustrie.

De eerste tien jaar van de urbane ontwikkeling was het vestigen van het Belgische koloniale regime van essentieel belang. Deze legde de basis voor de transformatie van een gehele regio. Het was de Europese technologie die uiteindelijk de rijke gronden van Katanga in een industrieel productieproces bracht. Daarnaast bracht dit regime de inwoners van deze regio naar de mijnen waar hun werkkraft goed gebruikt kon worden.

Deze industrie kwam op de rug van de Afrikaanse bevolking tot bloei, de winsten die geboekt werden vloeiden weg naar de Belgische administratie. De inheemse bevolking kon dus niet mee de vruchten plukken.

Vanaf 1920 gaan de autochtonen een grotere rol gaan spelen in de verdere ontwikkeling van de stad. Tussen de twee Wereldoorlogen dienden de Belgen immers de bestending van hun koloniaal systeem af te dwingen. De inheemse bevolking slaagde er met de tijd ook in niet meer enkel afhankelijk te zijn van de metaalindustrie. Men onderbouwde zijn economie door een belangrijke industriële en commerciële ontwikkeling.

Het landschap doorliep in de vijftig jaar onder Belgisch bewind een enorme verandering. De evolutie van een beboste savanne naar een mijnkamp was een eerste stap, gevolgd door de transformatie tot een koloniale stad. Deze stad had een uitgebreide infrastructuur ter beschikking waardoor deze in communicatie stond met de andere provincies, andere Afrikaanse landen en andere continenten. De economie steunde na verloop niet meer enkel en alleen op zijn mijnen. Deze mijnen hadden wel poorten geopend voor andere industrieën en handel, maar na enige tijd functioneerden deze alsook onafhankelijk.

Ook de landbouw kende een enorme evolutie. De fase waarin men enkel voorzag in zijn eigen behoeftes werd onder druk van de Europeanen afgesloten. Men zou en moest gaan produceren om de industriële centra te voorzien. Dit bracht grote veranderingen met zich mee: de Europeanen voerden nieuwe gewassen, vee en technologieën in die bijdroegen tot het uitbaten van grote agrarische ondernemingen.

Dit alles gaat natuurlijk ten koste van het originele, rijkbeboste landschap. Zeker gezien er in het Belgische beleid amper ruimte werd gelaten voor het beheer van de bossen. De Europese landbouwtechnieken werden er zomaar toegepast zonder rekening te houden met de andere ecologische omstandigheden. Zo werd erosie en uitputting van de gronden veroorzaakt. Het plaatsen van zware industrie in deze streek had vanzelfsprekend ook zijn negatieve bijdrage.

Kortom, de kolonisten hadden een enorm grote impact op deze Katangese regio en zijn landschap. Woorden schieten te kort om deze enorme impact te omschrijven, het bijgevoegde kaartenmateriaal zegt echter meer dan genoeg.

Bijlages

Bronnen:

Bijlage 1: Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, Montana, 1950, pp. 230.

Bijlage 2: www.wikipedia.be

Bijlage 3: Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 16

Bijlage 4: Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, Montana, 1950, pp. 205.

Bijlage 5: eigen tekening (op basis Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 36)

Bijlage 6: Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, Montana, 1950, pp. 21.

Bijlage 7: Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, Montana, 1950, pp. 26.

Bijlage 8: Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, Montana, 1950, pp. 39.

Bijlage 9: Detrez Louis, Les exploitations minières et métallurgiques de l'Union minière du Haut- Katanga. *Bulletin scientifique de l' AEES*, I, 1924, Liège, Debure, annexe.

Bijlage 10: Hayt Franz, Grommen Jos, Janssen Roger en Manet Albert, *Atlas van de algemene en Belgische geschiedenis*. Lier, Van In, 1993, pp. 97.

Bijlage 11: Afrika Archief, fonds 'CARTES, 24 (13) ,b

Bijlage 12: Afrika Archief, fonds 'CARTES, 24 (13) ,a

Bijlage 13: eigen tekening (op basis Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 36)

Bijlage 14: eigen tekening (op basis Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 36)

Bijlage 15: eigen tekening (op basis Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 36)

Bijlage 16: Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 26.

Bijlage 17: Fetter Bruce, The creation of Elisabethville. 1910- 1940. *Hoover colonial studies*. Stanford, Hoover institution press, 1976, pp. 36.

Bijlage 18: Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 51.

Bijlage 19: Fetter Bruce, The creation of Elisabethville. 1910- 1940. *Hoover colonial studies*. Stanford, Hoover institution press, 1976, pp. 32.

Bijlage 20: Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 144.

Bijlage 21: Fetter Bruce, The creation of Elisabethville. 1910- 1940. *Hoover colonial studies*. Stanford, Hoover institution press, 1976, pp. 40.

Bijlage 22: Chapelier Alice, *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, pp. 156.

Bijlage 23: Vellut J.L., Mining in the Belgian Congo, in : Birmingham D., Martin P.M., *History of Central Africa*. Vol. II, Essex, Longman, 1983, pp.146.

Bijlage 24: Buelens Frans, *Congo. 1885- 1960. Een financieel- economische geschiedenis*. Berchem, EPO, 2007, pp. 341.

Bijlage 28: Robert Maurice, *Le Katanga Physique*. Bruxelles, Montana, 1950, pp. 148- 149.

Bijlage 29: www.wikipedia.be

Bijlage 1:

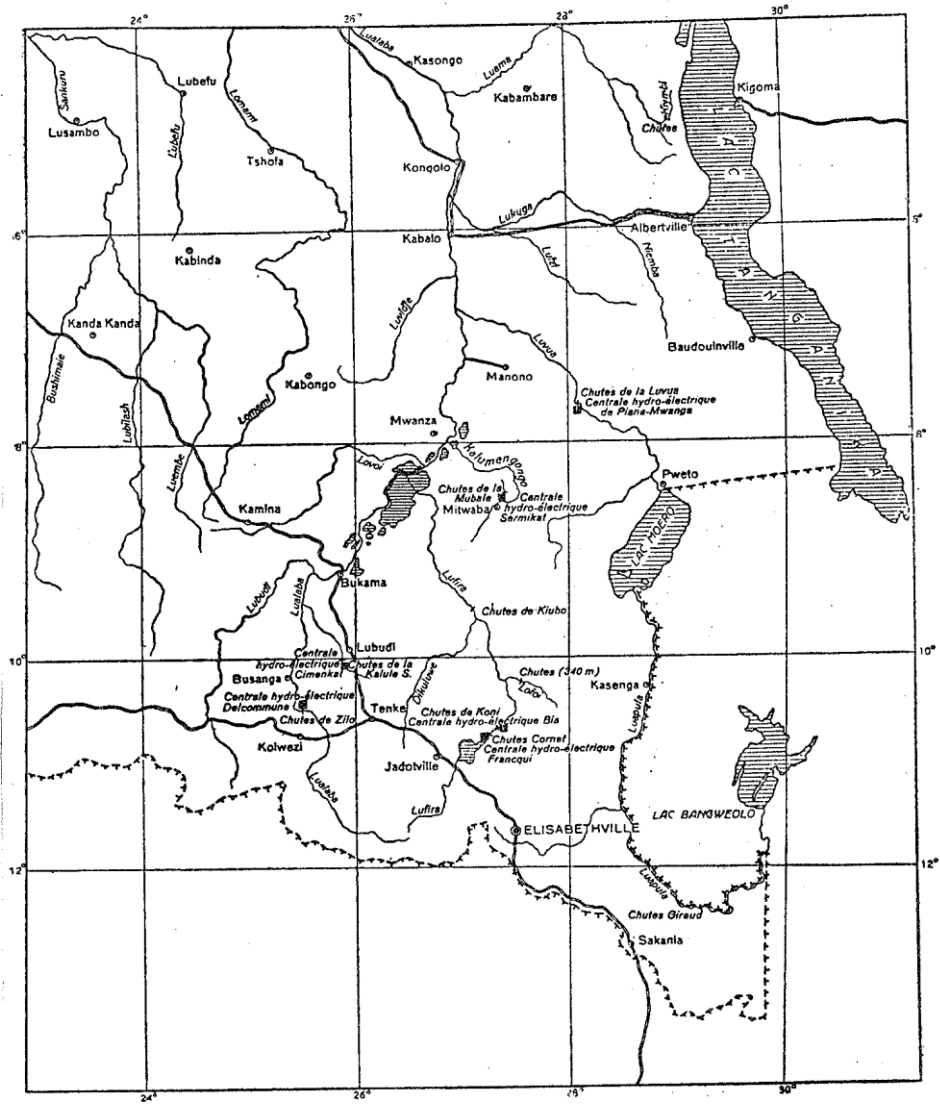
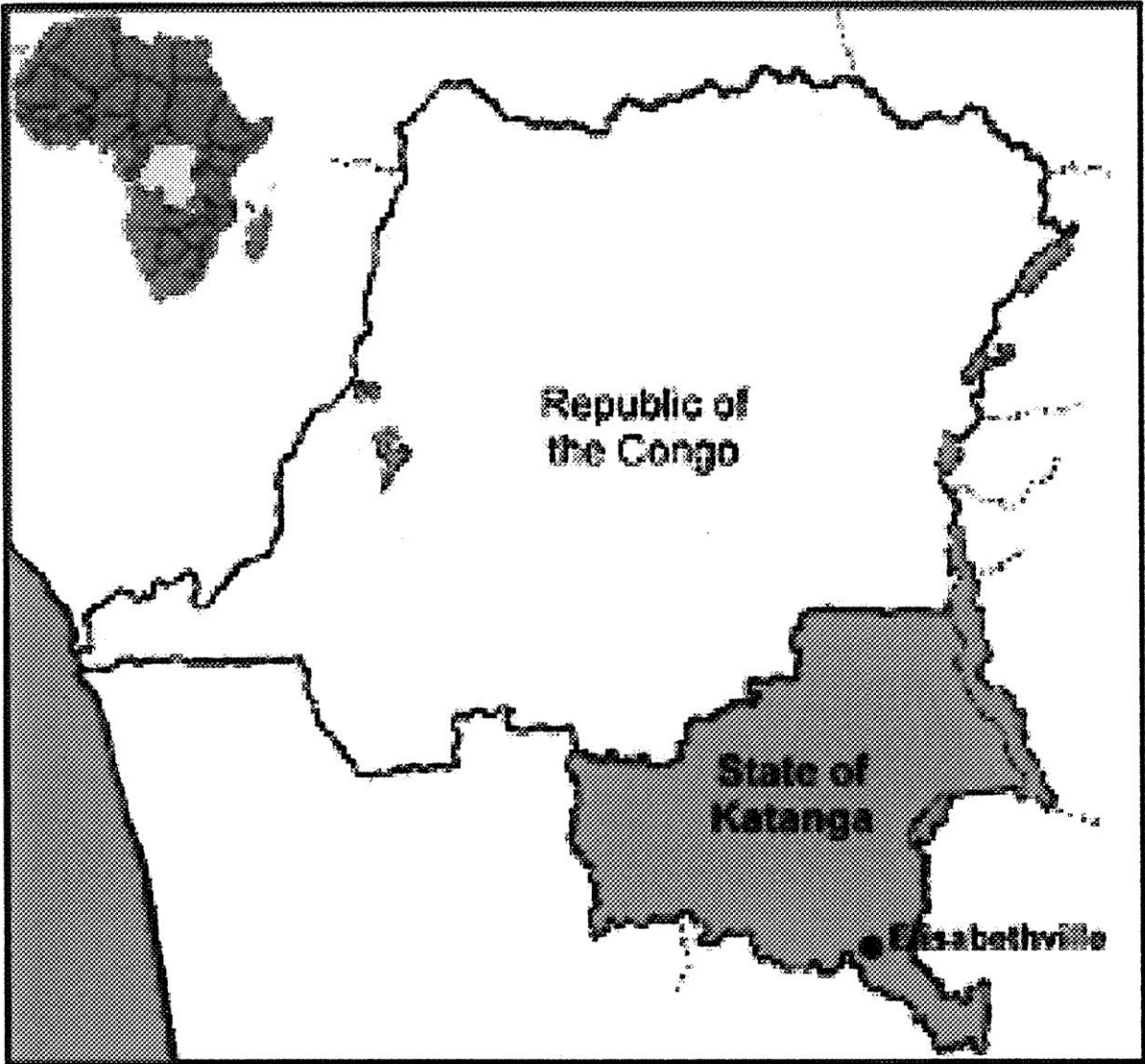
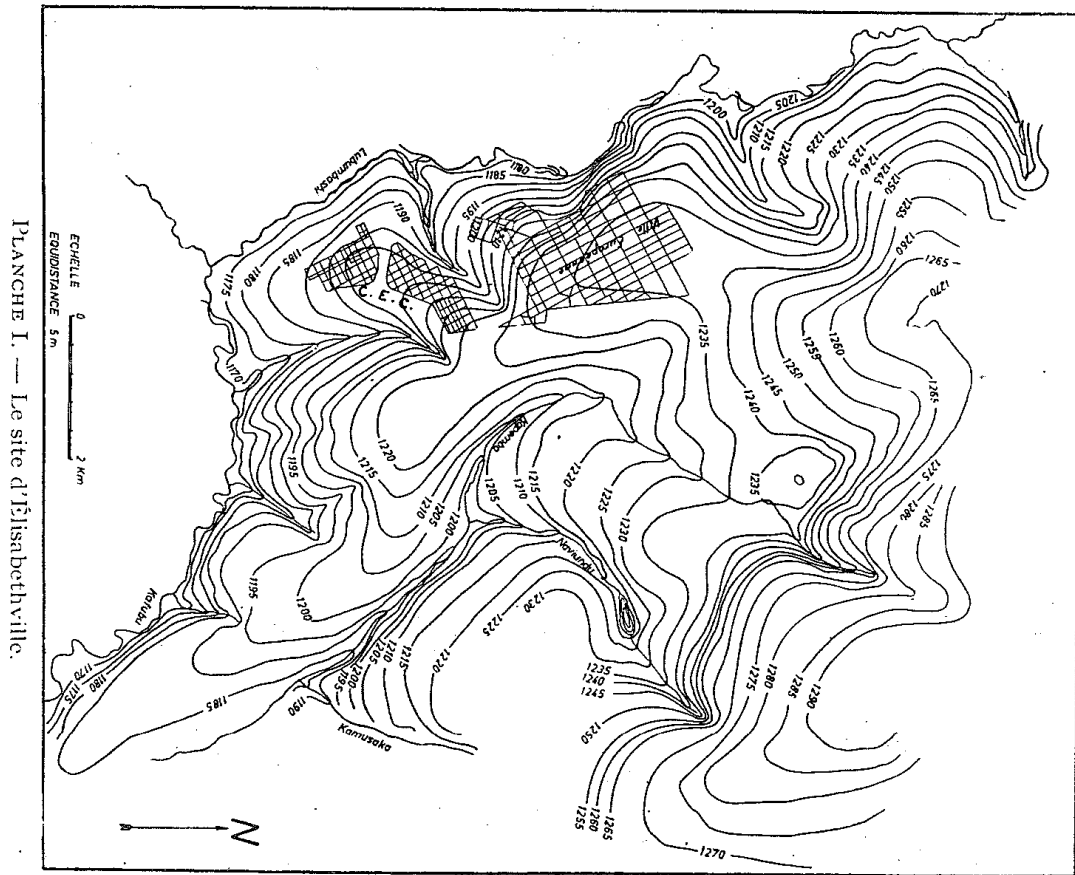

Fig. 26. — Carte des gîtes d'énergie hydro-électrique.

Bijlage 2:

Bijlage 3:

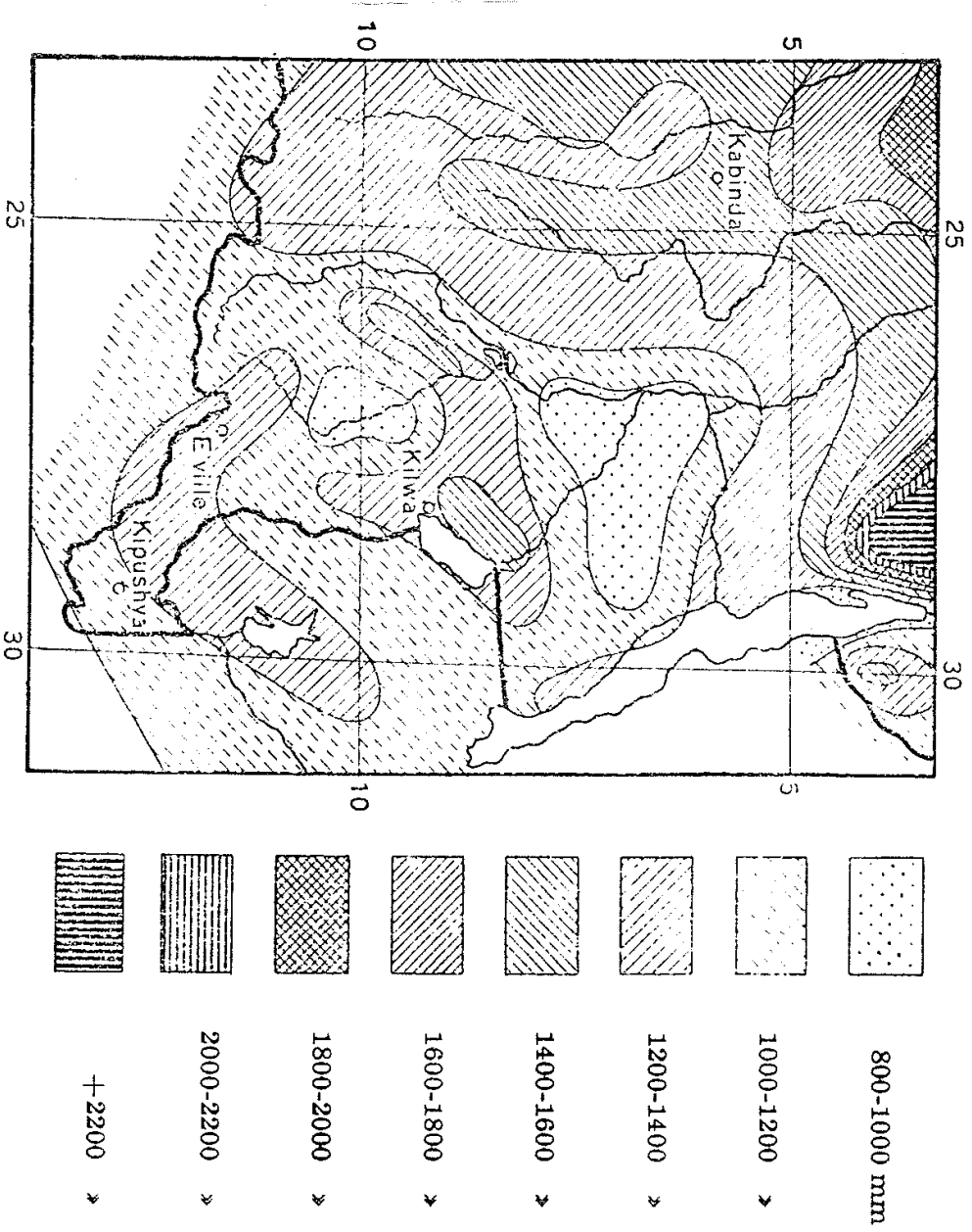

Fig. 18. — Planche pluviométrique
(Période 1930-1939)

Bijlage 5:

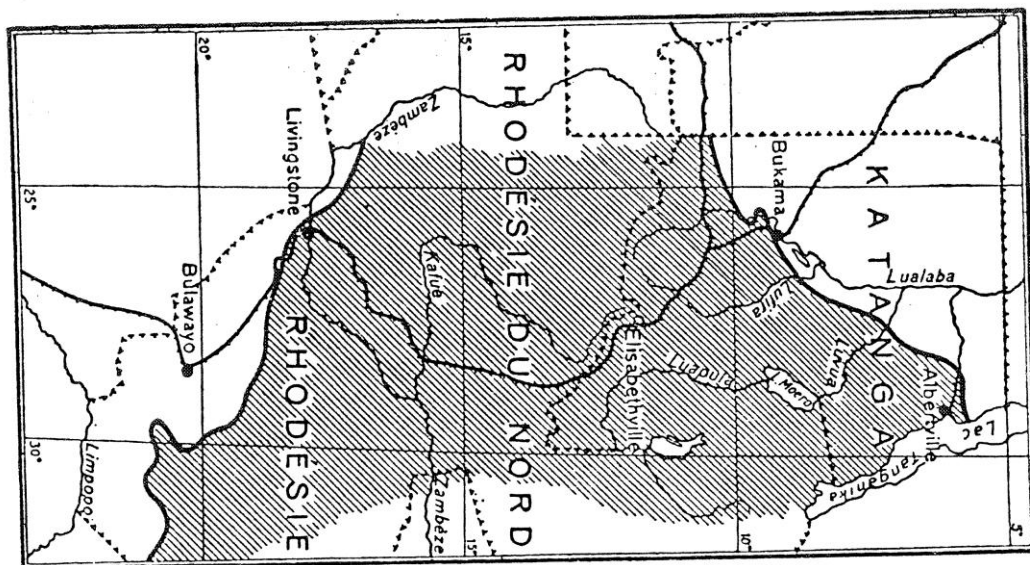

Fig. 21.
Le domaine des savanes boisées.

Bijlage 7:

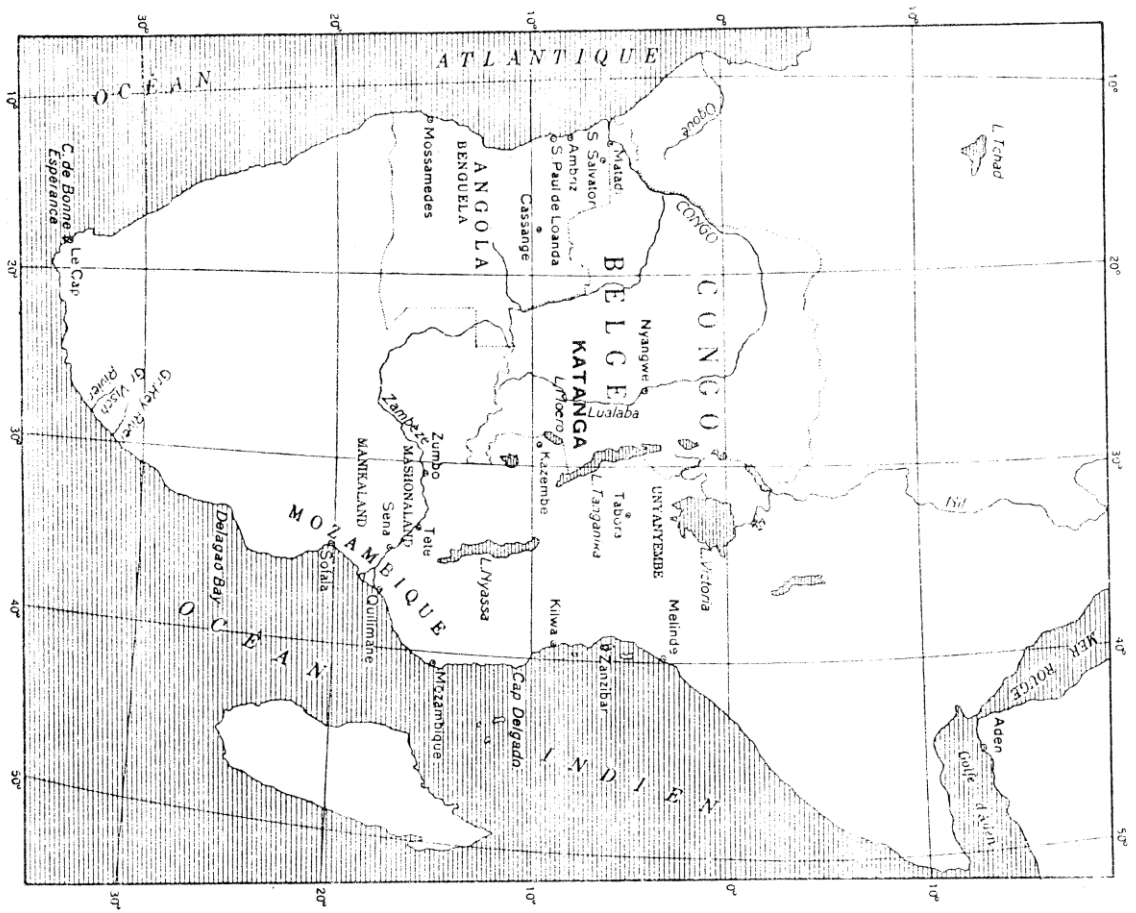

Fig. 2. — L'occupation des côtes de l'Afrique.

Bijlage 8:

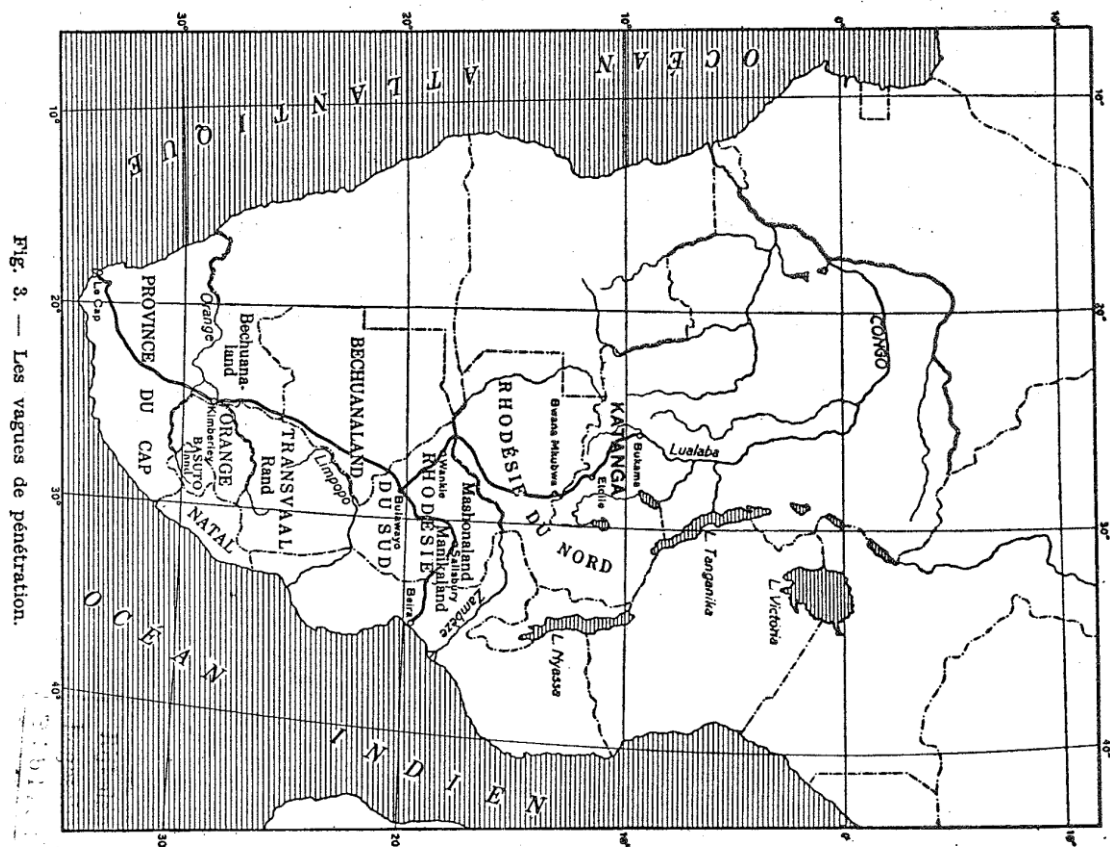
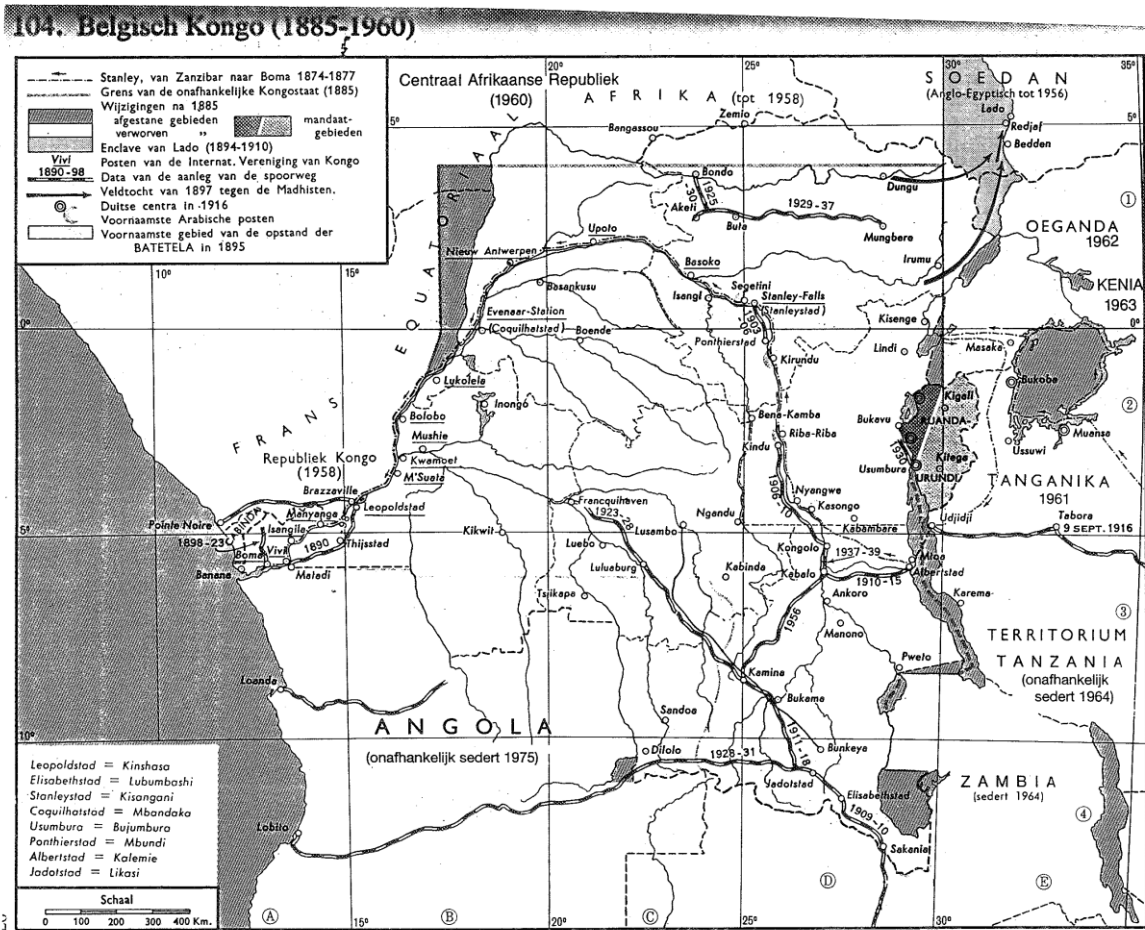
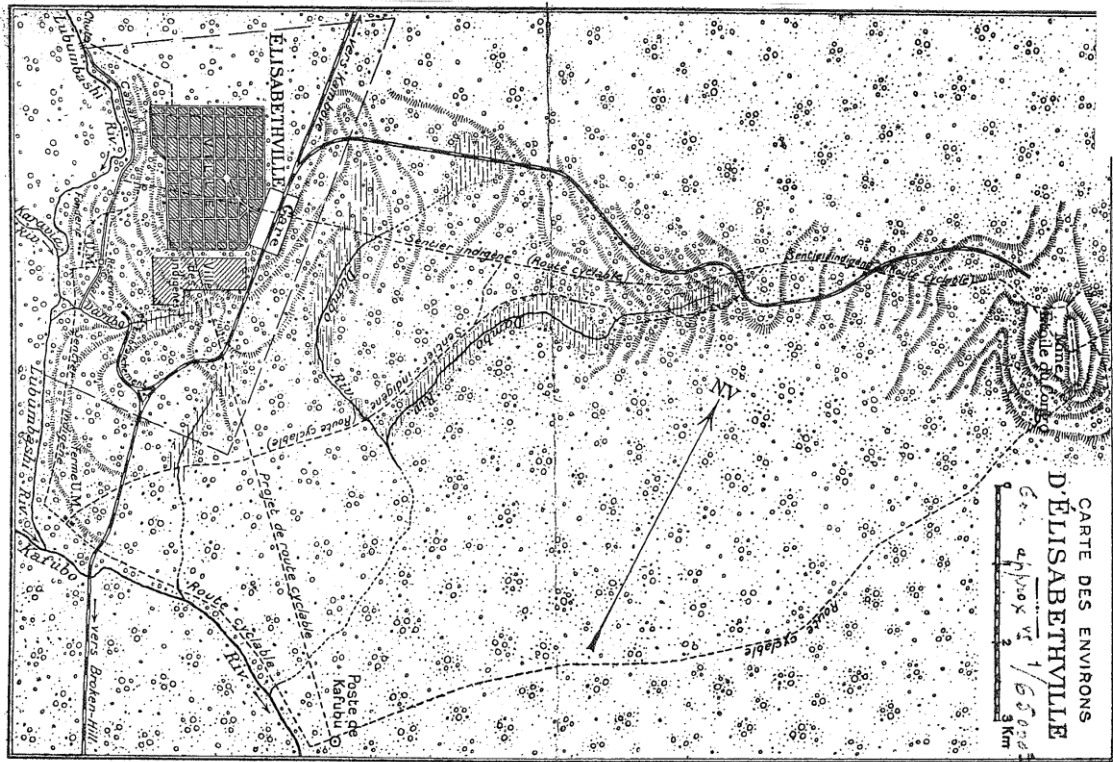

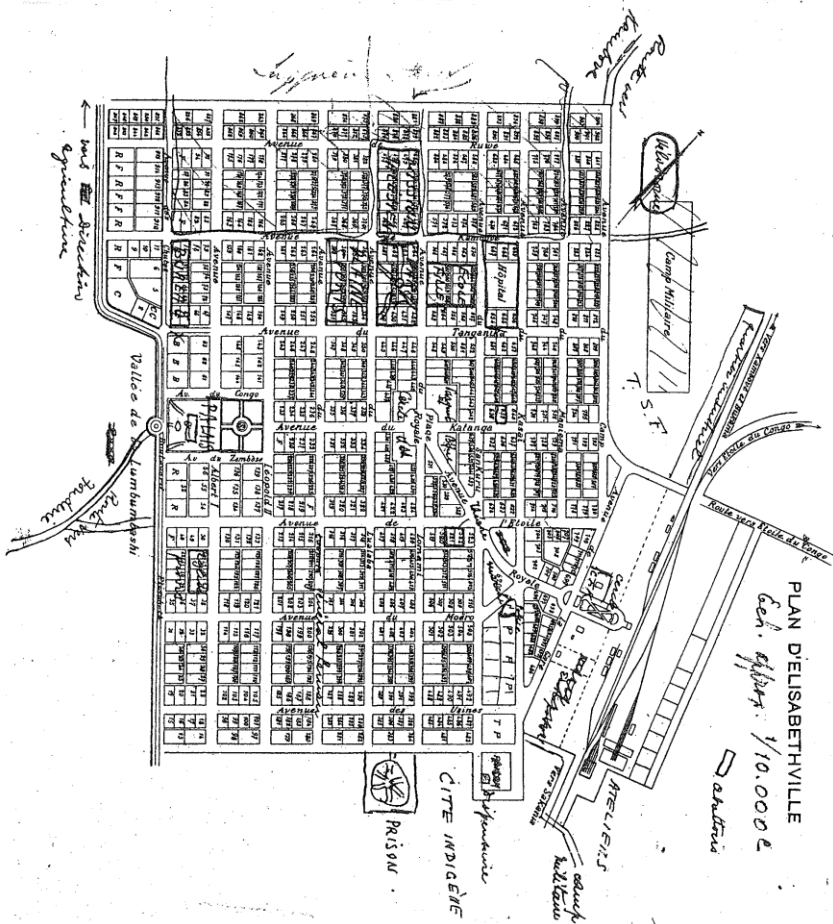
Fig. 3. — Les vagues de pénétration.

Bijlage 10:

Bijlage 11:

L'EXPANSION BELGE

REVUE MENSUELLE ILLUSTRÉE

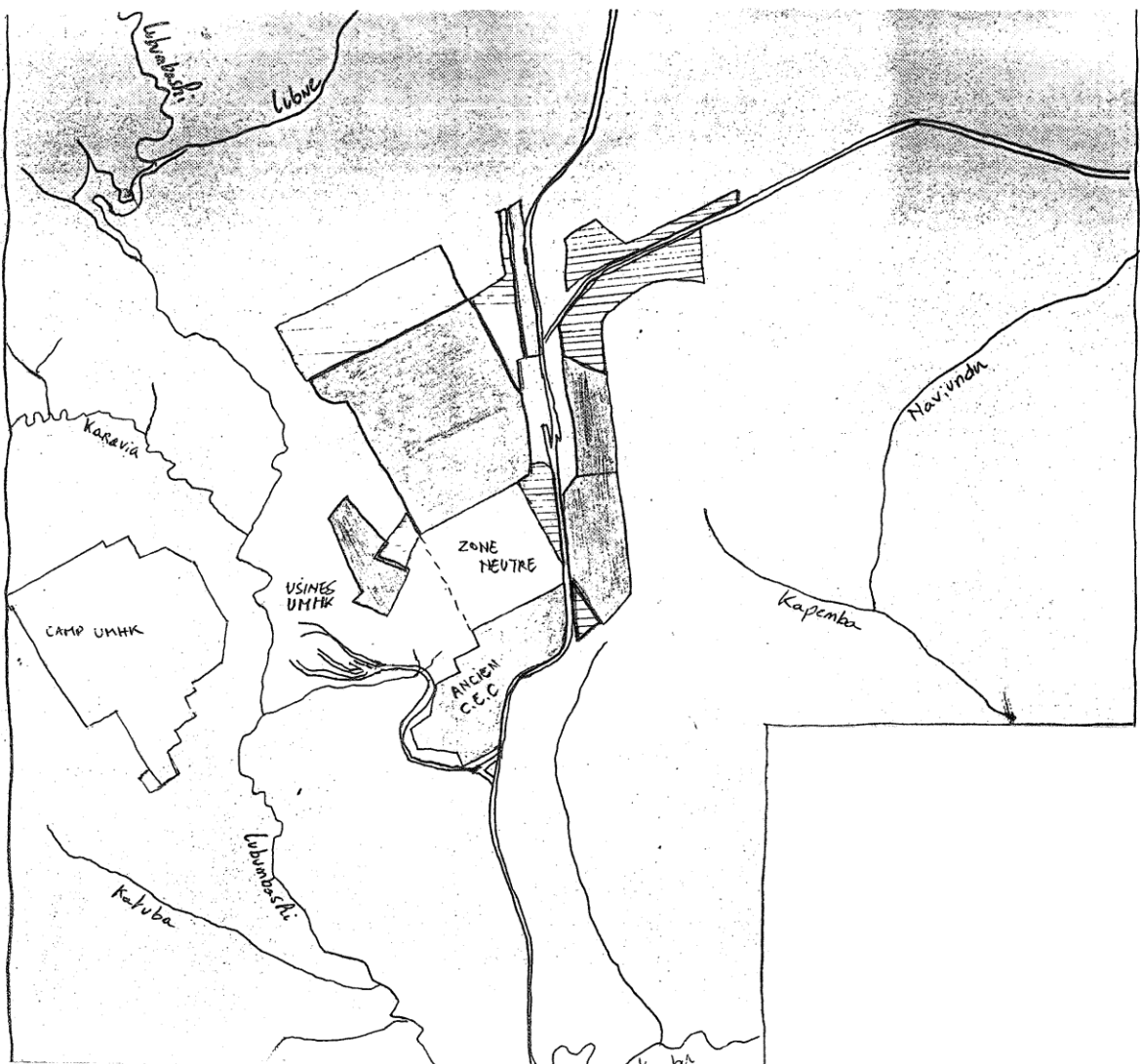
Administration et Rédaction :
4, rue de Berleumont, Bruxelles

BELGIQUE 12 francs l'AN
ÉTRANGER 15 francs l'AN

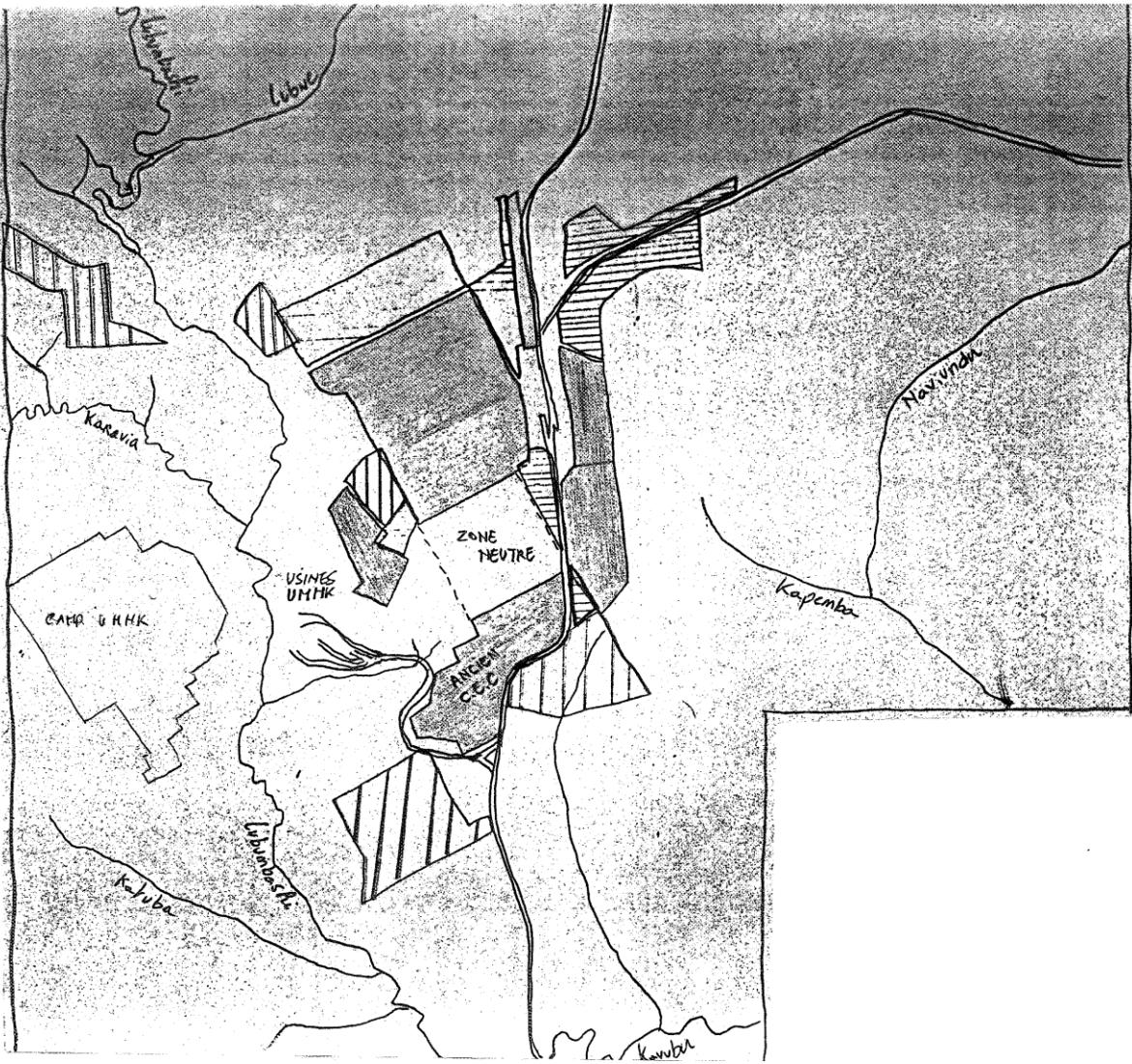
ABONNEMENTS :
Amélieville 594
Téléphone :

Médaille 9303

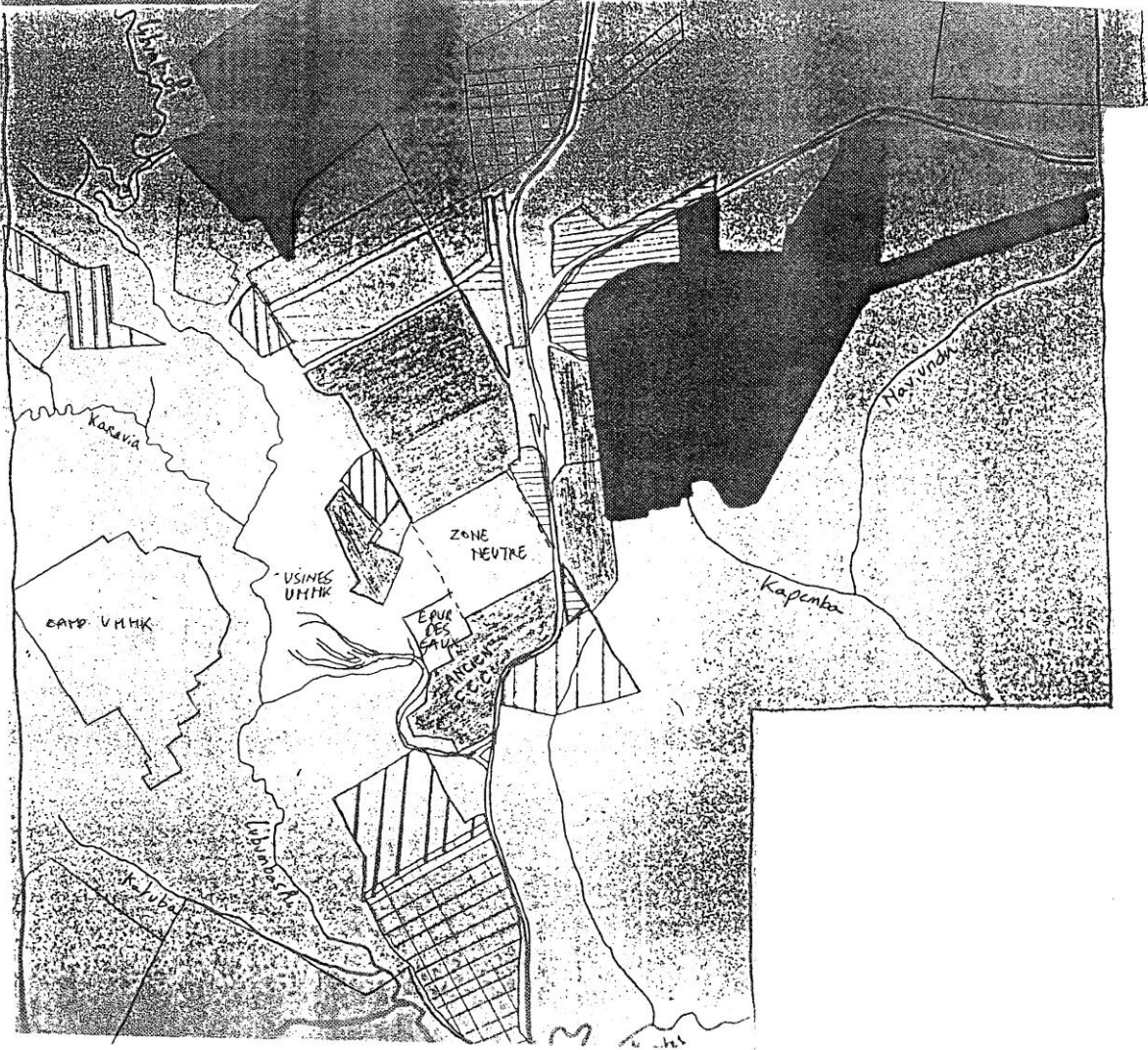
Bijlage 13:

Bijlage 14:

Bijlage 15:

Bijlage 16:

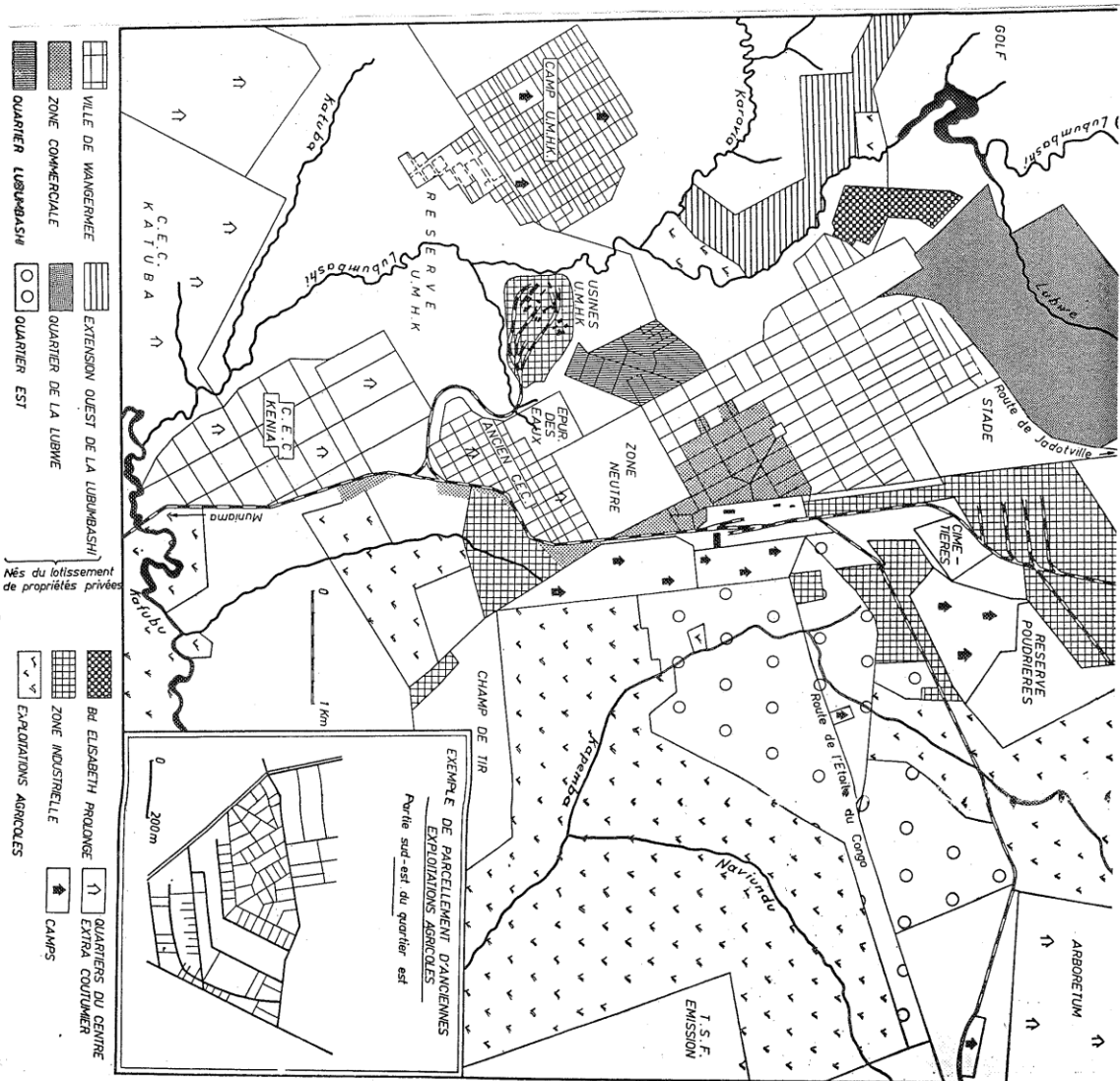

Table 3.2

DEATH RATE PERCENTAGES AT UNION MINIERE CAMPS

IN ELISABETHVILLE AND IN THE CONGO AS A WHOLE, 1914-1927

YEAR	LUBUMBASHI	ETOILE- RUASHI	ALL UNION MINIERE CONGO
1914			6.5
1915			5.2
1916			9.2
1917	8.8	10.0	10.6
1918	16.0	13.6	20.2
1919	6.1	2.1	5.1
1920	1.3	1.7	3.3
1921	2.1	3.1	2.7
1922	[a]	[a]	3.1
1923	4.4	4.1	3.3
1924	2.5	4.0	3.0
1925	3.5	8.0	5.0
1926	2.2	9.1	5.1
1927	3.8	3.7	4.3

[a] Not available.

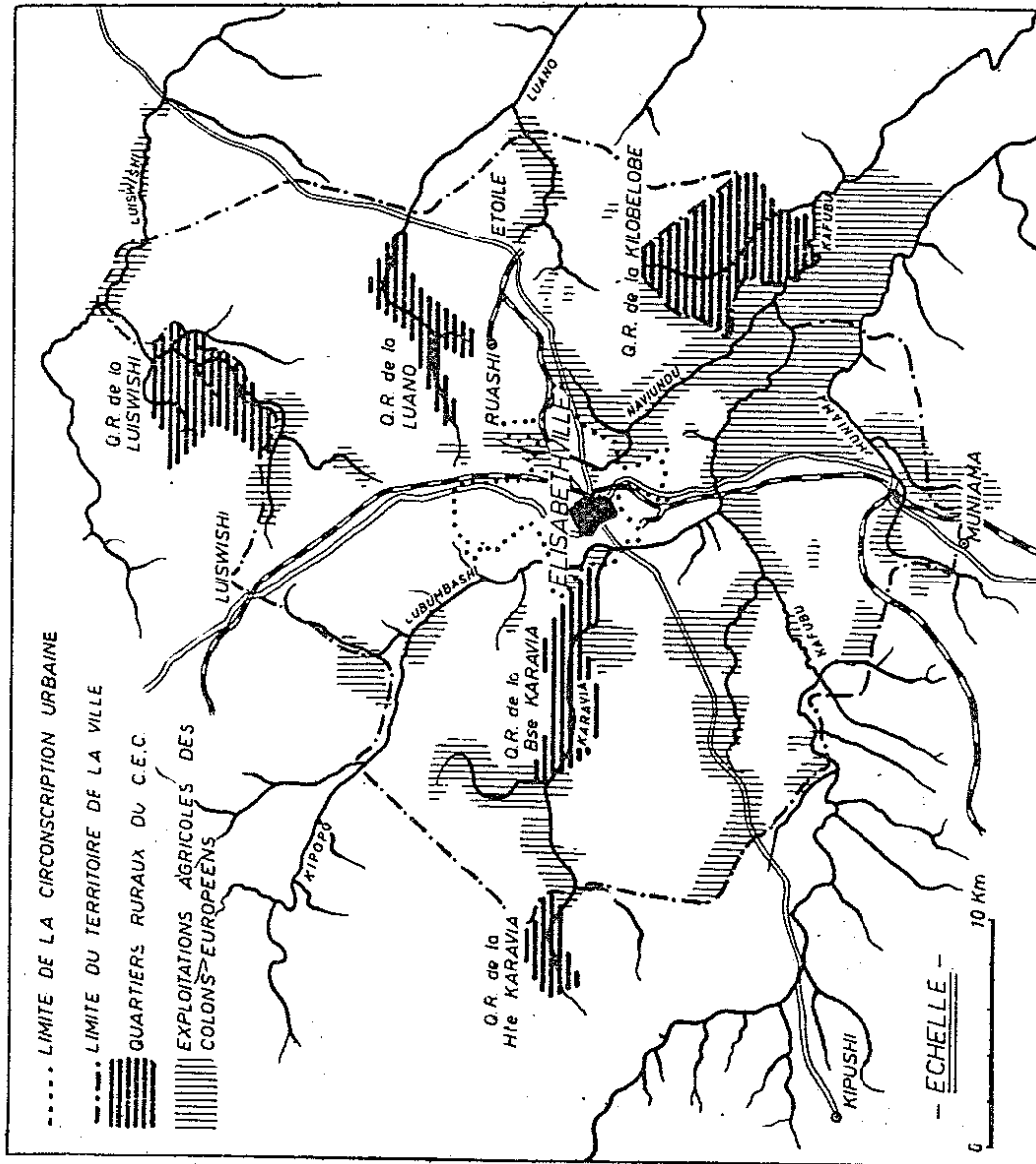

PLANCHE VI. — La répartition des exploitations agricoles aux alentours d'Elisabethville en 1950.

Table 3.1

THE EUROPEAN POPULATION OF ELISABETHVILLE BY NATIONALITY

AT THE END OF 1911 and 1912

Nationality	Population 1911 (Percentage)	Population 1912 (Percentage)
Belgian	430 (42)	557 (58)
British	127 (12)	85 (9)
Italian	100 (10)	58 (6)
South African	86 (8)	27 (3)
Greek	81 (8)	55 (6)
Russian	57 (6)	45 (5)
German	41 (4)	26 (3)
Turkish	33 (3)	28 (3)
Others	74 (7)	75 (8)
Total	1031 (100)	956 (101)*

*Percentages rounded to the nearest whole percent.

TABLEAU 2b. — *Élisabethville.*
Répartition de la population blanche
par nationalités et catégories au 3 janvier 1955.

	I	II	III	IV	V	Totaux	
Belges	634	1.804	722	126	5.127	8.414	76,4 %
Allemands		2		1	1	4	
Apatrides		12	12		23	47	
Argentins			1			1	
Autrichiens		1	2		2	5	
Brésiliens			1		1	2	
U. S. A.		4	1	16	18	39	
Danois		2			3	5	
Égyptiens		9	4		16	29	
Espagnols		1	2		1	4	
Esthoniens			1			3	
Hongrois		3	4		15	22	
Britanniques	2	37	32	4	125	200	1,8 %
Israélien	1	5	5		15	26	
Lettons		1			1	2	
Libanais		3			1	4	
Polonais		5	5			10	
Roumains			1			1	
Français		65	22		105	192	1,7 %
Suédois		1			1	2	
Tchèques			2			2	
Turcs		2	6		12	20	
Grecs	1	77	152	1	290	521	4,7 %
Italiens	3	142	252	3	603	1.003	9,1 %
Néo-Zélandais		1			2	3	
Luxembourgeois	9	10	8	1	30	58	
Néerlandais		24	5	1	40	70	
Portugais		37	24		65	126	1,1 %
Suisses		32	6	4	51	93	
Sud-Africains		20	8	3	66	97	
Totaux	650	2.300	1.278	160	6.617	11.006	
	6 %	21 %	11 %	1 %	61 %		

Table 3.3

THE ORIGIN OF AFRICANS FROM THE BELGIAN CONGO
AND NORTHERN RHODESIA RECRUITED FOR WORK IN KATANGA, 1914

Katanga districts (June, 1914-May, 1915):

Haut-Luapula	979
Tanganika-Moëro	2,817
Lomami	4,384
Total	7,649

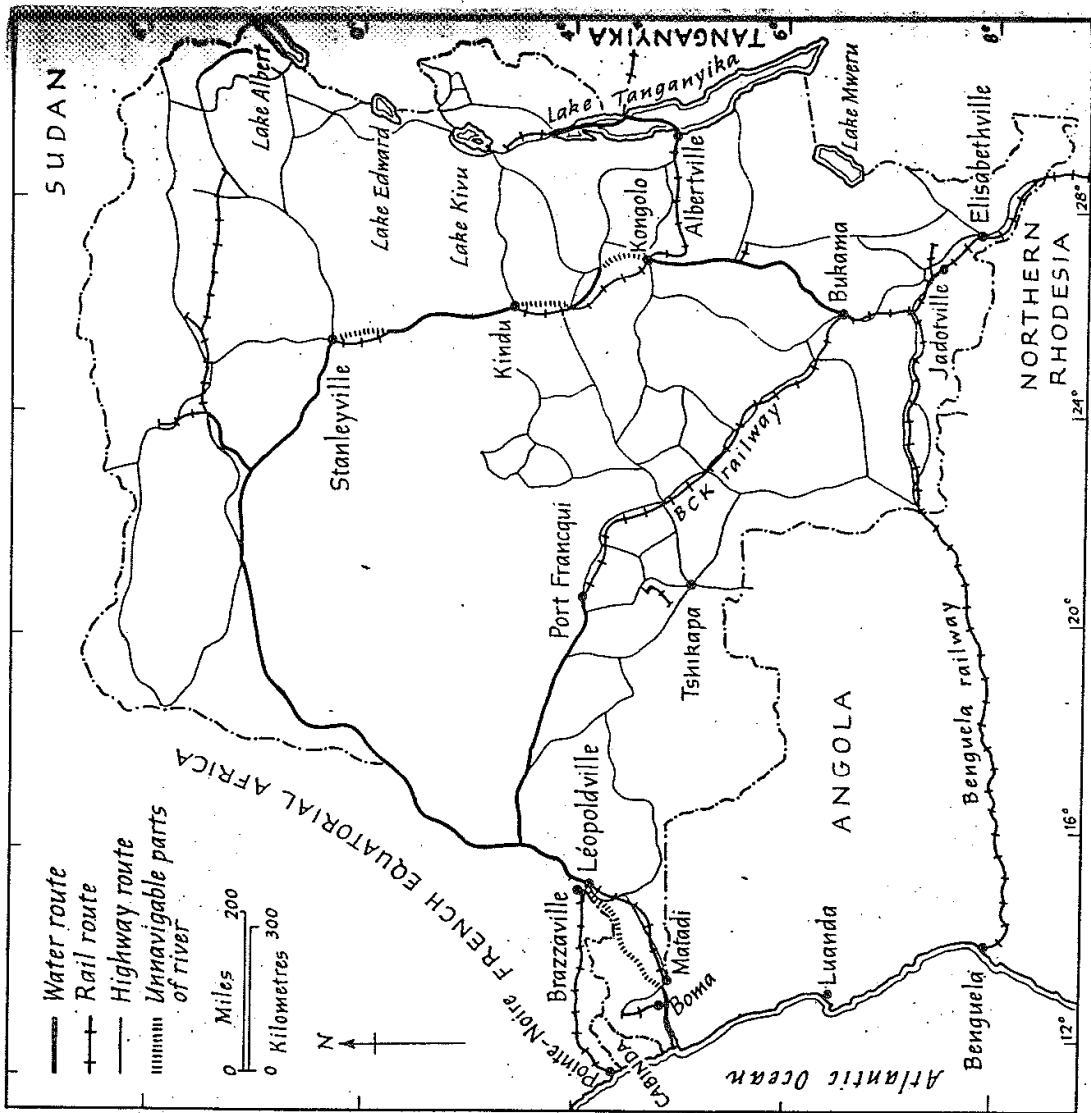
Northern Rhodesia districts and subdistricts (April, 1913-May, 1914).

Mweru-Luapula:	
Chiengi	376
Kawambwa	696
Fort Rosebery	971
Mweru-Luapula Total	2,043
Awemba:	
Luwingu-Nsumbu	806
Volunteers	64
Total	2,913

TABLEAU 8. — *Élisabethville.*

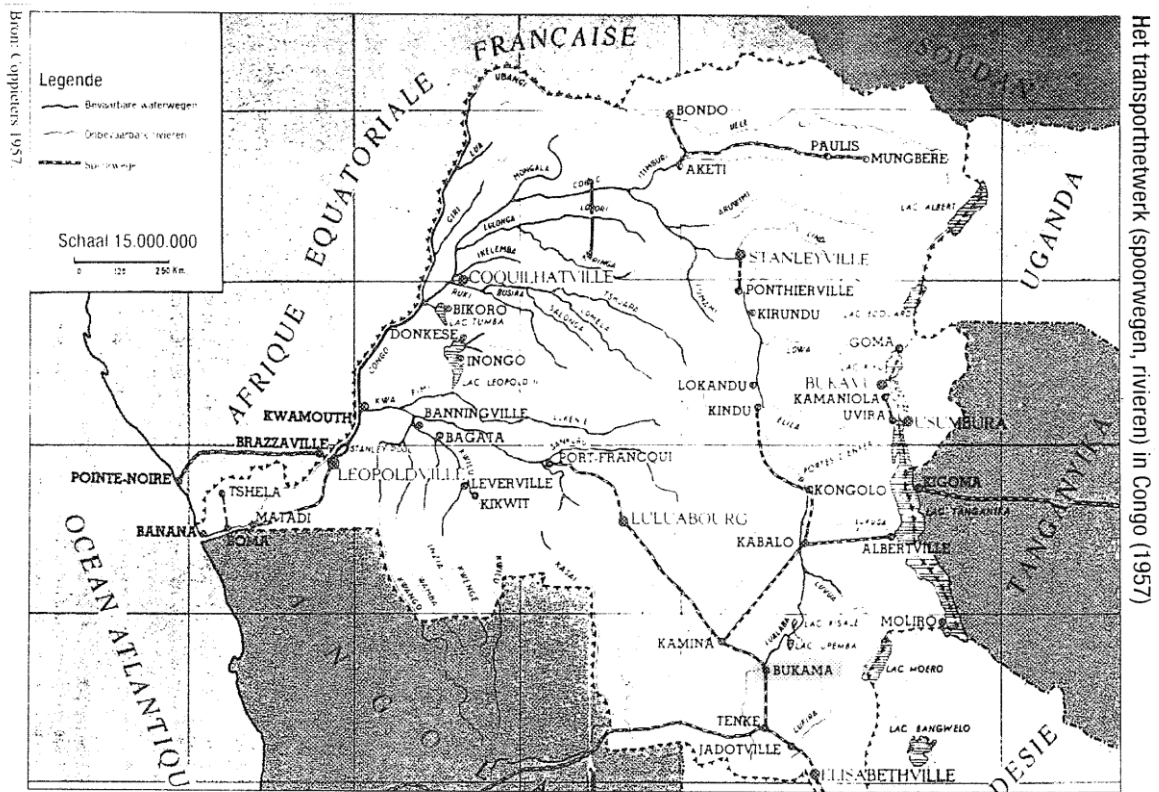
Proportion hommes/femmes indigènes.

	C. E. C. Quartier Central	C. E. C. Quartiers Ruraux	En dehors du C.E.C.	Camps	Boys
1924	2				
1932	1,9	0,96			
1933	1,85	1,1			
1934	1,8	1,2			
1935	1,6	1,1	1,7	1,95	1,5
1936	1,3	1			
1937	1,3	0,95			
1938	1,5	1			
1939	1,4	0,82			
1940	1,4	0,95			
1941	1,3	0,88	1,8	1,8	1,7
1942	1,3	0,90			
1943	1,3	0,88	1,7	1,6	1,6
1944	1,3	0,88			
1945	1,3	0,95			
1946	1,3	0,89	1,9	1,6	2,2
1947	1,3	0,85			
1948	1,3	0,75			
1949	1,25	0,73			
1950	1,25	0,72	1,33	1,4	1,2 (domestiques et camps divers)
1951	1,2		1,5		
1952	1,25	0,77	1,6	1,4	1,6
1953	1,2		1,5		
1954	1,1	0,88	1,5		

4:5 Transport system, Belgian Congo

Bijlage 24:

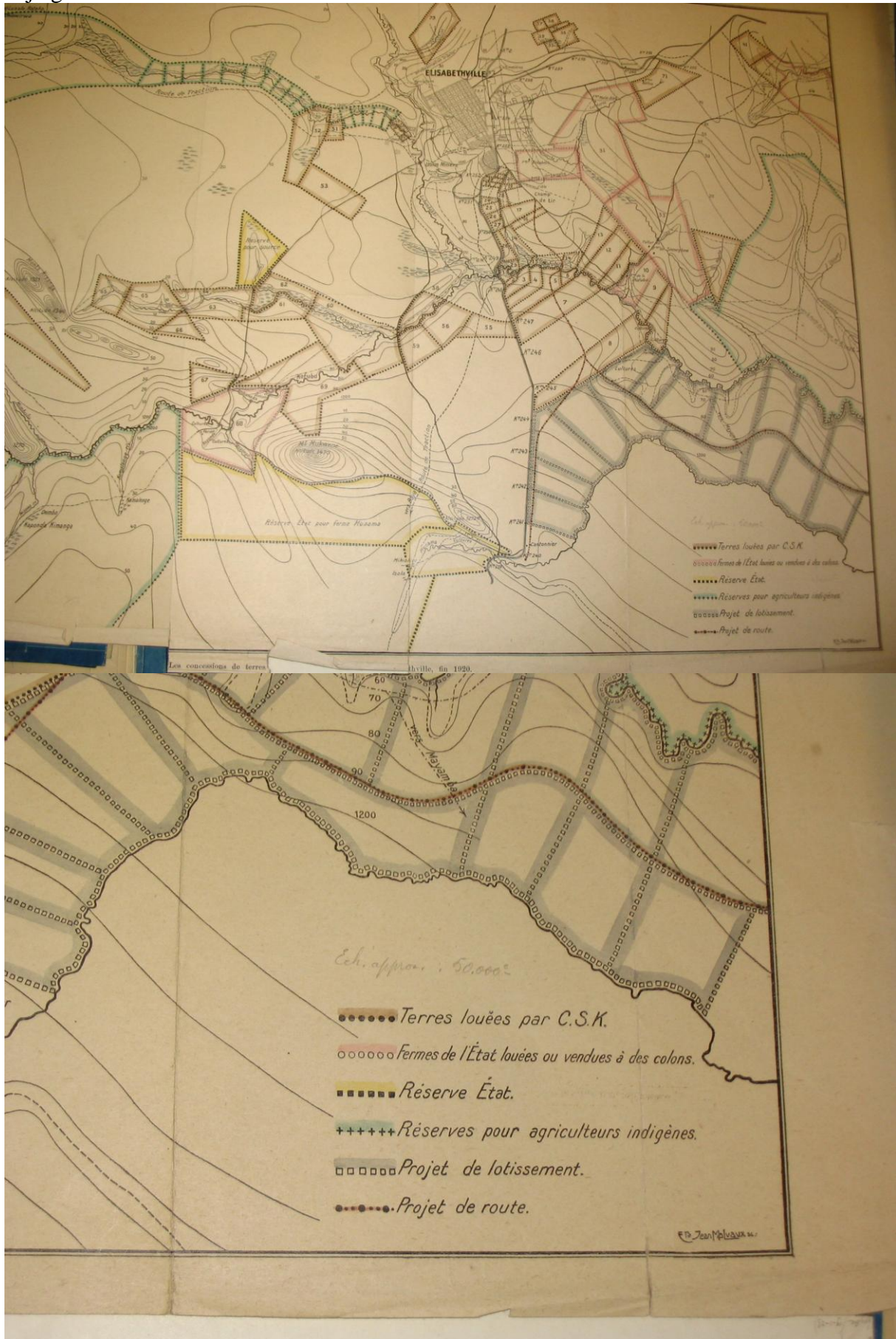
Bijlage 25:

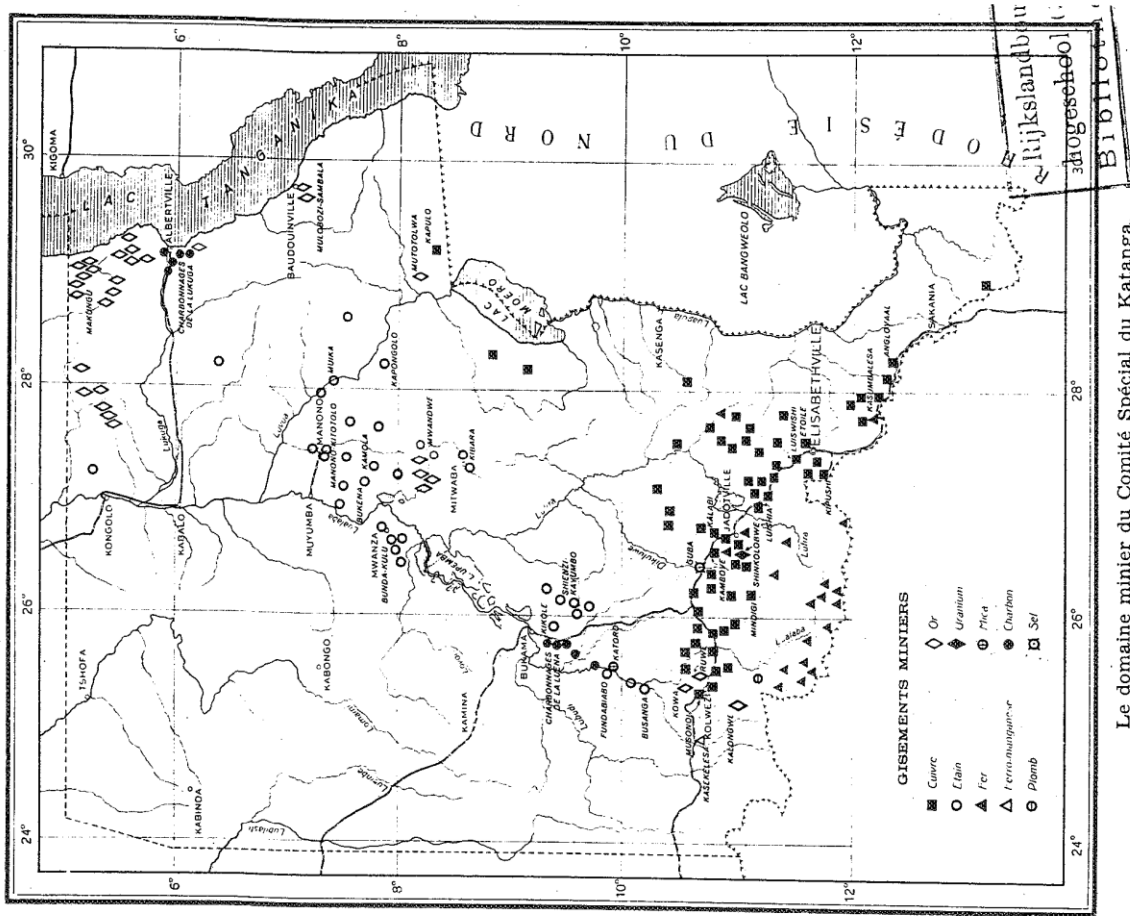

Bijlage 26:

Bijlage 27:

Le domaine minier du Comité Spécial du Katanga.

Bibliotek
Rijkslandbou
wettelijke

Bijlage 29:

Provincie	Hoofdstad	Kaart
1	Bandundu	Bandundu
2	Neder-Congo	Matadi
3	Evenaarsprovincie	Mbandaka
4	West-Kasaï	Kananga
5	Oost-Kasaï	Mbuji-Mayi
6	Katanga	Lubumbashi
7	Kinshasa	
8	Maniema	Kindu
9	Nord-Kivu	Goma
10	Orientale	Kisangani
11	Sud-Kivu	Bukavu

Lieselot Laperre

2de Licentie Geschiedenis

Samenvatting scriptie

Academiejaar 2006- 2007

Promotor: Prof. Dr. Erik Thoen

Titel: De ecologische gevolgen van het kolonialisme: Urbane ontwikkeling
Casus: Elisabethstad.

Gebaseerd op de stellingen van Jared Diamond dat ecologische omstandigheden van de verschillende regio's in de wereld determinerend waren voor het historische verloop, werd deze scriptie een onderzoek naar urbane ontwikkeling onder impuls van de koloniale aanwezigheid. Er werd getracht een zo compleet mogelijk overzicht te geven van de ontwikkeling van de Katangese hoofdstad, Elisabethstad (1910- 1960).

Voor zijn ontstaan als voor zijn ontwikkeling waren de geografische factoren erg bepalend: de stad onstond er immers enkel en alleen in functie van zijn kopererts die men in waarde wou brengen. De interactie die er zo onstond tussen de mens en zijn milieu leverde een typisch menselijk product af, namelijk een stad.

Er werd geopteerd voor de nadruk te leggen op hoe een stadslandschap evolueerde onder de impulsen van een pas opgestarte industrie. Dit bracht immers een enorme demografische groei met zich mee, de landbouwpolitiek diende alsook aangepast te worden wilde men deze aangroeiende bevolking kunnen voorzien in levensmiddelen. De uitbouw van de infrastructuur zou zowel als genererende factor optreden voor de stadsontwikkeling en industrie, maar zou op zijn beurt ook gestimuleerd worden door deze beide factoren.

In het eerste deel van mijn scriptie zal ik een geografische, historische en politieke situering geven. Een breder kader dat Elisabethstad op de kaart moet plaatsen. In welk milieu werd deze stad ingeplant? Welke tijdsgeest leefde er? Hoe ernstig was de breuk met het verleden waarvoor de Europeanen zorgden? En hoe verliep deze? Hoe paste dit alles binnen de Belgische koloniale politiek?

Het grootste deel van mijn thesis zal de stadsontwikkeling zelf schetsen. Waarom werd voor deze preciese lokatie geopteerd? Hoe zal deze fysisch het landschap veranderen? Welke invloed had dit op de demografie van deze regio? Hoe kon deze demografische verandering opgevangen worden door de landbouw? En op welke manier mengden de Europeanen zich in deze kwestie? Welke plaats kreeg bosbouw binnen de politiek voor urbane en agrarische ontwikkeling?

Was het de nieuwe infrastructuur die de ontwikkelingen in en van de stad zelf mogelijk maakte? Of was de uitbouw hiervan het gevolg van de stadsontwikkeling? In welke mate zou er comfort gecreëerd worden in de stad? Hoe essentieel blijft de genererende factor van de mijnbouw en industrie? Op welke manier en welke mate brengen deze factoren de stad in een handelspositie tegen over zijn hinterland, andere provincies, andere landen en andere continenten?

Om op al deze vragen de geschikte antwoorden te vinden doorzocht ik het Afrika- archief binnen het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Vooral binnen het fonds 'Regime Foncier' waren de vele documenten met betrekking tot het *Comité Spécial du Katanga* bijzonder interessant. Dit comité werd immers opgericht voor het exploreren en exploiteren van de provincie Katanga en zijn mijnen. Het beheerde ook de gronden en stichtte Elisabethstad. Deze bronnen verschaften me bijzonder veel informatie omtrent de activiteiten die gericht waren op mijnexploitatie, transport en het leefbaar maken van het milieu.

Ook het fonds 'CARTES' en ' CARTES X' leverde voor bijzonder nuttig kaartmateriaal, wat duidelijk voor de studie van landschap essentieel is.

Voor het werk van Bruce Fetter "The creation of Elisabethville. 1910- 1940. *Hoover Colonial Studies*. Stanford, Hoover institution Press, 1976, 211p.", wat als een pionierstuk mag gezien worden op het gebied van Afrikaanse urbane geschiedschrijving, gebruikte ik als leidraad doorheen mijn onderzoek en uitwerking. Daarnaast verdienen enkele titels hier zonder twijfel een bijzondere vermelding: het werk van Alice Chapelier " *Elisabethville. Essai de géographie urbaine*. Brussel, Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen, 1957, 167p."; " *Congo. 1885- 1960. Een financieel- economische geschiedenis*. Berchem, EPO, 2007, 671p." van de hand van Frans Buelens; bijdrage van Louis Detrez "Les exploitations minières et métallurgiques de l'Union minière du Haut Katanga" in: " *Bulletin scientifique de l' AEES*, I, 1924, Liège, Debure, 28p."; het werk van Edmond Leplae " La question agricole au Congo belge: possibilités et méthodes de développement. Rapport présenté au Comité permanent du Congrès Colonial. Bruxelles, Goemaere, 1924, 133p.".

Zonder de bijdrage van deze werken zou het niet mogelijk geweest zijn deze scriptie voltooid te hebben.

Zo werd er tot de vaststelling gekomen dat de tussenkomst van de Belgen essentieel is geweest voor de keuze van de lokatie van de stad en de manier waarop deze zich zou ontwikkelen. De aanwezigheid van erts en de exploitatie ervan speelde de sleutelrol.

Elisabethstad wist in een veertigtal jaar tijd een economisch apparaat uit te bouwen die goed ontwikkeld was en vol vitaliteit zat. Het dieper ingaan op de uitbreiding van de industrie en daarmee samenhangende handel leidde ons tot deze vaststellingen. Er werd ook aangetoond hoe groot de vraag naar werkkrachten werd, door deze industriële activiteiten, die op zijn beurt voor een immense demografische druk zorgde. De agrarische ontwikkeling kon zo ook niet meer achterop blijven hinken. Het systeem van enkel voorzien in de eigen behoeftes kwam onder druk te staan en diende achter gelaten te worden. Onder impuls van de kolonisten zou men gaan produceren om de industriële centra te kunnen voorzien.

Het belangrijke aandeel van de ecologische determinanten van de regio vormt een rode draad door dit werk. De aanwezigheid van de bodemrijkdommen lag aan de basis van alles. De andere, eerder belemmerende factoren zoals dunne bevolking en desolate ligging met oog op invoer- en uitvoer van mensen en goederen, vereisten de uitbouw van een uitgebreid infrastructuurnetwerk wat de transformatie tot een koloniale stad mogelijk maakte.